

2018. 2.

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Árkossy

Árkossy István: *Ex libris* • Banner Zoltán

Erdélyi János, a kissé elfeledett 19. századi költő és tanár így ír Berzsenyiről: „Mind den tétova nélkül meg kell vallanunk, hogy Berzsenyit nem ismerjük. Akármint törjük is a fejünket, nem tudjuk összeszedni azon különböző jegyeket, melyek Berzsenyi jellemét kiállítanak.” Induljunk ki ebből az idézetből.

Költőinkről – vagy mindazon nagyjainkról, akiket megőrzött az emlékezet – évfordulóikon beszédeket mondunk, méltatjuk teljesítményüket, felidézünk életük és munkásságuk nevezetes epizódjait, s életművüket példaként állítjuk a ma élő nemzedékek elé. Szép és nemes gesztusok ezek, mert nélkülük megszakadna az emlékezés olykor évszázadokat átívelő fonala, megszűnne minden kapcsolódási pont a régiakkal, amely kollektív amnéziához, talajvesztéshez, végső soron: gyökértelenséghez vezetne.

Azért gyűltünk ma itt össze, hogy megidézünk egy költőóriást, Berzsenyi Dánielt, és megpróbáljunk kapcsolatba kerülni szellemével, szellemisségével. Az idézett, Erdélyi Jánostól származó gondolat egy általános, mindnyájunkat érintő problémára világít rá. Arra, hogy miként is állunk az *emlékezettel*. Mit értünk emlékezet alatt, s miközben emlékezünk, vajon nem saját vélt vagy valós eszmerendszerünket, meggyőződésünket, vágyálmunkat vetítjük-e ki emlékezetünk tárgyára? Tudunk-e igazán emlékezni? Egyáltalán, lehet-e „jól” emlékezni? Nekem nincsenek pontos vagy tévedhetetlen válaszaim minderre.

Kétszáznegyvenkét esztendővel ezelőtt Egyházashetyén jött a világra egy kisfiú, aki a keresztségben a Dániel nevet kapta, s aki felnőtt éveiben a birtokai irányítása mellett elmélyülten foglalkozott irodalommal, amelynek eredménye mintegy hatszáz oldalnyi vers és értekező próza, jó néhány darabja korszakos remekmű.

Hamvas Béla egyik legismertebb írásában, *Az öt génuszban*, amelyben a magyarság szellemi karakterének bemutatására tesz kísérletet, így ír a déli génuszról: „A derűs életesmény. Semmi túlzás, izzasztó erőfeszítés. Oldottság a tájban, a közösségben, a beszédben, a mozgásban. Fény, szelíd szépség, csaknem álomvilág. A család és környezetének közvetlen együttélése jellemző: az udvarház. A dél költője Berzsenyi Dániel. Berzsenyiben együtt ég a horatiusi tűz és együtt van benne mindaz, amivel a táj valaha rendelkezett, az ősnép, a család, a szociális báj, a kozmikus harmónia és az istenek közellétének nyugodt tudata.” Talán túlságosan is egyszerű, leegyszerűsítő, szinte idillikus jellemzés – mondhatnánk.

Aki járt már valaha itt, Niklán, megtapasztalhatott valamit abból, amiről Hamvas Béla beszél a fenti idézetben. A niklai udvarház és szűkebb környezete valóban valami mély harmóniát és nyugalmat áraszt. Elsősorban talán nem is a ház, nem is a park, hanem a táj az, ami ilyen erőteljes hatással van ránk. Berzsenyi versei fölött töprengve valóban lehet olyan érzésünk, mintha ez a költészet egyenesen ebből a szelíd, idilli dunántúli tájból nőtt volna ki. A Berzsenyire olyannyira jellemző mélabú, de ezzel együtt a szenvedélyes, tüzes nekibuzdulások, a hazáért való aggodalom és a magány keresése – ezek együtt, egymást átjárva és egymásba olvadva adják en-

* Elhangzott: Nikla, temető, 2018. február 24.

nek a páratlan költészetnek az esszenciáját. S mindez mintha benne lenne a tájban, a föld domborulataiban, a növényekben, a közeli Balaton fényeiben.

Lehet igazság abban, hogy a nagy költők – s így Berzsenyi Dániel is – valami náluknál sokkal hatalmasabb szellem szócsovei, médiumai. Hogy általuk valami időtlen nyilatkozik meg az időben, valami megfoghatatlan jelenik meg a világban. Berzsenyi társtalansága az irodalomban, egyre mélyülő visszavonultsága, olykor sértettsége, sebei talán erre vezethetők vissza. Hogy egyszerűen így kellett lennie, így kellett történnie, a kortársaktól nem várhatott mást. Még Kölcseytől sem, aki csak Berzsenyi halála után gyakorolt önkritikát korábbi, eltúlzott ítéleteivel kapcsolatban. Igaz, akkor nagyon is hangsúlyos lett ez az önkritika, de a sebek, amelyeket elhamarkodott véleményével Berzsenyi lelkén ütött, soha nem gyógyultak be. Valójában egyedül volt mindvégig, kortársaitól szellemileg és fizikailag egyaránt távol. Nem tudjuk, mennyit szenvedett miatta. Valószínűleg sokat. De költészetének sűrűsödési pontjai, *A közelítő tél*, a *Búcsúzás Kemenesaljától*, a *Levéltöredék barátnémhoz* vagy a *Kesergés* már olyan költői szférák levegőjét árasztják magukból, ahol megszűnik minden világi fájdalom és indulat, s nem marad más, mint az időtlen szépség és igazság.

Talán itt rejlik valahol a válasz a beszédem elején feltett kérdésekre is. Hogy végül is miként állunk az emlékezettel, tudunk-e igazán emlékezni? Képesek vagyunk-e arra, hogy Berzsenyi Dániel nagyságát, génuszát megértsük, s ezzel a megértéssel aztán megyünk-e valamire? Ha valahol, hát itt, ennek a költészetnek a magaslati pontjain, szférákon túli levegőjében lehet esélyünk arra, hogy találkozzunk vele. A lassú, beleérző, figyelmes olvasás közben, amikor néha felemeljük a tekintetünket a könyvből és elnézzük a táj örökké változó egyformaságát. Ezek lehetnek azok a pillanatok, amikor létrejöhet a találkozás, amikor megérthetünk valamit abból, amit Berzsenyi az utókorra hagyott. A megértés mindig erőfeszítést igényel, szellemi erőfeszítést, e nélkül nem beszélhetünk emlékezetről, nem beszélhetünk folytonosságról. E kultuszt, Berzsenyi Dániel kultuszát csak úgy ápolhatjuk érvényesen és termékenyítően, ha ezt a magunkban elvégzendő szellemi erőfeszítést, belső munkát nem tévesztjük szem elől, nem akarjuk megspórolni.

Köszönet Nikla Község Önkormányzatának, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottságnak, a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságnak, hogy nem hagyják kialudni az emlékezés tüzét! Továbbá mindazoknak, akik segítségével valóra válhatott a niklai síremlék felújítása.

Dolgozzunk továbbra is önmagunkon, hogy mindnyájan képesek lehessünk az emlékezésre, hogy méltóvá váljunk a valódi, szellemi találkozásra és együttlétre Berzsenyi Dániel költészetével.

Látogatóban a kilencvenedik születésnapjára készülõ**dr. Boross Péternél, Magyarország egykori miniszterelnökénél**

„Én magamban hordozom családi környezetembõl, a katonaiskolai múltból azokat az eszményeket, amelyek a hazához kötnek, és azokat az erkölcsi parancsokat, amelyeket feltétlenül betartandónak tartok. Ennyi az életem summázata.”

DR. BOROSS PÉTER

Néhány hónapja költözött irodája a VERITAS Történetkutató Intézet Duna-parti székházába, s csupán egyetlen kép uralja a falat: Antall József portréja. A színes fotó a még egészséges államférfit ábrázolja, aki már évtizedekkel ezelõtt is barátjának tekintette dr. Boross Pétert.

A nagybajomi születésû, kilencvenesztendõs pályatárs nem gondolta, hogy valaha kormánytag, majd kétszázötvenhat napig miniszterelnök lesz. Olykor rá-rápillant barátja fényképére, és elégedetten summázza: a szövetség, melyet vele kötött, halálával sem szûnt meg. „Megérdemli, hogy a közelemben legyen” – jegyzi meg.

A szolid elegancia uralta irodában kávé mellett eredünk a múlt idõ nyomába. Emberek, események, kapcsolatok elevenednek meg. A hajdani kormányfõ tekintete olykor a messzibe réved, s elharapja a szót; a csak neki szóló, személyes vallomást nem osztja meg senkivel. Örökre az övé marad.

Az újságíró pedig – aki földije –, s akivel régóta pertuban van, nem erőszakoskodik, mert tiszteletben tartja interjúalánya szándékát. Füstkarikák tánca közepette hallgatja hol tûzzel, hol méla melankóliával megidézett emlékeit, és sűrûn jegyzeteli családi históriáját, közéleti történeteit, kételyeit, bölcs meglátásait. Falusi és városi életrõl, iskolákról, tanárokról, szökésrõl, kiteljesedésrõl; de szó kerül olvasmányokról, irodalmi vonatkozásokról, és õszintén vall istenhitérõl, kegyelemrõl, örömrõl, fájdalomról, gyászról és elmúlásról is.

Dr. Boross Péter, az egykori kaposvári Somssichos diák, a jogász végzettségû, vendéglátóipari szakemberbõl politikussá lett államférfi a rendszerváltozás és az azt követõ évek nagy tanúja, aki 1990-ben békés nyugdíjas évekre készült, ám a miniszterelnök felkérésére igent mondott. Annak ellenére is, hogy felesége, Ilona lelkére kötötte, amikor Antallhoz indult: el ne vállalj semmit!

Szeretettel mesél szülõfalujáról, s tudatosan keresi a somogyi jellegzetességeket, hiszen élete példa rá: a somogyiság létező, érzelmvilágot meghatározó tényező. Memoár- vagy önéletrajz-írásra nem készül. Azt mondja, túl türelmetlen már, ami az öregkor velejárója. Szóban viszont szívesen megosztja történeteit a hozzá közelállókkal. Irodájában általában hetente két alkalommal jelenik meg, hogy előre egyeztetett idõpontban találkozzon látogatóival. Beszélni, beszélgetni mindig szeretett. Több eseményen is szívesen részt venne, ám olykor titkárnökének, Gabinak – aki közel harminc éve amolyan „személye körüli miniszterként” van jelen életében, hogy koordinálja munkáját – kell szembeszegülni vele, mondván, több pihenésre lenne

szüksége. Ilyenkor bajsza alatt tesz némi megjegyzést, de szerencsére nem berzenkedik, a tanácsot elfogadja. Tudja: érte van.

– *Nagybajom nemcsak Gyergyai Albert kedves faluja volt, amelynek az Anyám meg a falum, illetve A falutól a városig című köteteiben is szép emléket állít, hanem a tied is. Itt születted kilencven évvel ezelőtt, 1928. augusztus 27-én. Milyen felmenőkkel büszkélkedsz?*

– Apám pacsérvisnyei erdőőr fiaként született 1896-ban, s Hedrehely mellett megvan a dédapám sírja is az erdőben, aki szintén erdőőr volt. Ez örökölt családi foglalkozásnak számított nálunk, bár apám első generációs értelmiségiként mérnök lett. Anyai ágon annyit mondhatok, hogy édesanyám, Lujza, adoptáció folytán ugyan Horváth vezetéknevvel élt, de Perneszi-származék. Barátságunk kezdetén egyébként Antall József is kutatta a Perneszi családot, annak fellelhető leszármazottjait. Anyám hetedik gyerekként született; a hatodik után tíz évvel, és ez akkoriban nagy szegénynek számított, ahogy a családi legendáriumban is benne volt. Ilyen korban ugyanis már nem szoktak gyermeket várni a házaspárok. Nagyanyám 1918-ban meghalt Spanyolnáthában, ekkor anyám tizenhárom éves volt, és a legidősebb nővére adoptálta. Az angolkisasszonyoknál nevelődött, a középosztály világában cseperedett felnőtté, amikor találkozott apámmal, ki Újvárfalván a Somssich-birtokon erdőmérnökként dolgozott. Így aztán kétlaki, ám szép élet várt rám. Az egyik otthonom Újvárfalván volt, a másik hat kilométerrel odébb, Nagybajomban.

– *Milyen település volt Nagybajom gyerek- és diákkorodban?*

– Nagyközség, és jelentős pusztai világ vette körül, ami azóta felszámolódott. Tekintélyes településnek számított már akkor is; a méretei folytán akár járási székhely is lehetett volna, ha nincs közel a székhelyközpont Kaposvárhoz. Legendás történetek fűződnek hozzá. Itt született például Virág Benedek, itt élt egy ideig Pálóczi Horváth Ádám, de Csokonai is vendégeskedett itt. Sárközy István másodalispán a kultúra, a művészek mecénásaként igencsak ismert személyisége volt a megyének, de rajtuk kívül több, jelentős birtokos famíliát mutathat fel a település.

– *Ebben a sokszínűségben jól megfért a zsidóság is. Szépen ír erről is Gyergyai...*

– Valóban jelentős zsidóság élt itt békében. Még zsidó iskola is volt, egy kápolnaszerű épület volt a „zsinagóga”. Anyám emlegette, hogy kislány korában látta, amint az író édesanyja parókában kikönyökölt házuk ablakán, onnan követte tekintetével az utcán közlekedőket.

A könyvben megjelenő személyekre, történetekre egyébként szerintem nem mindig emlékszik pontosan Gyergyai, hiszen évtizedekkel később idézte fel faluját, s hívta elő emlékeit. Azt írja, hogy az esperes meg a katolikus iskolaigazgató iszások emberek voltak – az én ismereteim szerint pedig nem voltak azok; nyilván a maga emlékeire hagyatkozott, és nem kérdezte meg például Decsi nénit, a bábaasszonyt vagy Kepecs doktor bácsit, akivel apám is nagyon jó barátságot ápolt. A településen minden volt; ipartestület működött tekintélyes, zsidó tagokkal, és még úri kaszinó is várta a vendégeket az 1910-es esztendőben, amelyekről anyám szokott mesélni.

Nagyanyám pedig a 30-as évek végén két-három keresztanyaságot vállalt, hogy így legyen támogatójuk a zsidó vagy félzsidó gyerekeknek, házaspároknak.

– *Mit adhat a szülőföld szélnék eresztett, de haza-hazatérő fiának?*

– Nagyanyám tekintélyes asszony volt a faluban, ami önbizalmat és öntudatot adott. Szép nyugdíja mellett hetven–nyolcvan holdnyi földön gazdálkodott, értett a gazdasághoz, göbolyóket hizlalt, majd eladta őket – így teremtve jómódot a család számára. Nagy disznóvágásokat rendezett, s Újvárfalvára már készen került ki a sok finomság. A táj tehát elképzelhetetlen a benne élő embertől, a családtól mint legfőbb köteléktől, de benne rejlik a barátság is. Összebarátkoztam a Sáringer-fiúkkal, Dombai Jancsival, Gulyás Sanyival...

– *Díszpolgári címet is adhat fiának a már várossá lett szülőfalu, mégpedig az elsők között vehetted át.*

– Örül az ember annak, ha megbecsülik, s értékelik erőfeszítéseit. Ügyes polgármesterasszony irányítja a települést, s ha tudok, lehetőségeim szerint most is segítek.

– *László öcséd és felesége generációkat tanított, s amikor sógornőd a Nagybajom közeli Pálmajor polgármestereként tevékenykedett hosszú időn át, az ott élő cigányok akkor is „csak” tanító néninek szólították. Jó volt ezt tapasztalni, magam is több faluriportot készítettem egykoron a helyi napilapba...*

– Pálmajor pár évtized alatt cigány faluvá vált. 1954 óta tanítottak ott, majd később sógornőm valóban kicsit „vezényelte” is a települést. Mindennel lehetett menni hozzá; a férjek elleni panaszokkal is, amiket próbált orvosolni. Volt egy kocsmá is a faluban, s jó időben a legények a kocsmá előtt itták a sört. Ha a sógornőm autóval érkezett, akkor nyomban hátracsapták a kezükben lévő sörösüveget, nehogy meglássa, és úgy üdvözölték. Sokat köszönhetnek neki, hiszen kézben tartotta a gyógynövénygyűjtéséről ma is ismert falut.

– *Rajtuk kívül kikkel tartod még a kapcsolatot?*

– Az én generációm tagjai, akikkel együtt gyerekeskedtem, sajnos már mind meghaltak, a Máli lányok – tanítócsalád sarjai – viszont a fővárosból visszaköltöztek Nagybajomba, s természetesen nyugdíjas korúak. Mária és Márta évente szerveznek egy-egy összejevetelt, amelyre mindig szívesen indulok. Az Igmándy és a Sáringer család leszármazottjai is ott vannak ezeken a találkozókön. Nem tagadom, amikor 2010-ben meghalt a feleségem, megfordult gondolataim között az is, hogy talán leköltözhetnék Kaposvárra. Közel van Nagybajom, gyakrabban látogathatnám meg öcséméket is. Aztán amikor egyszer komótosan végigballagtam a megyeszékhely impozáns sétálóutcáján, rögtön ráeszméltem: a velem szembe érkezőktől legfeljebb csak azt tudnám megkérdezni: „Mondd csak, neked ki volt a nagyapád vagy a nagyanyád?” Kaposvári osztálytársaim közül csupán hárman élnek, ketten egészségi állapotuk miatt már nem tudtak eljönni a legutóbbi találkozónkra. Így tehát – nem volt más választásom –, lemondtam a hazaköltözésről.

– *S ha önmagadat kellene jellemezni, milyen arcélet rajzolnál a kiskamasz Boross Péternek? Félnék, zárkózott voltál, vagy minden csínyre fogékony kölyök?*

– Az én időmben még nyolcosztályos volt a középiskola. 1938-ban a kőszegi katonaiskolába írtattak be a szüleim. A családom nőtagjai csodálkoznak is azon; hogy lehet tízesztendősen kétszáz kilométerre elengedni egy kisgyereket. Márpedig én odakerültem, zömmel városi gyerekek közé, és ilyeneket hallottam: „Kinn voltunk a Margit-szigeten” vagy „felültem a hatos villamosra...” Oly távoli világokat jelentett mindez, hogy csak nehezen tudtam megszokni. Kétségkívül a falusi létezés kevesebb ingerrel jár, mint a városi, ráadásul én tájszólással érkeztem; szép, somogyi nyílt e-vel beszéltem. Gondolhatod, hogy csúfolódtak velem, a vidéki fiúval. A becsület védelmében sokat verekedtem, ám legtöbbször én kerültem ki győztesen. Társaim szülei kapcsolatban voltak egymással, az enyéimnek nem jutott ilyen kontaktus.

– *Hogy kerültél ide? Egyáltalán, te akartál hadapródiskolába járni, vagy más motiváció áll ennek hátterében?*

– Azért mentem katonaiskolába, mert az 1930-as évek második felében apám hallotta, hogy a honvédelmi miniszter az országgyűlésben felszólította a szülőket, ha tehetik, adják katonaiskolába a gyerekeiket. Az alsó négy osztályt Kőszegen jártam, majd 1942-ben a pécsi Zrínyi Miklós Gyalogsági Hadapródiskolába kerültem. Innen vittek először Sopronba, és ahogy a front közeledett, 1944-ben egy kelet-, majd pedig egy nyugat-németországi táborban tökéletesítettük tudásunkat. E katonai nevelőintézményben kaptunk kiképzést, ami nem volt színvonalasabb, mint a miénk, sőt lövészetben jobb eredményt értek el a magyarok, mint a németek.

– *Innen szöktetek meg. Miért hagytatok ott csapat-papot? Nem féltetek a következményektől?*

– Fiatalon az ember lobbanékonyabb és merészebb. Egyszer elterjedt a hír: be akarnak vetni bennünket az amerikaiakkal szemben. Tizenhat és fél évesek voltunk ekkor, s megindult a sutyorgás, hogy ha meg kell halni, akkor a hazánkért kellene, ne a németekért. E jelszót követve először megszökött egy hatos csoport, majd egy tizenhárom tagú, ebben voltam én is. Nekünk még sikerült, de az utánunk próbálkozó csapatot már elfogták. Eljutottunk Bécsig, és zavarba jöttünk, mert nem tudtuk, hol kellene jelentkezni. Egy főhadnagynak bevallottuk, hogy megszöktünk, aki rosszállóan nézett ránk, de maga mellé vett bennünket. Így aztán kikeveredtünk az ő alakulatához, és egy másfél napos frontszolgálat is jutott nekünk.

– *Somssichos éveidről meséltél a közelmúltban a Somssich-Táncsics Baráti Társaság rendezvényén, Kaposváron. A Táncsics-napon ismerősök, a város és a megye notabilitásai és diákok, köztük végzősök tucatjai hallgattak élvezettel a gimnázium aulájában...*

– A Somssich Pál Gimnáziumban 1945 őszén lehetőség lett volna arra a nyugatról visszatelepülő, kalandos sorsú gyerekeknek – mint amilyen én is voltam –, hogy egy év alatt elvégezhesék az utolsó két évet. Ehhez a kedvezményhez azonban apám nem járult hozzá, mondván, tanuljam csak a latint meg a többi tárgyat, van pótolni valóm elég. E két tanév csak félig volt új nekem, hiszen Kaposvár jelentette számunkra a „nagyvárost”, ahova korábban bejártunk, és szüleink barátsága révén sokakat ismertem. A később szülész-nőgyógyásszá lett dr. Kárpáti Kálmánnal egy

osztályba kerültem. Édesapja – aki viszont apám osztálytársa volt – Csökölyben volt főjegyző. Gyorsan kialakult a barátság, rövid idő alatt otthonosan éreztem magamat az iskolában, de pokoli szokatlan volt – mivel hét évet katonaiskolában töltöttem –, hogy magam határozhattam meg, mikor tanulok. Korábban minden ütemezett volt, én meg bekerültem egy civil gimnáziumba. Nem tanultam túl lelkesen, így nem is lehettem jó tanuló, sőt az érettségint attól kellett tartanom, hogy matematikából meghúznak. Ráadásul akkor tele volt a levegő politizálással. 1946 őszén egy illegális beszélgetésen is részt vettem. Egy egykori százados vezette, és arra szövetkeztünk, hogy ha meglesz a békeszerződés, kimennek az oroszok, akkor nem szabad teret hagyni a kommunistáknak, s van fegyver is. Heten–nyolcan lehettünk, ludovikások meg jómagam, és tudomásul vettük, ha ez bekövetkezik, akkor a postát és a rendőrséget el kell foglalni. Azt mondogattuk, guggon ülve is kibírjuk, míg kivonulnak az oroszok. Még kétszer összeült csoportunk, aztán szétfoszlott. Különbőféle összeesküvés-pereket kreáltak ezekből, de nálunk nem volt senki, aki kipötyögte volna.

Az utolsó évfolyam voltunk 1947-ben, akik még elmondhatják, hogy ebben az intézményben tettük le a matúrát, hiszen ezt követően Táncsics Mihály nevét vette fel a gimnázium. Egyébként a mostani érettségizni készülők izgalmát hetvenegy évvel a saját érettségimhez képest is átélem. Különös időszakban koptattuk az iskolalapidokat; a 45-ös felszabadulás után, éledező korban tanultunk, s Kaposvár kisvárosnak számított a maga harmincezres lakosságával. Mindenki ismert mindenkit, és az volt a szokás, hogy aki itt vagy Curgón végzett, az Pécsre, Sopronba, Budapestre jelentkezett tovább, de nyolcvan százalékuk visszajött. Azokkal az osztálytársaimmal, akik később a fővárosban telepedtek le, gyakrabban tartottunk osztálytalálkozókat, hiszen egy városban éltünk.

A Somssich Fiúgimnázium biztos helyet jelentett nekem. Akkoriban a megyeszékhelyen a leánygimnázium – ma Munkácsynak hívják –, a kereskedelmi és a polgári iskola jelentette a középfokú oktatás intézményhálózatát. Hálával és elérzékenyülve gondolok egykori tanárainra, köztünk Kling Ádámról, és mindazokra, akik a tudást és a tartást közvetítették számunkra. 1946-ban a rendőrség lecsapott a 7. osztályra, és tizenhat fiút vittek be kihallgatásra azzal az indokkal, hogy tiltott könyveket is megismertettek velünk. Szabó Dezső valóban tiltólistára került, de Vajda tanár úr mérhetetlenül büszke volt az író köteteinek nyelvezetére. A szomszédos Szent Imre-templomba – amely a fiatalok templomaként épült –, Weisz atyához jártunk lelkigyakorlatra, misére, a májusi litániára. Örömmel indultunk, hiszen a lánygimnázium tanulói is jöhettek.

Egyszer mellém lépett Vajda tanár úr, és azt mondta, menjek vele sétálni egyet. Érzékelte ugyanis, hogy Szabó Dezső írásművészete engem is megfogott, de azt tanácsolta, hogy most inkább ne érdeklődjek iránta, mert veszélyt jelenthet számomra. Ez akkortájt volt, amikor a baloldali blokk 1946 márciusában gyűlést tartott. Apáinkat is figyelmeztették, ne engedjék el a gyerekeiket. Rákosit, Szakasitsot és Veres Pétert várták a rendezvényre. Mi pedig – mivel akkoriban sokkal erősebb volt az apai parancsszó, mint ma –, természetesen otthon maradtunk.

– Takáts Gyula volt az osztályfőnökök...

– Igen, Takáts Gyulát, a később elismert, Kossuth-díjas költőt, író, műfordítót is kedveltük; ő volt az osztályfőnökünk. Harmincas, stramm férfiként állt a katedrán, s mivel megtudtuk róla, hogy a gyengébb nem iránti érdeklődése átlagon felüli, ez nyomban még kedveltebbé tette őt a fiúk között. A népi íróknak az a fele, amelyik nem volt nyilas, rendszeresen jött különböző előadásokat tartani, de más humán események is érleltek bennünket. Anyáink Márait olvasták, mi is kíváncsiak voltunk rá, de Móra Ferenc és Herczeg Ferenc is rendkívül népszerű volt körünkben. Osztálytársam volt a kaposmérői születésű Fodor Andor is, aki Fodor Andrásként vált ismertté. Örülök, hogy ő, valamint Takáts Gyula Kossuth-díjában volt némi részem. Nem én terjesztettem fel őket, de – mint földijeimet – támogattam abban, hogy megkapják...

Ötvenheten érettségiztünk, ám tizenhárman buktak közülünk – aradi tizenhármaknak neveztük el őket –, és ez minden találkozón téma volt. Kezdetben négyévente gyűltünk össze, aztán ahogy hullani kezdett a sokaság, áttértünk az évenkénti találkozókra. A hetvenediket még meg tudtuk rendezni Budapesten, s egy-egy öszszejeövetel életépítés is volt.

– Mit kívánsz a mostani végzősöknél?

– Ez a káprázatos, a gimnáziumi éveken alapuló kapcsolatvilág a saját életemben – és ezt tapasztalatból mondom –, egzisztenciákat erősített. Azt kívánom, hogy ők is legyenek mindig kíváncsiak egymásra – ahogy mi tettük –, és ők is segítsenek a rászorulókon. Találkozóinkon régmúltról, jelenről, karrierépítésről, családi szálakról mindig remek történetek hangzottak el, melyeket olykor hangos röhögés, olykor visszafogott nevetgélés kísért ugyan, de minden egyéni sorsra figyeltünk. 1990 után magam is sokat segíthettem azoknak az osztálytársaimnak, akik szociális vagy egészségügyi ügyekben megkerestek. Mint említettem, fiúosztályba jártunk, tanárainktól kemény mondatokat, kemény kezelést kaptunk, de a barátságot így is lehet éltetni és ápolni. Remélem, a mai kor érettségizői, ha később visszagondolnak tanulmányaikra, értékeli majd tanáraik erőfeszítését, szeretetét; egyáltalán azt, hogy foglalkoztak velük, és emberré gyúrták őket.

– Hol ért az első szerelem?

– Egy még Nagybajomban, hogy az volt-e, valójában ma sem tudom. Az igazi Kaposváron, a Horthy-parkban. Egy emlékezetes, csókolózással kezdődő románc volt, amelynek másik szereplője is él még. Özvegyasszony, három gyönyörű gyerek anyja, nyolcvannyolc éves. Időnként felhív telefonon.

– Legalább a keresztnévét áruld el!

– Eszternek hívják, és édesapja ezredesként a II. világháború hősi halottja volt.

– A matúra megszerzését követően a Pázmányra jelentkeztél joghallgatónak. Ennyire vonzottak a paragrafusok? Vagy esetleg szüleid presszionáltak?

– Jól érzed, bölcsész akartam lenni; történelem-magyar szakos, ám apám másként gondolta, s azt kérte, ne legyek tanár. Ennek háttérében az állt, hogy a pedagógusokkal igencsak kitolt az új rendszer. Míg a forint bevezetésekor más szakmák

esetében az eredeti bér ötven százaléka jutott, addig a tanárok tekintetében mindössze harminc százalék. Tehát kizárólag humán pályát választhattam volna, mivel nem voltam lelkes matematikus vagy fizikus; és akkor a jogi pályának még volt jövője. Igaz, két-három év múlva eléggé degradálták a jogi végzettséget. Akkoriban, amikor én jelentkeztem, az egyetem jogi karára nem is kellett felvételizni. A beiratkozást az altisztek intézték, egy húszasért megszerezve a különböző aláírásokat. Csak érdekességként említem: aki az én papírjaimat intézte, később a Legfelsőbb Bíróság bírója lett.

Az első évben katolikus egyházjogot is hallgattam; remek professzorok oktattak kezdetben, ám 1948–49-ben mindegyiket kirúgták, és jöttek mások. Néhányan megmaradtak, aztán hamarosan lehetetlenné tették őket. A 47-es beiratkozáskor kiegészítésként és Mindszenty-kereszttel érkeztek a hallgatók, de később rengeteg kizárással járó, sajátos egyetemi terror következett. Már 1948–49-ben kádereztek. Apám Szegeden volt akkoriban erdőigazgató, fásítási megbízott, és ezt beírtam az életrajzomba. 1949 elején kirúgták az állásából. 1951-ben, amikor végeztünk, egy elhelyező bizottság előtt kellett megjelennünk. Ekkor derült ki számomra, hogy milyen rosszul működött az akkori információs rendszer. Mégpedig úgy, hogy elmarasztalt a bizottság elnöke, mondván, hogy igazán több társadalmi munkát vállalhattam volna, s minden bizonnyal előkelő állásban lévő apám se örülne ennek... Ekkor vált bizonyossá előttem, hogy nem ment el a híradás, hiszen apám akkor már régen óraadó tanár volt egy építőipari technikumban. Érzékelhető, hogy ekkoriban mindenhol válogatottan buta embereket neveztek ki személyzetisnek, s ez nagy előny volt, ha titkolni kellett bármit is.

– Az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában a Budapesti Forradalmi Bizottság és az értelmiség forradalmi tanácsának a tagja voltál. Emiatt le is tartóztattak, majd Kistarcsára internáltak. 1959-ig rendőri felügyelet vigyázta lépteidet. Ekkor már nős voltál, el kellett tartani a családot, s ezért a legkülönfélébb módját választottad annak, hogy pénz álljon a házhoz. Segédmunkát vállaltál, de egy ideig képügynök is voltál, míg némi protekcióval vendéglátó ipari ellenőr lettél, de csapós-ként is mérted a kisüstit... Szóval a jég hátán is próbáltál megélni...

– Legalább négy helyről rúgtak ki, vagy föl se vettek 56-os múltam miatt. Nem kívánom a következő generációnak, hogy ezt átélje. Az én családomnak Budapesten nem voltak se ismerősei, se gyökerei. Antall Józsefet is kitétték a tanári korból, de a levéltárba legalább felvették. Megszenvedtem ezeket az éveket. Nyáron italmérő lettem – hogy elegánsabban fejezzem ki az általam említett csaposságot –, az állatkerti Szikla Étteremben, majd pedig a nyári nagy emberhiány miatt a Széchenyi Strand büféjének vezetését bízták rám.

– A te nevedet is emlegetik, mi több, tanítják a felsőfokú vendéglátóipari és idegenforgalmi szakemberképzés kapcsán, melynek megszervezésében többedmagaddal közreműködtél. Egyre feljebb kerültél a ranglétrán...

– A vendéglátóiparban nagyon sok olyan személy dolgozott, aki régi vendéglős családban nőtt fel, s aki magas színvonalat képviselt, ám nem rendelkezett

mindenki ilyen háttérrel. Jelentős vegyes csapat jött össze, de érzékelhető volt egyfajta rátartóság is egy olyan pincérnél, aki valamikor az Astoriában dolgozott, és ez minőséget jelentett. Nyár és tél különbözött, hiszen a nyári szezonra mindenkit felvettek. Véletlennek köszönhető, hogy találkoztam Venesz Józseffel, a Budapesti Vendéglátóipari Tröszt vezérigazgatójával, az 1948-as és az 1952-es magyar olimpiai csapat konyhafőnökével, aki egyszer összehívta a vállalatnál dolgozó, egyetemi végzettségű szakembereket. Hárman jöttünk össze. Egyikőjük Gundel Ferenc, a „tévés fiú” nagypapa volt, és elkezdtünk gondolkodni a felsőfokú vendéglátóipari és idegenforgalmi képzés beindításán. Én meg elkezdtem írni az elképzeléseimet; a szakmai ismereteket megspékelve vezetéstudományi metodikával. Venesz a külföldi képzéseken is rendre részt vevő, kiváló szakácsgenerációhoz tartozott, intellektuális kisugárzása volt, és rendkívül megkedvelt engem. Vendéglátóipari karrieremet is ő teremtette meg. 1965-ben – Venesz kérésére – a Dél-pesti Vendéglátóipari Vállalat igazgatóhelyettese lettem, 1971. december 21-én pedig kineveztek a vállalat igazgatójává. Innen vonultam nyugdíjba 1989. február 1-jén.

– *A vendéglátóipari szakma mellett némi irodalmi vonatkozása is van tevékenységednek. Kertész Imre feleségének például lehetővé tette, hogy – bár már elérte a nyugdíjkorhatárt – hadd maradjon és dolgozhasson a vállalatnál. Nem véletlenül küldte férje a dedikált köteteket, de – sokaktól hallom – más rászorulóknak is szívesen adtál munkát, segítettél a jó szándékú embereken...*

– Mindig örültem, és elégtételnek éreztem a sorstól, ha segíthettem. Beosztásomnál, illetve az általam irányított terület jellegénél fogva meglehetősen széles körben nyílt lehetőségem, hogy valamilyen módon támogassam az alkalmazottakat. Horthysta katonatisztek lettek éjjeli őrök, munkához jutottak ellátás nélkül tengődők. Nagy volt az összetartás az egykori ludovikások között. Kertészné egy csepeli kocsmában felszolgálónőként kereste a kenyerét, és azzal kopogtatott be hozzám, hogy elmondja, párja író, és legalább még egy évig szeretne dolgozni, hogy férje folyamatosan és háborítatlanul írhasson. Természetesen respektáltam a kérését, és ezt nyomban közöltem is vele, ő meg átnyújtott egy nekem dedikált könyvet. Ez a *Sors-talanság* volt, amiért évtizedekkel később Nobel-díjat kapott. El is olvastam otthon, s érezkeltem: szokatlan holokauszt-regény ez, mert egy kamasz fiú szemszögéből tárja fel az eseményeket, mutatja be a környezetet. Ajánlottam is rögtön a munkatársaimnak. Elgondolkodtam azon, hogy Budapestnek e fertályán, Csepelen, Pesterzsébeten nemigen élnek írók, legalábbis én nem hallottam még a nevüket. Kertész meg éppen itt dolgozik... Munkatársaim egyébként különféle presszókban szerveztek ugyan irodalmi esteket, de mindig felháborodtam azon, hogy egy Mensáros- vagy egy Sinkovits-estre nem jöttek el, nem voltak kíváncsiak a környék tanárai...

– *Ez jobbra most is így van, akár Kaposváron is...*

– Ez elég szomorú.

– *Mi történt egy év elteltével?*

– Beállítottam hozzám a feleség a férjével, Kertész Imrével, és megköszönte tá-

mogatásomat. Szó esett arról is, hogy ellenállást tanúsít az Írószövetséggel szemben, és nem veti alá magát semmiféle kultúrpolitikai hivatalosságnak. Egy újabb dedikált kötetét, *A nyomkeresőt* is átnyújtotta.

– *Antall Józseffel mikor s hol találkoztál?*

– 1954-ben. Akkor végzett friss tanárként a bölcsészkaron. Volt egy úr, akit a Kiszgazdapárt a munkaerő-tartalékok felügyelőjének nevezett ki Kaposvárra. Apám akkor még a Megyeházán dolgozott, s ez a pesti agglégény a szomszédos szobába került. Apám – mint jó kolléga, s mert vidéken ez szokás volt –, meghívta vacsorára. Fogalma sem volt, hogy Budapest egyik ismert homoszexuális figuráját látja vendégül. Szóval, egyszer összefutottam vele a Kossuth Lajos utcában. Megtudtam, be-bejárt Pesten a Kiszgazdapárt irodájába, és rendezvényszervezéssel foglalkozott. Irodalmi esteket is tartott. Ő mutatott be egymásnak bennünket, s azzal hagyott ott bennünket az utcán: „Nyugodtan beszéljete!” Így kezdődött a kapcsolatunk Jóskával...

– *Mikor érett barátsággá ez a kapcsolat?*

– A folyamatos találkozásoknak, beszélgetéseknek köszönhetően igen hamar, és tulajdonképpen ennek a barátságnak köszönhetően, hogy kormányférfi lettem. Évtizedeken keresztül személyesen vagy telefonon hánytuk-vetettük meg a világ dolgait. Vállalatvezetőként szerettem volna mindenáron egy szobrot állíttatni a fővárosban Kós Károlynak, az erdélyi polihisztornak, s különösebben nem érdekelt, mit szólnak e tervemhez a román elvtársak. Elég hosszú időszak volt ez, de azért 1987-ben fel tudtuk avatni a Wekerle-telepen. Ezért 1988-ban Podmaniczky-díjat is kaptam. Létrejött egy alapítvány, az Országépítő – Kós Károly ismert regényét választva névadónak –, melynek kuratóriumi tagjai között volt Antall József is. Amikor a Magyar Demokrata Fórum körül megjelent, jómagam a megújuló parasztpártot láttam az MDF-ben, amelynek tagjai Pozsgay Imre zászlaja alá akarnak tömörülni. Én ezt szóvá is tettem neki. Antall csak annyit jegyzett meg: „Vannak ott mások is.” Legnagyobb meglepetésemre elnökké választották. Gratuláló levelet is küldtem neki, amelyben arra intettem: „Vigyázz, sok a közgazdász és nagyon kevés a gazdasági szakember!” Ez is olvasható a VERITAS által most kiadott kötetben. Amikor telefonon megköszönte jókívánásomat, megkérdezte: „Ha megnyeri az MDF a választást, akkor ugye számíthatok rád?” Igent mondtam.

– *Nyugdíjazásod a rendszerváltoztatás idejére esett. Más általában visszavonul nyugdíjasként, elkezdi írni az emlékiratait, játszik az unokákkal vagy körbeutazza a világot. Te azonban elkezdtél aktívan politizálni...*

– Egyik alkalommal tíz órakor azzal hívtam fel Antall, hogy tizenegyre be tudnék-e menni hozzá. Azt feleltem, nem, mert Balatonakaliban nyaralunk, de hétfőn már találkozhatunk. Így is lett, s egy másfél órás beszélgetés zajlott le köztünk, amelynek nagy része még most, ennyi év után is kizárólag rám tartozik. A lényeg arról szólt: lehetetlen állapotban kell a miniszterelnöknek kormányt alakítania, hiszen nincs megfelelő emberbázis mögötte; olyan támogatói közeg, amelyről tudná, hogy ki kicsoda. Mindeközben irtózatosságot érzek, mivel az SZDSZ-szel koalíciót

kell kötnie. Folyamatos szemrehányásokat kapott, még a kormányalakítás után is, hiszen Antall elképzelése az volt: csak hasonló szellemiségű pártokkal lehet együtt kormányozni. Hatalmas fantáziaépitményt jelentett a titkosszolgálatok léte. Ki érintett, ki nem érintett. Antall kényes területnek tekintette, s arra kért: tegyem már meg, hogy ezt a gondot leveszem a válláról. A régi barátság kapcsán erre nem lehetett nemet mondani...

– *Az Antall-kormányban államtitkár lettél először, majd néhány hónapig a polgári titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter, 1990 decemberétől pedig három évig belügyminiszter. Antall József 1993. december 12-én bekövetkezett halála után az ügyvezető miniszterelnöki posztot töltötted be, december 21-én az Országgyűlés miniszterelnökké választott. Milyen érzések kavargtak benned?*

– Én mindig Antall mellett álltam és támogattam; a halálos ágyánál is többször megjelentem, pedig sokakat nem fogadott. Beszélgetéseink abban erősítettek: kötelességem megpályázni a megürülő miniszterelnöki széket. Emlékének is tartoztam ezzel. Megtettem, megválasztottak. Tisztában voltam, hogy a következő országgyűlési választást megnyerni nem lehet, a köztársasági elnök személyén, az Alkotmánybíróság, az MTA összetételén változtatni nem lehet; csakúgy, mint az egyetemi katedrákon sem. A televízió teljesen baloldali kézben volt, s meglehetősen nyomasztó volt a nyugati presszióval való szembesülés. Átláttam: ilyen körülmények között lehetetlen nyerni. Az én célom az volt, hogy tisztességgel szervezzük meg a választásokat, és emelt fővel adjam át a kormányrudat.

– *Mikor léptél be a Magyar Demokrata Fórumba?*

– Ha nincs Jóska, akkor nem kértem volna a felvételemet, de Antall pressziójára igent mondtam, és 1992-ben beléptem az MDF-be. Mozgalm szerűnek éreztem a demokrata fórumot, amely különféle figurákat tömörített, s köztük jó szándékú dilettánsok is megtalálhatók voltak. Sokat gondolkodtam azon, ha például Csurka Pista nem politizált volna, a 20. század egyik legnagyobb írójaként vonulhatott volna be az irodalomba.

– *Említetted, hogy Antall miniszterelnököt kórházi ágyánál is látogattad. El tudatok búcsúzni?*

– Igen.

– *Mi foglalkoztatta leginkább, amikor már tisztában volt azzal, hogy a betegség legyőzte?*

– Az, hogy miként lehetne megakadályozni a baloldal győzelmét. Ezt még akkor is fontolgatta, amikor talán már félig odaát volt. Hiú ember volt. Emlékszem, az utolsó másfél napban félredobta a parókát, ami borzasztóan zavarta.

– *Így vette át Magyarország legrangosabb kitüntetését...*

– Valóban.

– *Milyen testamentumot hagyott rád?*

– Mivel egész miniszterelnöksége idején folyamatosan egyeztetünk, külön testamentumot nem hagyott rám, legfeljebb az optimizmusát. Amikor azt latolgattuk, vajon meg lehet-e nyerni a következő választást, ő optimistábbnak tűnt, mint

én. Hihetetlen volt a munkabírása még a betegsége idején is. A kegyetlen kezelése után azonnal bejött az irodájába, és végigdolgozta a napot. Kölni kezelésekor telefonon egyeztetünk az aktuális feladatokról, és akkor is azt tapasztaltam, hogy elképesztő akaraterővel lett úrrá a betegsége. A sors kegyének, valódi hivatásnak tekintette, hogy 1990-ben hazánk miniszterelnöke lehetett. Átlátta rögtön azt is, hogy Magyarországnak új alkotmány kellett volna, ám az kétharmad nélkül nem született volna meg. Így viszont alaptételül vallotta: a meglévőt kell betartani.

– Igaz az, hogy Antall József halálos ágyán úgy fogalmazott: Orbán Viktorban látja jövődöbéli utódját?

– Az, hogy Viktor tehetséges gyerek, jó képességű, eszes srác, az többször is elhangzott. Hogy benne látta volna az utódját, az a mi találkozásaink, beszélgetéseink ideje alatt soha nem került szóba. Túl fiatal volt még. A kórházban egyébként más pártok vezetői nem látogathatták, ám telefonon mindenkitől elbúcsúzott, így Viktortól is.

– Mit éreztél, amikor államtitkárként, belügyminiszterként, majd az ország kormányának első embereként jelentél meg a közéletben?

– Feleségem – aki bíróként dolgozott még politikusi pályafutásom kezdetén, az elvesztett választást követően azonban nyugdíjba vonult – harcosan kiállt mellett, hogy dolgoztunk már eleget, így a pihenés marad, az unokázás, nyáron meg a Balaton. Ezért amikor indultam Antall Jóskához az első megbeszélésre, feleségem lelkekre kötötte, hogy semmit ne merjek elvállalni. Aztán amikor hazatérve beszámoltam a történetekről, a felkérésről, telefonon kereste Jóskát, számon kérve: miért nem hagy engem békén...

– Az asszonyok már csak ilyenek...

– Később szerencsére belenyugodott. Kezdetben szokatlannak tűnt az ilyen fokú közéleti jelenlét; főleg 1991-től. Belügyminisztériumom idején olyan támadásözön ért, hogy alig tudtam megbirkózni a rágalomokkal. Olyanokat híreszteltek rólam, hogy enyém a Marina Szálló meg a Horváth-ház Füreden, hatalmas erdőterületeim lettek hirtelen, ukrainai szállodalánkra tett szert a fiam... Összehazudtak rólam mindent, s éppen egy kaposvári születésű, már elhunyt újságíró írt egy egész cikksorozatot erről. Ahogy azonban átadtam a miniszterelnöki stafétabotot Horn Gyulának, rögtön nem volt már szállodám, erdőbirtokom. Helyrezökkent a valóság. Tulajdonképpen akkor is ugyanaz folyt, mint ma. Talán a mostani választási rágalomhadjárat még ocsmányabb volt az ellenzék részéről, mint az akkori, de a beteges pesti szellemi áramlatok kapcsán egy csomó embernek elmondtam, menj el Nagyba-jomba, és kérdezd meg az ott élőket, szeretnének-e maguk körül idegeneket, „gyűjjenek-e” ide migránsok. A GDP-eredményekkel nem lehet kábítani...

– Az istenhit, a rendszeres vallásgyakorlás különleges erőforrás. Ostromoltad-e az eget, odafordultál-e Istenhez kéréseiddel? Egyáltalán, megfordult a fejedben, hogy az Úr segítségét kérd?

– Hiszek az ember életét meghatározó transzcendens erőben. Akkor is, ha a felekezeti vallásgyakorlásban vannak szüneteim. Nem vagyok buzgó katolikus, de

hiszek abban, hogy emberi elmét messze túlszárnyaló erők sorsunk irányításában meghatározó szerepet vállalnak. Azok a nemes erkölcsös parancsok, amelyeket európai vallások hirdetnek-tanítanak, etikailag valamennyiünket köteleznek. Istenhívó vagyok, ha időnként lusta templomba járok is, de nem vagyok hajlandó alpári vitákba bocsátkozni a vallás terén sem. Bár az is igaz: sajnos azon nőtt fel két generáció, hogy hallgatta a kultúrházakban az ateista tanfolyamokat tartó, félművelt szamarkat. „Látta már valaki Istent? Ugye nem?” Ilyen és ehhez hasonló kérdések fájnak a hívó embereknek. Ez a racionalitásnak hazudott liberális felfogás, amely a normákat szét akarja rúgni. A keresztény értékek viszont olyan kötöttséget jelentenek emberi magatartásformákban, amelynek társadalmi jelentősége van. Én tartom magamat ezen értékekhez, de tudvalévő: minden civilizáció alkonya a túláradó bűn. Ilyen módon történt a történelem folyamán a Nyugat-római Birodalomban is, a szegyenletes jólét devianciát szül. A keleti birodalom a maga szakrális jellegével ezer évvel túlélté mindezt. Sokkal szigorúbb, szakrális normarendszerben kellett élni a mindennapokat.

Erre is tanított bennünket, fiatalokat egy nagyszerű személyiség, Weisz atya, aki a Somssich Gimnáziumban volt a hitoktatónk. Kemény, határozott, elveihez ragaszkodó ember volt, aki szigorú is tudott lenni, de mindig őszinte maradt. Később se volt hajlandó – behódolva a hatalomnak – elmenni békepapnak. Számomra végtelenül szimpatikus volt lelkigyakorlatából is kisugárzó, kicsit aszkétikus életfelfogása. Nagy szeretettel gondolok rá vissza, óriási hatással volt rám. De említhetnék még egy papot, a „Gál tisztit”, aki a kaposvári ipari iskola tanoncainak volt a hittantanára. Könnyed, mosolygós fickó volt, s megesezt, hogy gimnazistaként hozzá mentem gyónni. Gyalázatos módon, 1960-ban, amikor a keresztényüldözés a Kádár-rendszerben napirendre került, tudomásom szerint perbe fogták; aberrációval vádolták, de meggyőződés, hogy ebből egy bűdös szó nem volt igaz.

– *Milyen kérésekkel, intéznivalókkal fordultak hozzád az alatt a 216 nap alatt, míg a miniszterelnöki székekben ültél? Milyen protekciókat kértek? Meg tudad őrizni józanságodat?*

– Úgy érzem, igen, megőriztem józanságomat. Igaz, Göncz Árpád köztársasági elnökkel nem volt egyszerű az együttműködés, sajnos semmiféle jó viszonyt nem lehetett kialakítani vele. Később egy neves író ügyében viszont protestáltam. Nem azért, mert közeli kapcsolatom lett volna vele, hanem azért, mert úgy hívták: Csoóri Sándor – s kapott is segítséget. Rokkantsági ügyekben, valamint a szociális gondoskodás terén, nem tagadom, olykor-olykor egy-egy telefonüzenettel segítettem, de elvtelenül pozícióba egyetlen barátomat sem segítettem. Jóllehet, tisztán láttam, hogy elveszítjük a választást, s akkor úgyis a pozícióba segítették kezdte volna a tisztogatást az új hatalom.

– *Egy időben – az első Orbán-kormány alatt – a miniszterelnök főtanácsadója voltál. Akkoriban én is megkérdeztem tőled: tanácsot adni könnyebb-e vagy tanácsot elfogadni? Akkor azt felelted: „adni mindenképpen könnyebb, mert a mérlegelés és a*

felelősség mégiscsak azé, aki kapja. Neki kell eldöntenie, hogy elfogadja, félig ismeri csak el vagy elveti a tanácsot.” Most hogy látod?

– Ugyanígy. A tanácsadói szerepkör nem lehet erőszakos, jóllehet e szerep miniszterelnök-közelséget jelent. De rossz tanácsot adni azért, hogy a saját érdekeinket érvényesítsük, erkölcstelen, mint ahogy mások hülyeségét sem közvetíthetjük a miniszterelnöknek.

– Számos testületnek voltál tagja, s vagy még ma is. A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság elnökeként dolgoztál együtt Jókai Annával, a jobboldal ikonikus alakjával, aki műveiben, közéleti szerepvállalásában egyaránt az „alvó nemzeti lélek” ébresztésén fáradozott, s aki néhány éve Vizi E. Szilveszterrel, Kocsis Fülöppel karöltve egy körkérdés kapcsán tükröt tartva figyelmeztette a jobboldali elitpolitikusokat – de megtette ezt más is –, hogy nagyobb, sokkal nagyobb alázatra van szükség...

– A politikai közélet fiatalodása mindig jár ilyen veszélytünetekkel. Húszéves koromban – mint említettem korábban – meggyőződéses „Szabó Dezsős” voltam. Harmincvalahány évesen tudtam, hogy műveinek gyönyörű a nyelvezete, bámulatos a hazaszeretete, de már azt is, hogy mi az, ami megvalósíthatatlan. A túlzott magabiztosság, a siker valóban megfertőz, és jelenthet problémákat. Igaz, ezt könnyen jelentem ki, mert én hatvankét esztendősen kezdtem a politikai szerepvállalást, ám tudom, hogy a 2002-es választást nem lett volna szabad elveszíteni, ha az a magabiztosság nem olyan erős.

Ennek kapcsán azért hadd jegyezzem meg: Andrassy Gyula, Tisza Kálmán, Tisza István (második miniszterelnökségére gondolva), valamint Bethlen István sikeres miniszterelnöki pályájukat negyvenöt–ötven éves korukban kezdték meg. Így Orbán Viktor is. Úgy látszik, ilyen az emberi természet; fiatal korban olyan nagy az akarás, hogy az nem párosul a dolgok újragondolásának képességével. A hatvanas évek vége felé viszont a cselekvést nagymértékben akadályozza az aggályoskodási hajlam.

– A negyedik Orbán-kormány megalakulásának napjaiban beszélgetünk. A választások előtt egy helyütt azt nyilatkoztad, míg régebben sokat bírálta a Fideszt, most úgy érzed, szellemileg és erkölcsileg is teljesen kicserélődött a Fidesz-KDNP pártszövetség. Biztos vagy ebben?

– Biztos vagyok, s nap mint nap tapasztaltam, hogy e valamikori rakoncátlan csapat az életkori érettség összes vonását magán hordozva miként szabadult meg liberális hajlamaitól. A pártszövetség 2010-re érett meg arra, hogy olyan eszmét hirdessen és képviseljen hitelesen, mint Isten, nemzet, s a keresztény erkölcsrend alapjai a nemzeti érdekek együttesen érvényesüljenek. Ám a kommunikációs drukkertáborról is kell, hogy beszéljünk! A televíziós újságírók és más szereplők jelentős része néha olyan módon viselkedik, amely nem használ a Fidesznek, bár szándékuk a támogatás. Arra gondolok, hogy a stúdióban nevetgélve, frivol módon minősítgetnek eseményeket, személyeket, és ezt az idősebb generáció nem különösebben kedveli. A gúnyos, felsőbbbbséges, sikermámoros, a jobb oldalt támogató beszélgetések néha

ellenkező hatást váltanak ki. Úgy érzem, többet kellene okosodni. A szándékot, az akarást akceptálok, tisztelem, csak a módszert nem tartom egyértelműen támogatónak. Azon is bosszankodom, hogy a politikai közéletben megjelenő „utcai senkik” akár reggeltől estig beszélhetnek...

– *Tagja vagy a Budapesten működő Somogyiak Baráti Körének, olykor hazajössz Somogyba. A nagybajomi megyenapon díszvendégként mondtad az ünnepi beszédet, 2016 októberében Szita Károlytól, a somogyi megyeszékhely polgármesterétől átvetted a Szabadságért Kaposvár Emlékérmét, legutóbb egykori alma materedbe látogattál. Ahogy te nem felejtet el a szülőföldet, úgy az sem felejt téged. Kilencven évesen óhatatlan a kérdés: készítesz-e számvetést a születésnapodra?*

– Nem, az előregedés egyik tünete a mérhetetlen türelmetlenség. Ahhoz, hogy tollat vegyek a kezembe, mert én mással írni nem tudok, nos, ahhoz egyszerűen nincs türelmem. Szóban még elvagyok valahogy, de hogy egy helyben ülve gondolataimat formált mondatokban írjam le, ahhoz nem érzek hajlandóságot. Önéletrajzot sem írok, mert tapasztalatból mondom: általában annyi hazugságot hordanak össze magukról azok, akik ilyenre vállalkoznak, hogy csodálkozom, hogy kerülhetett papírra.

Szóval maradok a beszélgetésnél vagy a beszédnél, hiszen néha megmarad-megragad valahol; újságban, folyóiratban, könyvben is megjelenik. Én magamban hordozom családi környezetemből, a katonaiskolai múltból azokat az eszményeket, amelyek a hazához kötnek és azokat az erkölcsi parancsokat, amelyeket feltétlenül betartandónak tartok. Ennyi az életem summázata. Mindig ezekhez a normákhoz tartottam magamat. Úgy lettem igazgató, hogy tudták, a gyerekeim hittanra járnak, én templomba, tehát istenhívő s vallásgyakorló vagyok, és mégsem rekesztettek ki emiatt. Tehát tisztán nézek szembe önmagam múltjával. Az a legfontosabb, hogy ezen elvek vezéreltek. Így aztán nincs jelentősége és tétje sem annak, hogy most, amikor életem vége felé araszolok, készítek-e egy több száz oldalas könyvet.

– *S hagysz-e örökül bármiféle testamentumot egykori és jelenlegi politikustársaidnak és nekünk, földijeidnek?*

– Meggyőződésem, hogy az ember életében fontos szerepet játszanak a gyökerek, s be kell vallanom, ha élém kerültek embersorsok, köztük somogyiak vagy somogyi jellegűek, azokra én mindig külön figyelmet fordítottam. A saját életutamon is beigazolódott, hogy a somogyiság létező, érzelmvilágomat meghatározó tényező volt, s az is marad halálomig. Ezt soha nem titkoltam, s ha néha találkozom földijeimmel, megkérdezem tőlük: „Há mész?” Szeretek úgy beszélni, ahogy egykor nevelődtem. A másik meghatározó tényező az ember életében a közösségalkotás képessége. Mi még az a generáció voltunk, amelynek tagjai minden négy évben megtartottuk érettségi találkozókat Kaposváron. Amikor pedig kevesebben lettünk – mint ahogy erről már beszéltem –, elkezdtünk évente találkozni. A hetvenedik volt az utolsó. Most már nincs kivel, hiszen rajtam kívül már csak egy társam él, olyan, aki nincs lakáshoz, ágyhoz kötve. Szóval lényeges a kapcsolódás, az egymás iránti

érdeklődés, az azonos hullámhosszt megteremtő iskolai múlt, annak szellemisége, hiszen az együvé tartozást fejezi ki.

Hadd említsek még egy epizódot az életemből! Amikor 1956-ban az értelmiség forradalmi tanácsának tagja lettem, a Műegyetem képviselőjében Fekete Tamás kaposvári osztálytársam jelent meg, aki később Kanadában élte az életét. Különös érzés volt; nemcsak amiatt, mert együtt lehettünk az értelmiség forradalmi tanácsában, hanem kaposváriként is összeölelezhettünk.

– *Amikor Sára Sándort, a nemzetközi hírű operatőrt, rendezőt, a Duna Televízió egykori elnökét egy kerek születésnapos interjú kapcsán arról kérdeztem, mit üzen a magyar társadalomnak, szűkszavúan, de lényegre törően csak ennyit mondott: Tessék tisztességesnek maradni!*

– Csatlakozom! Legfeljebb azzal toldom meg, hogy mindig határozottnak, a képviselt ügyért kiállni merőnek kell lenni, ugyanakkor mértéktartónak, önkritikusnak is, de semmiképpen sem nyűszítve létezni, félrebújva-félreállva. Ha pedig az ember hibát követ el, azt ismerje el!

– *S a gyerekeidnek, unokáidnak milyen útravalót szánsz?*

– Már csak a lányom és az unokáim jöhetnek szóba. Négy unokám van, közülük három egyetemista még. A sorsukkal foglalkozom inkább, szellemiségüket nem kell különösebben formálni, hiszen számízem szerinti értékek mentén nőttek fel, úgyhogy derék emberek lesznek. Egyik lányunokám már férjhez ment, s várandós. Szeptemberre már dédunokám is lesz.

– *Egy dédapa pedig nem gondolhat a halálra!*

– Dehogynem, ám én a halált ugyanolyan természetes folyamatnak tartom, mint a születést és az életet. Minden este hálát adok az Egek Urának, hogy most, kilencven évesen – eltérően sok hasonló korú barátomtól –, nem mindennapos fizikai fájdalommal és veszélyes rosszsullétekkel kell leélném ezeket a napokat. Úgy érzem, ebből a szempontból is a sors kegyeltje vagyok. Úgy fogok elmenni, hogy semmiféle háborgó elégedetlenség nem marad bennem.

– *Tisztelt Miniszterelnök úr! Kedves Péter! Földijeid és a Somogy folyóirat olvasói nevében szeretettel köszöntelek közelgő születésnapod alkalmából! Isten éltesen és halmozzon el további kegyelmi ajándékaival!*

– Köszönöm!

Az 1937 és 1938 közt működő ellenzéki tömörüléshez, a Márciusi Fronthoz* vezető utak mai szemmel nézve igen szövevényesek. Ehelyütt csak utalhatunk a Bartha Miklós Társaság közéleti tematikájú előadásaira, a felvidéki Sarló mozgalom valóságfeltárására vagy a magyarországi falukutatás – harmincas évek derekára már több komoly műhellyel rendelkező – munkacsapataira. Utóbbiak közül emeljük ki a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumát (ahol többek között Erdei Ferenc és Ortutay Gyula is pallérozódott), illetve a leghosszabb ideig működő magyar falukutató közösséget, a Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumát (1931–1951). Meg kell említenünk a Horthy-kori szociográfiai írás – zavarba ejtő karrierutat befutó – úttörőit is: Oláh György *Hárommillió koldusának* (1928) címe szállóigévé vált, Milotay István *Ismeretlen Magyarország* című munkájára (1930) pedig néhány évvel később a népiek Sárközi György által koordinált csapata igyekezett reflektálni (ahogy az a még ma is működő Magyarország felfedezése sorozat neve érzékelteti).

A jobboldali kötődésű közírók mellett egy baloldali szépíró, Nagy Lajos is maradandót alkotott *Kiskunhalom* című (1934), mára kissé elfeledett munkájával. A valóságfeltárás irányából a politika irányába tett lépésként értékelhetjük a Németh László mellett Rajniss Ferencnek is teret adó két *Debreceni Diétát* (1935, 1936), illetve már csupán a névválasztás okán is szólnunk kell a Márciusi Fialok Bajcsy-Zsilinszky Endréhez és Nemzeti Radikális Pártjához (1930–1936) kötődő csapatáról (pl. Féja Géza, Talpassy Tibor, Katona Jenő, Simándy Pál és Sértő Kálmán is ide tartozott). A népiek politika irányába tett újabb tétova lépése volt már az „új szellemi front” 1935-ös kísérlete is, s bár Zilahy Lajos akciója csupán egy Gömbös Gyula miniszterelnökkel közösen elköltött vacsorát eredményezett, hihetetlen utóélete miatt mégis megkerülhetetlen az esemény. Végül, de nem utolsósorban helye van a felsorolásban a Magyar Szociáldemokrata Párt Takács Ferenc vezette „frakciójának” (hogy a pártnyelv zsargonját kölcsönözzük ehelyütt), illetve a különböző kommunista ifjúsági szervezkedéseknek is.¹

Utóbbi csoport kapcsán máris az értelmezési keretek kényes kérdésénél köntünk ki. Alapvetően két markáns hagyományt különböztethetünk meg: egy olyan megközelítést, amely a kommunistaszimpatizáns egyetemisták szerepét hangsúlyozza a mozgalomban és a vele polemizáló népi mesternarratívát, vagyis a népi írók szerepének exponálását a Márciusi Front létrejöttében és működésében. Az első értelmezési keret a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán, 1935-ben meghirdetett népfrejtőpolitikából eredeztethető. Ez a program világorradalom helyett kommunista vezetésű antifasiszta összefogás mellett tett hitet, s a később hatalomra

* A tanulmány az MTA Humán Tudományok Kutatóházában 2017. december 1-jén Márciusi Front 80: sokrétű problémák – újszerű megközelítések című tudományos szimpózium nyitólőadásának írott változata.

1 SALAMON Konrád, *Utak a Márciusi Front felé*, Bp., Magvető, 1982; NÉMEDI Dénes, *A népi szociográfia 1930–1938*, Bp., Gondolat, 1985; BARTHA Ákos, *Populizmus, népiség, modernizáció: Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*, Bp., MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, 2017.

került kommunisták e látószögből értelmezték a második világháború eseménysorát is. Ideológiai alapműnek hazánkban a Márciusi Frontban is tevékeny Kállai Gyula 1948-ban született, sok kiadást megért könyve, *A magyar függetlenségi mozgalom* tekinthető, melynek 1965-ös, a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent verziója az időkereteket már címében is jelölte: 1936–1945. Mivel Kállai a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöki tisztét is ellátta 1957-től egészen 1989-ig, a Márciusi Front már csak személye által is a Hazafias Népfront elődjeként értelmeződött.

A magyarországi szocializmus felpuhulásának idején ezen a mesternarratíván repedések keletkeztek, ekképp 1987-ben Pintér István már szükségét érezte leszögezni, hogy a KMP szerepének hangsúlyozása „nem a kommunisták utólagos erőlködése, hanem történelmi valóság”.² Ez a kitétel elsősorban Borbándi Gyulának szólt, aki *A magyar népi mozgalom* című alapművének magyar kiadásában felrótta, hogy „a magyarországi párttörténetírás szereti úgy beállítani a dolgot, mintha a Márciusi Front tizenkét pontja kommunista sugallatra jött volna létre, illetve annak a népfrontpolitikának a következménye volt, amelyet a párt akkor követett. [...] A kommunista szerep [...] legfeljebb közvetett, de nem közvetlen volt” – vélekedett a magyar népi mozgalom emigrációban élő monográfusa, elsősorban Kovács Imre közléseire hivatkozva.³ A témával legelmélyültebben foglalkozó történész, Salamon Konrád a nyolcvanas években még Pintér és Kállai mesternarratíváját követte, ám 2016-ban már teljesen más következtetésre jutott: „konzervatív reformprogramnak” minősítette a Márciusi Front terveit.⁴

A fentiekből fakadóan aligha meglepő, hogy a mozgalomtörténetben is két csoportot szükséges kiemelni: a budapesti és a debreceni egyetem kifejezetten marxista tájékozódású fiataljait és a népi írókat. A két társaság között Kovács Imre személye jelentette az összekötő kapcsot. *A néma forradalom* későbbi szerzője a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem hallgatója volt, s itt több olyan fiattal is megismerkedett (Tettamanti Károly, Pollner György, Porga György), akiket Pintér „népfrontos törekvéseket támogató csoportnak” nevezett. Kovács ráadásul a Hársfa utcai Diákok Házában lakott – többek között Donáth Fe-

2 „Manapság a Márciusi Front megalakulása és működése is jórészt a népi írók nevéhez kötődik, jórészt elsikkad belőle az a kezdeményező, sőt, a mozgalmat életre hívó és életben tartó szerep, amit a KMP irányította baloldali diákifűség betöltött. Ezért fontos, hogy a maga helyére tegyük e fontos eseményt, s benne is kiemeljük a KMP szerepét, amely nem a kommunisták utólagos erőlködése, hanem történelmi valóság.” PINTÉR István, *Márciusi Front*, Bp., Kossuth, 1987, 65.

3 BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom: a harmadik reformnemzedék*, New York, Püski, 1983, 249.

4 A Márciusi Front „részben a kommunisták által megvalósított reformtörekvés” volt. SALAMON Konrád, *A Márciusi Front*, Bp., Akadémiai, 1980, 122. (Ha külön nem jelzem, dolgozatom adatai e munkából, illetve Pintér István fenti kötetéből származnak.) Vö. „Itt egy olyan konzervatív reformprogramról van szó, amely a céljai érdekében átmenetileg radikális módszereket is hajlandó vállalni.” SALAMON Konrád, *A Márciusi Front mai szemmel* = ÜÖ, *Parasztsors – magyar sors*, Bp., Hítel, 2016, 128.

renchez hasonlóan –, ami a későbbi egyeztetéseket jelentősen megkönnyítette. Ami a konkrét előzményeket illeti, 1937 tavaszán a diákok előzetes egyeztetés után felkeresték a népi írókat azok törzshelyén, vagyis a Centrál Kávézóban, hogy felújítsák a tartalommal töltsék meg az Egyetemi Kör egyik elfeledett szokását, a március 15-i megemlékezést.

Az írók örömmel fogadták a tervet, így megkezdődtek a gyakran éjszakába nyúló egyeztetések a program tartalmáról. Végül mind fellépésük nevében, mind a főelőadók személyében sikerült megállapodniuk. A nevek alapján következtethetünk a kiválasztás szempontjaira. Zilahy Lajos személye – mint a visszaemlékezések is megerősítik – biztosítékot jelentett a hatósági engedélyre, hiszen az író a korszak ünnepeit közszereplője, egyik legolvasottabb szerzője volt. Féja Géza nemcsak közismertsége, de lehengerlő előadásmódja is fontos lehetett, Kovács Imre pedig a hivatalosságok által is elismert falukutatóként jelentett kapcsolatot az Egyetemi Kör felé.

A szervezőket is meglepte az 1937. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtt és a környező utcákban összegyűlt tömeg. Ezekben a napokban ugyanis nemcsak a szociáldemokrata párt tartott sok ezer főt felvonultató gyűlést, de hivatalos megemlékezéseket is rendeztek, ráadásul a Turul Szövetség politikai potentátok által is megtisztelt délelőtti rendezvénye botrányba fulladt, mivel a Vigadóban összesereglett fiatalok egy ismert botrányhős diákvezér szabadon bocsátását kezdték követelni. „Délelőtt Kémeri Nagy Imre volt az új Kossuth. Délután ötezer magyar tett hitet az új földbirtokreform s a Duna-konföderáció mellett. Kié legyen hát a porond?” – tette fel a költői kérdést két nappal később Féja Géza beszédes című (*Március hívői és kufárai*) publicisztikájában a *Magyarország* hasábjain. A Múzeumkertet ellepő tömeget nem lehet függetleníteni az egyetemisták kitartó szervezőmunkájától, akik éjt nappallá téve plakátoltak, amellet, hogy természetesen baráti körben is aktívan hirdették a tüntetésszámba menő „megemlékezést”.

Az egybegyűlteket az Egyetemi Kör elnöke köszöntötte, majd Zilahy beszélt, leszögezve, hogy „nem ünnepelni, hanem vádolni jöttünk”. A színpadias kezdés ellenére beszédének legmaradandóbb részében a gondolatok elsőbbségét hangsúlyozta az indulatok helyett. Féja a tőle megszokott hevességgel vezette le „1848 bűneiből” korának nyomorúságát és hibásnak tartott politikáját, végezetül Kovács Imre felolvasta a Márciusi Front tizenkét pontját. A jelenlévők nagy ovációval fogadták a követeléseket, vagyis

- „1. Az ország demokratikus átalakítását.
2. A gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot.
3. Az általános, egyenlő és titkos, minden korrektívum nélküli választójogot.
4. Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségének legteljesebb betartását: országgyűlési képviselő ne vállalhasson igazgatósági, érdek-képviselési stb. tagságot.
5. Az 500 kat. holdon felüli birtokok kisajátítását.
6. A bankok, kartellek és monopóliumok magyarságsorvasztó uralmának megszűnését.

7. A progresszív adórendszer bevezetését.
8. Munkát minden dolgozni akaró magyar számára; a 40 órás munkahét bevezetését a szellemi és fizikai munkában egyaránt, az álláshalmaz és mamutjövedelmek megszüntetését.
9. A minimális munkabér megállapítását a biológiai létminimum felett.
10. A dolgozók gazdasági vonatkozású szervezkedésének szabadságát.
11. Az alsóbb néposztályok érdekében a közép- és főiskolákon a progresszív tandíjrendszer és minőségi szelekció bevezetését.
12. A magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovatarozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.”⁵

A programban tehát szó esett az ország demokratizálásáról, a szabadságjogok kiszélesítéséről, a vágyott általános, egyenlő és titkos választójogról és a képviselői összeférhetetlenségről is. Természetesen előkelő helyen szerepelt a radikális földbirtokreform, a kapitalizmus vadhajtásainak lenyesegetése, a progresszív adórendszer és – ekkoriban nem reális követelésként – a 40 órás munkahét is. A minimálbér, a tandíjrendszer visszásságai, a „magyar revízió” ügye sem maradt ki, utóbbi tekintetében hangsúlyozva a „pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szembeni” Duna-völgyi öncélúságot és a konföderációs gondolatot. A korszak fő külpolitikai kérdésében a Márciusi Front mérsékelt nézeteket vallott, és az etnikai revízió álláspontjára helyezkedett. Mégis a 12. pont váltotta ki a leghevesebb vitát kommunista-szimpatizáns körökben, ám nem a revízió, hanem a felemlegetett pánszláv-veszély miatt. Az előzetes tárgyalások során azonban Kovács szívósan ragaszkodott ehhez a kitételhez.⁶

A korabeli sajtó által rögtön országos hírűvé emelt Március Frontot három folyóirat vallotta magáénak: a *Válasz*, a *Híd* és a debreceni *Tovább*. Mérsékeltlen támogatta a csoportot a kiscgazdapárthoz kötődő *Kelet Népe*, ugyanakkor a mozgalmat üdvözölték a liberális lapok is (*Magyarország*, *Pesti Napló*, *Az Est*, *Esti Kurír*, *Ujság* stb.).

A liberális orgánumok később is nagy terjedelemben számoltak be az írópekről, bár a népiek melletti kiállítás nem volt mentes a torzsalkodásoktól. Az *Ujság* 1937. augusztus 15-i számának címlapján például Zsolt Béla a vérvád-versével (*Solymosi Eszter vére*) elhíresült Erdélyi József összes műveinek kiadását hánytorgatta fel, amit a Márciusi Front a Bartha Miklós Társasággal (BMT) közösen vállalt. A BMT egyébként támogatásáról biztosította a szervezetet, s szolidaritását fejezte ki a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége is, ami azért volt jelentős, mert az egyetemi körök csúcsszervezeteként a MEFHOSZ-nak komoly befolyása volt a diákok körében.

5 Közli: BATA Imre, *A Márciusi Front emlékezete*, Irodalomtörténet, 1974/4, 962.

6 A követeléseket a realitásokhoz mérve, nemzetközi kontextusba helyezve értékeli: ROMSICS Ignác, *A Márciusi Frontról – 70 év távlatából* = R. I., *Történelem, történetírás, hagyomány*, Bp., Osiris, 2008, 288–293.

Felemás volt a helyzet a munkáspártoknál. A *Népszava* nemcsak támogatta az üldözött írókat, de fórumot biztosított Veres Péter számára, aki 1937. október 17-én már *A Márciusi Front jelentőségéről* cikkezett a munkáslapban. Fél évvel korábban, április elején Peyer Károly pártgyűlésen méltatta a Márciusi Frontot, Kéthly Anna pedig május közepén a képviselőházban kelt a népiek védelmére.

A szociáldemokrata párt orgánuma ugyanakkor 1938. január 11-i számában elítélte a politikai vándorlását ezekben az esztendőekben kezdő Matolcsy Mátyás fel-tűnését „a Márciusi Fronton”, ráadásul az SZDP érezhetően rossz néven vett volna egy új politikai riválist. A nem kívánt konkurenciától való félelemmel magyarázható a kisgazdapárt sajtójának visszafogottsága, hallgatása is, amit csak az íróperek ide-jén, 1937 őszén tört meg Bajcsy-Zsilinszky Endre kiállása a sajtószabadságért.

De a kommunista párt véleménye sem volt egységes. Egyrészt helyeselték a demokratikus célokat és az antifasiszta küzdelmet, másrészt rendre felhánytorgat-ták a pánszláv-veszély említését a programban. A kommunisták az erők népfrontos egységesítését támogatták volna pártalakulás helyett. „A Márciusi Front tudomá-nyos célja: a valóság reális feltárása a szociográfia útján és a valóságnak megfelelő új helyzet teremtése” – fogalmazott Kemény Gábor a kolozsvári *Korunk* hasábjain 1937 nyarán megjelent, *A magyar lelkiismeret történetéhez* című írásában. Ezt az új hely-zetet, vagyis a népfrontot körvonalazta a fiatal Kállai Gyula közel egy évvel később a Márciusi Front legradikálisabb lapjában, a *Tovább*-ban. „A fasiszmussal, a fasiszták imperialista étvágyával szemben a nemzeti függetlenség egyedüli biztosítását a leg-szélesebb és legmélyebb alapon szervezett nemzeti-népi arcvonalt nyújtja” – véleke-dett a későbbi ideológus.

A jobboldal általában elutasító volt a szervezettel szemben, noha a Turul Szö-vetség központi lapja kezdetben üdvözölte a múzeumkerti zászlóbontást. A szélső-jobboldal Rajniss Ferenc vezényletével az *Új Magyarországban* támadta a „mezítlásos márciusi demagógiát”, hazaárulást és zsidóbérencséget emlegetve.

A Márciusi Front komoly zavart keltett a diákszervezetek körében is. A buda-pesti Egyetemi Kör előbb elhatárolódott az eseménytől, ám a bejelentést öt nappal később cáfolat követte. Időközben nemcsak a debreceni Egyetemi Kör csatlakozott a fronthoz, de a debreceni Turul Szövetség Werbőczy Bajtársi Egyesülete is. Utóbb mindkét szervezet fordulata tiszavirág-életűnek bizonyult, köszönhetően hullámmó-belső erőviszonyaiknak. Ennél fontosabb, hogy az aktuális állásfoglalásokat nagy terjedelemben hozták a pesti lapok, ami a Márciusi Front ismertségének kifejezet-ten jót tett. Hasonlóan a népszerűsítést szolgálták az egymást követő előadói estek, budapesti és vidéki irodalmi délutánok, amiket gyakran csupán a hatósági engedély megszerzése miatt hirdettek politikamentes eseménynek. Ugyanakkor az írók nem voltak egységesek a tekintetben, mit is szeretnének tenni pontosan. Féja Géza, Veres Péter, Illyés Gyula a szellemi mozgalom mellett tört lándzsát, míg Kovács Imre, Er-dei Ferenc és Darvas József a politikai utat szorgalmazták.

A szempontok tisztázására hívták össze a makói találkozót 1937 októbe-rének elejére. Az összejövetelt a kommunista mozgalomban „Frigyes elvtársként”

szereplő Donáth Ferenc nyári kerékpáros túrája készítette elő, amikor is a későbbi neves agrárpolitikus több ismerősét is meglátogatta az Alföldön. Így jutott el Makóra, ahol Erdei Ferencsel megegyeztek az őszi találkozóban és annak tematikájában. Donáthék egyúttal a toborzást is megkezdték, mivel az összejövetelt az eddigieknél szélesebb alapokon képzelték el. A találkozóra végül október harmadikán és negyedikén került sor. Az első este zártkörű megbeszélést tartottak, meglehetősen romantikus körülmények közt, egy félig kész házban, másnap viszont már a Korona Szálló nagyterme adott otthont az íróknak. „Már messziről láttuk, hogy a Korona környéke olyan, akár a megszállott terület. Gépfegyveres osztaggal megerősített gyalogság vette körül, így vonultunk be az egyre népesebben áradó közönséggel. A gyűlés izzó hangulatban indult, a feszültség egyre nőtt” – emlékezett utóbb Féja Géza *Lapszélre* című posztumusz kötetének 187. oldalán. Az összejövetelen a Márciusi Front frissiben választott vezetőségének – vagyis Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter – aláírásával jelentették meg a makói kiáltványt, mely megerősítette a márciusi 12 pontot és priorizálta a feladatokat.

Legsürgetőbb teendőnek az általános, egyenlő és titkos választójog széleskörű szabadságjogok biztosításával megerősített bevezetését jelölték meg. „Népi demokráciát akarunk! [...] meggyőződésünk és tapasztalataink szerint csak a dolgozó néposztályoknak az állam életébe való hatásosabb bekapcsolásától remélhetjük a megpróbált magyar nemzet szellemi és anyagi megizmosodását. [...] Nem vagyunk hajlandók a magyar nép sorsát kétes parancsuralomra tülekvő diktátorokra bízni. [...] A zsidóságnak a nemzetre nézve kártékony elemeit egy percre sem védjük, de a nemzettel közösséget vállalókat nem vagyunk hajlandók a nemzet életéből kizárni. [...] Értekezletünk kimondotta, hogy nem kíván a napi politika harcaiba beavatkozni, hanem eredeti gondolatához híven, tovább ébresztgeti a magyar társadalom történelmi felelősségérzetét és irányító eszméket nyújt a magyar közösségnek” – summázta a makói összejövetel eredményét a *Népszava* 1937. október 5-i száma. A kiáltvány a konzervatív érveléssel szemben a nép politikai érettségét hangsúlyozta, határozottan üzent a szélsőjobboldalnak és igyekezett kihúzni annak méregfogát, a zsidókérdést is, jóllehet részben átvette a koreszme retorikáját.

A lényegét illetően tehát az a döntés született, hogy a Márciusi Front „nem kíván a napi politika harcaiba beavatkozni”, helyette „irányító eszméket nyújt”. A helyi kormánypárti lap ugyanezen a napon a hallgatóság összetételének elemzésére is vállalkozott, ami a budapesti nyitórendezvény esetében nemigen kockáztatható meg.⁷ Eszerint „az előadás közönsége felerészben szocialistákból, 40 százalékban intellektuelekből állott s bár ez előadások mind a parasztkérdés körül forogtak, se kis-, se középgazdát vagy hagyományt nem lehetett a közönség soraiban látni. Az előadók igyekeztek irodalmi téren maradni, csupán Kovács Imrét kellett az ügye-

7 „A Márciusi Front Nemzeti Múzeum előtt tartott alakuló gyűlésén jelen lévő, több ezer fős fiatalság legnagyobb része alighanem kiforratlan világnézetű, a szociális igazság iránt elkötelezett, ellenzéki érzelmű fiatal volt – ennél több aligha mondható róluk.” PAPP István, *A magyar népi mozgalom története: 1920–1990*, Bp., Jaffa, 2012, 121.

letes rendőrtisztnek egyszer-kétszer figyelmeztetnie” – adott hírt a Féja Géza vezetésével Csongrádba ránduló „viharsarkosok” makói szerepléséről érezhető rosszállással a *Makói Újság*.

Az elhatározott eszmei küzdelem azonban nem mindenki számára volt kielégítő. Erdei Ferenc *A szabadság politikája* című írásában a politikai kiállásra buzdított, ez azonban csupán sajtópolémiát eredményezett (például Féja Gézával).

Folytatódtak az irodalmi műsorok is, hol saját rendezvény keretein belül, hol a legkülönbözőbb szervezetek meghívásának eleget téve. Ekképp a népiek frontja megtalálta az összhangot az Országos Függetlenségi és Kossuth Párttal, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületével, a Cobden Szövetséggel, a Prohászka Munkaközösségekkel, a makói Toldi Miklós Bajtársi Egyesülettel, a MEFHOSZ miskolci szervezetével és a debreceni Ady Társasággal is, mindemellett, hogy még a Zeneakadémián is felléptek. Mint láthatjuk, liberális alakulatoktól kezdve a bajtársi szervezetekig bezárólag elég széles körben propagálhatták nézeteiket (egy darabig). Itt kell megjegyezni, hogy *A néma forradalom* és a *Viharsarok* miatt indított perek is a Front felé terelte a közvélemény figyelmét, és alighanem a vádlottak el is nyerték az olvasók egy részének szimpátiáját. A bírósági eljárások kapcsán az is jól érzékelhető, mennyire nem egy nyelvet beszélt a hatalom és a népiek, vagyis a vád és a védelem. Míg ugyanis a bíróság a művek tudományos jellegét vitatta, joggal, ám jogkör nélkül (tudományos kérdésekben nem volt kompetens), addig Kovács Imre az írói szerep által megkövetelt távlati igazságot nyomatékosította, a bíróságon társadalomtudósként érvelve, ám másutt – például magánlevelezésében – elismerve tendenciózusságát és politikai aspirációit. Ügyvédje, Sulyok Dezső alighanem az ellentmondások lényegére tapintott rá védőbeszédében, arról értekezvén, hogy ez a két felfogás – vagyis a radikális reformerek forradalmisága és a hivatalos Magyarország állagvédő álláspontja – „sohasem fog egymással találkozni és sohasem fogja egymást megérteni”. Hasonlóképpen vélekedett a két fél közti „kulturális különbséget” erősen hangoztató Szekfű Gyula⁸ is, jóllehet a vád alá helyezett írók ekkor már nagyvárosi középosztálybeli intellektuelek voltak, akik első vonalbeli hivatalosságok (Teleki Pál, Antal István, Hóman Bálint stb.) irányában is rendelkeztek kapcsolatokkal.

1938-ban – a felgyorsuló nagypolitikai eseményekkel összefüggésben – már egyre gyakrabban kellett a Márciusi Front tagjainak hatósági elutasítással szembeülniük, összhangban az ettől az évtől állami gyakorlattá váló jogszűkítő intézkedésekkel.⁹ Nem csak az erdélyi Vásárhelyi Találkozó mintájára elgondolt, Kecskemétre tervezett március 15-i ifjúsági találkozót nem engedélyezték, de ennek a Centrál Kávéházba összehívott előkészítő értekezletét is szétzavarta a rendőrség. Nem érdektelen felsorolni, milyen szervezetek kaptak erre a megbeszélésre meghívót a Márciusi Front mellett, hiszen ezek a csoportok mind a népiek potenciális szövetségeseinek tekinthetőek: szociáldemokrata ifjómunkások, Magyarországi Földmunkás Szövet-

⁸ BARTHA, *i. m.*, 190.

⁹ Vö. LEHOTAY Veronika, *Közjogi korlátozások Magyarországon a Horthy-korszak második felében*, Miskolci Jogi Szemle, 2011/2, 67–86. különösen: 68–73.

ség, Deák Ferenc Társaság, Bartha Miklós Társaság, Szalay László Társaság, Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesülete, Kaffka Margit Társaság, Szabadság Baráti Kör, Kossuth Társaság, Mikes Kelemen Társaság, MEFHOSZ, Emericana, Soli Deo Gloria. Az újságok közül a *Szép Szó*, a *Vigilia*, a *Korunk Szava*, a *Századunk*, az *Ország Útja*, a *Gondolat* és a *Munka* is képviseltette magát az összejövetelen. Vagyis urbánus, katolikus, polgári radikális, marxista és avantgardista folyóiratok képviselői is megjelentek a Centrálban.

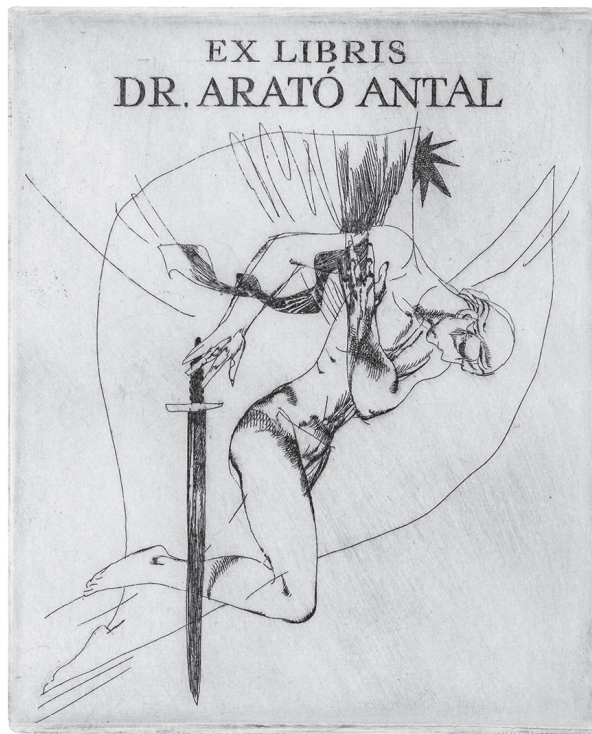
A *Pesti Napló* 1938. január 20-i tudósítása szerint „húszegynéhányan, írók és publicisták – különböző irodalmi árnyalatok képviselői – jöttek össze öt órára, amikor egy rendőr és egy detektív jelent meg a különteremben. A detektív igazoltatta az összejövetelen megjelenteket, majd felszólította őket, hogy igazolásuk után távozzanak a kávéház helyiségéből. Ezzel a detektív a rendőrrel együtt eltávozott. A Márciusi Front köré csoportosuló fiatal publicisták nagy meglepetéssel értesültek a rendőrség intézkedéséről, amely összejövetelüket engedély nélküli gyűlésnek minősítette. A felfogásuk az volt, hogy egy kávéházi összejövetelt nem kell a rendőrségnek bejelenteni, de a hatóság intézkedését kötelezőnek vették, és miután egy héttagú intézőbizottságot választottak, távoztak a különteremből. A bizottság tagjai: Bodor György, Féja Géza, Makay Miklós, Gáspár Zoltán, Szécsi Imre, Horváth Béla és Kovács Imre. E héttagú bizottság feladata lesz megállapítani, hogy hol és milyen körülmények között jöjjenek össze megint a kecskeméti országos találkozó előkészületeinek megtárgyalására.”

A bizottság azonban utóbb dolgavégezetlenül kényszerült szétoszlani. A kecskeméti találkozó sorsára jutott az 1938-ban ismét a Múzeumkertbe tervezett március 15-i budapesti demonstráció is, amit az Anschluss miatt bizonyára feszült ügyeletes rendőrkapitány az utolsó pillanatban tiltott be. Kovács Imrét ennek ellenére a lelkes tömeg az egyetemi autonómia védte Egyetem-kertbe vitte, ahol megtarthatta beszédét. Másnap ezért bekísérték a kapitányságra, és eljárás is indult ellene, miképp az 1938-as új programot aláíró Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula és Sárközi György ellen is.

Érdemben tehát az írás maradt a Márciusi Front egyedüli fegyvere, jóllehet ez sem bizonyult sokáig járható útnak. A *Híd* és a *Válasz* márciusi száma közölte az új programnyilatkozatot, amit azonban immáron nem szemléltek a megváltozott közhangulattal egyetemben a világpolitikai eseményekre koncentráló, nagy budapesti napilapok. A „cselekvő szándék irányítását” célul kitűző tervezet erősen hangsúlyozta a kisparasztság, a mezei munkásság és a földmunkásság azonos érdekeit, szövetkezeti társulását és a „Magyarország dolgozóinak felszabadítása” mellett tett hitet. Kinyilatkoztatták, hogy nem akarják megbontani „az osztályöntudatos munkásság sorait”, ezért a parasztság és az értelmiség felé fordítják figyelmüket. Az inkriminált pánszláv jelző is kikerült a külpolitikai krédóból, melyben osztály nélküli társadalmat vizionáltak és elítélték a diktatúra minden formáját.

Összességében az 1938-as program nyelvezete radikálisabb, mint az egy évvel korábbi, ami már csak az érte kapott több hónapos fogházbüntetésekből is le-

mérhető. Az utóvédharcokat is a radikálisok vívták, jelesen a marxista tájékozódású, kommunista kapcsolatokkal bíró debreceniek, beszédes című folyóiratuk, a *Tovább* lapjain. 1938 nyarán azonban ezt a periodikát betiltották, ahogyan a *Válasz* és a *Híd* sem működött már tovább. A Márciusi Front aktív korszaka ezzel befejeződött, noha a világháború éveiben is gyakran utaltak ténykedésére, 1945 után pedig teljesen új kontextusba – és természetesen más megítélés alá – került a csoport fellépése.

Arató Ferenc

Deák Ferenc: *Ex libris • Dr. Arató Antal*

Egy színházi-gasztronómiai ünnep a 19. század végén¹

Az elmúlt néhány év érdeklődésében, irodalmi vizsgálataiban is előtérbe került a gasztronómia. A Petőfi Irodalmi Múzeum például 2016. június 23. – 2017. április 2. között erre a trendre reflektálva szervezett *Írói fogások – terítéken az irodalom* címmel remek kiállítást. A 19–20. századi magyar étlapok egyébként már kutathatóak, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum kiállításain, illetve a Vendéglátóipar-történeti dokumentációs gyűjteményében lehet azokat megnézni. De világviszonylatban is nagy az érdeklődés: például Amerikában a New York Public Library a *What's on the Menu?* [*Mi van az étlapon?*] projektje keretén belül az állományában lévő mintegy 45000 darab, 1840-től 2008-ig datált étlapot digitalizálja és teszi kereshetővé.² Ebben az egyes étlapok mellett a fogások alapján is lehet keresni, sőt, az ételek ára és megjelenésük gyakorisága is megtekinthető, összehasonlítható.

A szisztematikus gasztronómiai kutatások mellett azonban egészen váratlan helyzetekben is szembetalálkozunk az étel- és italfogyasztás kérdéskörével. Meglepőnek tűnhet, de a saját kutatási témám, a kolozsvári színházi élet 19. századi társadalomtörténetének vizsgálata során is beleütköztem olyan gasztronómiai jelenségekbe és kérdésekbe, amelyek végiggondolása és a színház- és mentalitástörténeti kutatásokkal való összekapcsolása új, izgalmas és termékeny problémafelvetéseket és eredményeket ígérnek.

A kolozsvári magyar hivatásos színjátszás kezdetei a 18. század végéig nyúlnak vissza. Az első kolozsvári színházat 1821-ben nyitották meg (néhány évvel megelőzve a Pesti Magyar Színházat, a későbbi Nemzeti Színházat, amely 1837-ben nyitotta meg kapuit). Mára talán ennek a színháznak maradt fenn legteljesebben a magyar színházi levéltári anyaga, s ezt még kiegészíti a korabeli, szinte hiánytalanul megtalálható napi sajtó anyaga is. Ezeket a forrásokat olvasva szembetűnő, hogy a 19. század második felének folyóirataiban milyen gyakran lehet ünnepi ebédekről, díszlakomákról, bankettekről olvasni. Gyakran még az is kiderül a híradásokból, milyen fogásokat, miként találtak fel a résztvevőknek.

Az igazán érdekes azonban az, hogy a színházi források között is sokszor találunk híreket különböző díszebédekről, játékonysági vacsorákról vagy éppen farsangi multságokról. Ezeknek a rendezvényeknek egy része ráadásul magában a színházi térben történt: vagyis ilyenkor átalakult a színházi tér. Nemcsak a színészek, hanem a közönség is birtokba vehette ilyen alkalmakkor a színpadot, és olyan térben fogyaszthatta el vacsoráját, ahol máskor teljesen más szabályok működtek. Emellett színházi eseményekhez, ünnepekhez is kapcsolódhattak olyan ünnepi étkezések, amelyek a színházi élet részét adták, s egy-egy ilyen kiemelt alkalom esetén a művészi produkciókhoz közös ünnepi étkezés, lakoma is csatlakozott.

1 A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 <http://menus.nypl.org/> Hozzáférés: 2018.02.10.

Az alábbiakban egy nagyszabású színházi ünnepélyt mutatok be. A kolozsvári magyar színházban 1892-ben emlékeztek az erdélyi magyar hivatásos színjátszás kezdetének centenáriumára. Az ünnepségnek jelentős mennyiségű számlaanyaga és a költségvetése is fennmaradt, így konkrét számadatokkal rendelkezünk róla, s ezt korabeli diszkurzív forrásokkal – például a sajtóbeli leírásokkal, hírközlésekkel – egészítem ki.

A háromnapos ünnep hivatalos programjában szerepelt egy díszebéd. A hivatalos program mellett azonban három másik fogadást is szerveztek az alkalomra – a sajtó legalábbis ennyiről tudósított. E négy étkezéssel együttes rendezvényt mutatom be itt, és azt is vizsgálom, hogy a centenáriumra jellemző, párhuzamosan zajló eseménysorozatok kontextusába miként illeszkednek bele ezek, illetve egy tágabb kontextusban: bár a rendkívül gazdag forrásanyag okán jól árnyalható, de kiderült, a kolozsvári színház ilyen gasztronómiai esete mégsem tekinthető egyedinek. Ha csak a színházi vagy írói (bi/tri)centenáriumi ünnepeket nézzük is végig, látható, hogy a jelenségnek előzményei vannak, és végigkövethető az is, hogyan formálódik a hasonló rendezvények forgatókönyve.

„A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni” –

Ünnepi és évfordulós alkalmak a 18–19. században

A kolozsvári centenáriumi ünnepség étkezési rítusainak felidézése előtt fontos szólni annak szűkebb és tágabb kontextusáról, közvetlen és közvetett előzményeiről. Ezek ugyan nem minden esetben szorosán vett színház ünnepek, de gyakran építenek be színpadokon is megjelenő elemeket és látványosságokat.

Az ilyesféle nagyszabású és drága ünnepségek elsősorban mindig is az arisztokráciához fűződtek. Staud Géza a 18–19. századi magyar kastélyszínházakkal foglalkozó könyveiben így tér ki erre: „Túlságosan szűkkörűen értelmeznénk a teátrális jelenségeket a 18. században, ha kizárólag a zárt színházakban bemutatott operák és színművek előadásaira szorítkoznánk. A születésnapok, névnapok, beiktatások, látogatások és egyéb alkalmakkor rendezett fényes ünnepségek, revüszzerű látványosságok teátrális vonatkozásai is figyelmet érdemelnek. A különféle népi vásárok, falusi mulatságok, parasztlakodalmak, karusszelek [körhinták], hajófelvonulások jellegzetes »számai« voltak a főurak rendezte ünnepségeknek. Ezek közé tartoztak az ún. illuminációk [kivilágítások] is. A kastélyok, kertek, utak kivilágítása többnyire tűzijátékkal volt egybekötve.”³

A 19. század utolsó harmadában a felnövekvő és polgáriasodó Budapest is szívesen visszanyúlt ehhez a hagyományhoz és élt efféle attrakciókkal, a Feszty Árpád szervezte látványos és rendkívül közkedvelt művészestélyek is kapcsolódtak ehhez a hagyományhoz. Feszty „az ekkoriban intézményesülő és professzionálódó művé-

3 STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak II.*, Bp., Színháztudományi Intézet, Országos Színház-történeti Múzeum, 1963, 13.

szeti élet megismertetéséért és közönségének kialakításáért, egy újfajta mecenatúra-rendszer lehetőségeinek megtalálásaért [...] elsöprő erejű és sikerű összművészeti programokat és fesztiválokat szervezett”, amelyek komoly anyagi hasznot is hoztak.⁴ Több helyszínt is kipróbáltak. Az egyik legkedveltebb az Epreskert környéke lett, ahol a jelmezes multságok előkészítésén, dekorálásán – híres művészek mellett – festő- és szobrásznövendékek is dolgoztak. De tartottak estélyeket a Városligetben, a Múcsarnokban és a Vigadóban is. Ez utóbbiban például 1893-ban a vendégeknek Jókai-regényalakokat kellett megeleveníteni, máskor élőképeket mutattak be. Az élőképek egyébként korábban a kastélyszínházakban is kedvelt műfaj volt, de később a polgári színpadokon is gyakran megjelentek.

A nyilvános események mellett esetenként a sajtó ezek félnyilvános vagy privát változatairól is tudósított, például az arisztokrata kastélyok nagyszabású ünnepeinek megszélidült, urbánussá egyszerűsödött eseményeiről – melyeknek mindig is fontos elemének számított az evés-ivás. „Előételként” álljon itt egy példa egy házavatóról. Amikor Beldi Ákos, Kolozs megye főispánja 1893 márciusában Kolozsvárra beköltözött új házába, nagy lakomát csapott. A helyi sajtó szerint a következő menü sor várta a vendégeket: „barna leves velő séberlivel; Richelieu pulyka; vadsertés madeira mártással, karfiollal és zöldborsóval; borjúcomb vegyes salátával; ananász parfait; torta; sajt”. Ezek mellé természetesen különböző borokat, pezsgőt, kávé, illetve likőrt kínáltak.

A már szorosabban a színházi ünnepekhez köthetően – kilépve a magyar színházi kontextusból, nemzetközi vonatkozásban – a színház mint intézménynek, vagy egy-egy kiemelt színházi szereplőnek és a köré épített ünnepségeknek forgatókönyvében igen gyakran megjelent a közös ünnepi étkezés rítusa. Például az 1769-es első „Shakespeare-Jubilee”-nek, a nagyszabású és hagyományteremtő Shakespeare-évfordulónak, a Shakespeare-kultusz egyik mérföldkövének is szerves része volt nemcsak a díszbéd, hanem az ünneplők közös reggelije is. Ezt vette át és építette be később a drámaíró születésének háromszázadik évfordulóját megszervező bizottság is. Az 1864-es stratfordi ünnepség első napjának délutánján így 700 fős lakomát rendeztek, amelyen minden ételt és italt Shakespeare-mottóval láttak el. A *Koszorú* 1864. évi 20. számában megjelent kivonatos fordítás alapján „a sült kappanhoz ez volt függesztve »Im ott jó, felfuva, mint a kanpulyka.« (V. Henrik. I.); a nyelvhez: »A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni.« (Velecei kalmár I.); a vadhushoz: »igen nyájas bestia.« (Szent-Iván éji álom V.)” Ennek a Shakespeare-ünnepeken kialakult forgatókönyvnek a modellje jelenik meg később a magyar színházi ünnepeken is (de az egyes írókhoz, a Kazinczy- vagy a Kölcsey-centenáriumhoz kapcsolódó évfordulókon is).

A magyar színházi ünnepek és ezek forgatókönyvei a 19. században alakultak ki és formalizálódtak. A kolozsvári centenáriumot szervező bizottság üléseinek jegy-

4 A Feszty által rendezett művészestélyekről és azok sajtóvisszhangjáról részletesen ír CsászTVAY Tünde, *Erő Tér/Tér Erő. Élet és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében*, Bp., Ráció, 2017, 99–110.

zökönnyveiből jól látható, milyen közvetlen előzményei voltak a program kialakításának. Egyrészt az intézmény korábbi ünnepeit – az 1821-es színháznyitó ünnepséget, illetve ennek 50. jubileumát – tekintették iránymutatónak. Másrészt az esemény másikként mintája a magyar színészet centenáriuma volt, amelyet csupán két évvel korábban, 1890-ben ünnepeltek meg Budapesten, Kelemen László társulatának 1790-es megalakulására emlékezve.⁵ A programnak a díszvacsora itt is része volt.⁶ Október 24-én és 25-én este díszelőadást tartottak a Nemzeti Színházban, a vacsorára pedig 25-én este 10-kor került sor. A sajtótudósítások leírták ugyan, hogy egy teríték 5 forintba került, a fogásokat azonban nem részletezték. Pár nappal később a kolozsvári színházban is megemlékeztek az intézményesülő magyar színjátszás e mérföldkövéről, és október 29-én és 30-án este a Nemzetiben játszott darabokat adták elő. A *Budapesti Hírlap* tudósított arról, hogy a második előadás után bankett is lesz, ennél több azonban a helyi lapokból sem derült ki.

Ünnepi fogások a kolozsvári centenáriumon

A kolozsvári évforduló szervesen kapcsolódik a professzionalizálódó színjátszás korábbi ünnepeihez, ugyanakkor nem lehet elszakítani a kastélyszínházak hagyományától sem, és a fentebb említett művészestélyek és a színház terében megtartott jelmezbálok is újabb értelmezői kontextust teremtenek.

Miután 1892-ben Kolozsváron eldöntötték, hogy a színház megünnepli az Erdélyi Magyar Nemes Játsszótársaság, az első erdélyi hivatásos színtársulat létrejöttének százéves évfordulóját, megalakult egy társadalmilag vegyes háttérű tagokból álló, jubileumi rendező bizottság. Az ünnepet az 1892. november 10-e és 12-e közötti időre tervezték. A bizottság úgy döntött, hogy a hivatalos ünnepi program részeként november 11-én – az ünnepi díszelőadás napján – délután 2 órára bankettet szervez a városi vigadóban. Az étkezésre vonatkozó utalások egyaránt megjelennek a levéltári forrásokban és a helyi sajtóorgánumok tudósításaiban. Ezekből az is kiderül, hogy a hivatalos programban is szereplő díszebéd mellett három másik ünnepi étkezést is szerveztek. Az étrendek összeállítása – sem tematikailag, sem ötletességében – azonban nem volt annyira tudatos, és az esemény grandiózusságában sem volt hasonlítható a Shakespeare-jubileuméhoz. A négy fogadás részletes vizsgálata és összevetésük azonban mindenképpen segíti, hogy közelebb jussunk a színházi ünnepek társadalomtörténeti értelmezéséhez, és megismerjük azoknak társadalomtörténeti párhuzamosságait vagy eltéréseit.

5 A budapesti Nemzeti Színház mellett a Népszínház és az Opera is díszelőadást tűzött műsorára. A Nemzeti Színház-beli ünnepséget az alkalmi darabok felől vizsgálta részletesen SZALISZNYÓ Lilla, „Mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról.” *Három alkalmi színmű a magyar színjátszás úttörőinek emlékére*, Irodalomtörténet, 2015/3, 279–306.

6 Három budapesti újság, a *Vasárnapi Ujság*, a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Hírlap* centenáriumi tudósításait néztem át.

A centenáriumi díszebéd részleteinek lebonyolításért felelős ún. bankettbizottság két helyi vendéglőstől is kért ajánlatot. Nagy Gáboré bizonyult kedvezőbbnek: egy hétfogásos terítékért (amelybe gyümölcs, sajt, feketekávé, anisette (azaz ánizslikőr), vörös és fehér asztali bor, illetve egy Ringató nevű peccsenyebor is tartozott) 5 forintot kért – bár ez sem mondható olcsónak.⁷ – Összevetésként, a díszelőadás helyárai 40 krajcár (karzati állóhely) és 12 forint (középpáholy) között mozogtak, 4 forintért egy I. emeleti erkélyen lehetett helyet foglalni. További összevetésként: az 1892. október 28-i kolozsvári hetivásáron a díszebéd árából nagyjából egy mázsa zabot (4 forint, 20 krajcár – 4 forint, 70 krajcár), egy malacot (6–7 forint), öt kiló sonkát (egy forint/kiló), két kövér libát (5 forint) vagy egy szekér tűzifát (3–5) lehetett vásárolni.

Az italkínálatot Littke Ernő, a pécsi Littke pezsgőgyár tulajdonosa egészítette ki adományával: 100 üveg Littke „Sport” pezsgőt küldött Kolozsvárra a bankettre. Így végül a bankett „egészen magyar étrendje” – ahogy a *Kolozsvár* című helyi napilap fogalmazott – így állt össze: leves: jérceaprólék, csiperkegombával; hal: fogas és harcsa, Bocskay-mártással (Borbereki fehér bor); bevezető: angol bélszín virágkel, spárga és zöldborsó körözéssel (Mácsói vörösbor); főzelék: kolozsvári töltöttkáposzta (Gyulatelki Ringató peccsenyebor); sült: pulyka, saláta és csokorba főtt gyümölcs (Littkei „Sport” pezsgő); tészta: gesztenye-tálbafőtt; csemege: vegyes gyümölcs és cukorkák, sajt, feketekávé (Wynand-Focking Anisette).⁸

Az étrend önmagában még nem árul el sok mindent, viszont van néhány olyan hozzákapcsolódó információnk, amely segít kontextualizálni ezeket az adatokat. A terem elrendezése nem volt szokványos. Ahogy a 19. század végi Kolozsvár másik fontos napilapja, az *Ellenzék* fogalmazott, „a rendes hosszú, unalmas asztalok helyett apróbb, egymás mellé tett asztaloknál foglalt helyet az ünneplő közönség.”⁹ A jubileumot szervező bizottság leszögezte a centenáriumi „dress code”-ot is: a férfiaknak díszmagyart és fekete szalonöltözetet, a női közönségnek pedig az alkalomhoz illő „fényes toillet”-et írtak elő, amely az ünnepségsorozat összes rendezvényére, így a bankettre is érvényes volt. A banketten összesen 202 teríték volt, ebből 12 ingyenjegyét adtak ki. Hatot a jubileumi bizottság fedezett a legfőbb közreműködőknek (többek között Stesser József belügyminiszteri tanácsosnak és egyben az Országos Színész Egyesület elnökének, Klösz József szobrásznak, Feleki Miklós színész-rendezőnek vagy Káldy Gyula zeneszerzőnek, aki a centenáriumi díszelőadásra zenét írt), a maradék hat jegyet pedig Nagy Gábor vendéglős fedezte, és újságíróknak, illetve egy rendezőnek osztotta ki azokat.¹⁰ A levéltári források és a sajtó egyaránt

7 Kolozsvári Állami Levéltár (KÁL), Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 10.

8 Kolozsvár, 1892. november 11. Az ételsor a mai olvasó számára is érthető – nem szerepelnek szokatlan, ismeretlen fogások, talán egyetlen pontosításra lehet szükség, a tészta ugyanis ebben az esetben valószínűleg az erdélyi nyelvhasználatban értendő, és süteményt jelent, a tálbafőtt ugyanis édesség.

9 *Ellenzék*, 1892. november 12.

10 KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 66–67.

közölte a bankett résztvevőinek listáját. Ebből kiderül, hogy kizárólag férfiak vettek részt az ebéden.¹¹ (Más alkalomra vonatkozó sajtóhírekből derült ki, hogy a vigadónak volt külön női terme, de ezekből az adatokból aligha lehet biztosan kideríteni, hogy ebben az esetben a nőknek tényleg szerveztek-e külön ebédet vagy fogadást a díszebéddel párhuzamosan.) A *Kolozsvár* tudósítása szerint mindenestre „[...] az ablakokban igen szép hölgyközönség jött össze, hogy meghallgassa a tósztokat.”¹² Ezek sorrendjét is előre megszabták a szervezők. A hivatalos program szerint a sort a királyra mondott pohárköszöntő nyitotta és az újságírókra mondott köszöntők zárták. A sajtótudósítás alapján viszont kiderül, hogy a kitűnő hangulatú ebéden ennél több tósztt is elhangozhatott.

A forrásokból adódóan megtudható azt is, mennyibe került egy ünnepi fogadás a 19. végén, s ez újabb gazdaságtörténeti korjellemzőkre mutathat rá. Ehhez azonban mindenképpen más kontrollforrásokra is szükség lenne, így az ebéd költségeinek tételes felsorolása helyett inkább néhány érdekességet emelek ki. Szinte teljesen rekonstruálható ugyanis, milyen előkészületek előztek meg egy ilyen eseményt, és hogy ennek milyen járulékos költségei voltak. Megjelennek például a pohártörés költségei, igaz, nem tudjuk, hogy a kedélyes hangulatú közönség vagy az ügyetlen pincérek hány poharat törtek végül össze. Pontosan tudjuk viszont azt, hogy ezért is és a jégért is külön fizettek a szervezők, összesítve 2 ft. 30 krajcárt.¹³ A lakoma egyéb járulékos költségei közé tartozott például a zenekar fizetése – ugyanis az ebéd alatt Pongrácz Lajos zenész és zenekara húzta a magyar nótákat – vagy a meghívók és az étrendek kinyomtatása, de elszámoltak 3 forintot a bankett ideje alatti felügyeletért, illetve jegyszédésért is.¹⁴

Párhuzamos fogadások, diskurzusok és közösségek

Bár rengeteg hasonló, apró részletet lehet kigyűjteni a rendelkezésre álló forrásokból, ezek egyelőre csupán kuriózumok vagy leíró jellegű adatok. A sajtó időről-időre tudósít más fogadásokról, a színházban megtartott jótékonyági estekkel egybekötött vacsorákról, a város közismert lakosainak privát ünnepeiről is – mindez azonban még mindig nem elég ahhoz, hogy egy-egy intézmény-város-régió gasztrotörténeti történelmét megírhatnánk. Mégis fontosnak látszik feltárásuk, gyűjtésük és értelmezésük, hiszen olyan kultúrtörténeti jelenségekre láttatnak rá, amit máshonnan nem vagy alig ismerhetnénk meg.

Igaz, hogy a centenáriumi ebéd körülményei elég részletesen rekonstruálhatóak, ennél azonban sokkal érdekesebb és fontosabb az, hogy a másik három alkalmi fogadással együtt milyen társadalmi képet rajzol ki ez a rendezvénysorozat az ün-

11 KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 68–69.

12 Kolozsvár, 1892. november 12.

13 KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195., ff. 54.

14 KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 61.

neplő Kolozsvárról – a centenárium ünnepe ugyanis jóval túllépett a színház kerekein, hiszen szervezői tudatosan a helyi léptékből kiemelkedő, országos jelentőségű ünnepséget terveztek az alkalomra.

Az első fogadást Kolozsvár legendás polgármestere, fejlesztője, a Mátyás-szoborcsoport felállításának egyik kezdeményezője, Albach Géza szervezte és adta – ahogy a sajtó fogalmazott – a színészeti jubileum előestéjén. Ennek dátuma lehetett november 9-e, de akár november 10-e is, a díszelőadás előestéje. A sajtó erről csupán november 14-én tudósított, így egyelőre nem lehet pontosítani az időpontot. Időrendben ezt követte a hivatalos bankett, majd november 12-én este (amikor megismételték a 11-i díszelőadást) az erdélyi arisztokrácia főúri estélyt tartott az úri kaszinóban. Végül a jubileumot szervező bizottság tisztikara báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johannánál ebéden vett részt november 17-én.

A négy fogadás eltérő és különböző társadalmi vagy éppen hivatásbeli rétegeknek szólt. Kétségtelen, hogy elég nagy átfedések voltak közöttük, de ugyanazok az emberek különböző szerepkörökben vettek részt egy-egy fogadáson. Például Albach Géza házigazdaként, szakmai identitásának, polgármesteri funkciójának megfelelően jelent meg az általa szervezett vacsorán, míg a díszebéden a város polgármestereként és egyben a szervező bizottság alelnökeként volt jelen. Ez utóbbi szerepkörében vett részt Rhédey Johanna ebédjén is, azonban a főúri estélyről ő elmaradt. Gróf Béli Ákos pedig a díszebéden mint főispán és egyben a bizottság elnöke, a főúri estélyen viszont magyar nemesként, a Rhédey-féle ebéden a bizottság elnökeként reprezentált.

A centenáriumi esemény eleve párhuzamos diskurzusokra épült. A szervezők a sajtóban és a meghívókon megjegyezték, hogy a kolozsvári hivatásos és állandó színjátszás úgy maradhatott fenn az elmúlt száz évben, hogy „[...] a közéleti nagyságoktól kezdve az egyszerű diákiig – mindenki örömet hozta meg a maga szellemi vagy anyagi áldozatát, hogy a társulat szervezkedése és pályakezdése gyorsan, küzdelem nélkül menjen végbe.”¹⁵ A *Kolozsvár* névtelen tárcaírója – „az igazság érdekében” – azt is megjegyezte, hogy az intézmény létrejöttében „[...] a középosztály is derekasan részt vett magának főuraink mellett. Sőt elmondhatjuk, hogy kezdet óta vállalva munkáltak e jelentős intézmény érdekében.”¹⁶

Mégis, a középosztály és a városi összlakosság múlt- és jelenbeli össz-erőfelesztésének hangsúlyozása mellett, az eseménysorozatban a legláthatóbb és centrális helyzetben az erdélyi arisztokrácia volt – és maradt is. Hiszen nem feledhető, hogy egyrészt az erdélyi arisztokrácia a 19. század elején mecénásként támogatta a színjátszó társulatot és az első magyar kőszínház felépítését, másrészt ennek 1821-es megnyitóján színpadra is lépett Theodor Körner *Zrínyi* című szomorújátékában. A történeti hagyományra való emlékezés érdekes példájaként: a centenáriumi ünnepségsorozat alatt ezeknek a családoknak a leszármazottjai a díszelőadás lezárásaként két élőképet mutattak be a *Zrínyi*ből, s ezzel nemcsak magukat, de őseiket is színre

15 KÁL Fond 313: Magyar színház, fasc. 195. ff. 36.

16 Kolozsvár, 1892. november 15.

vitték, és egy pillanatra úgy tűnhetett, hogy az elmúlt száz évben szinte megállt az idő, és az arisztokrácia mecénási szerepe töretlen. Pedig a 19. század utolsó harmadában ez már egyre kevésbé volt így. Ekkorra már a város, a polgárság és a gazdasági elit lett a kolozsvári színház legfontosabb fenntartója, sőt, már egy új gazdasági szereplő, az állam is csatlakozott ehhez. Éppen az 1892-es centenárium ideje alatt – miközben a színpadon és a sajtóban az arisztokrácia tündökölt és jelent meg a leg-erőteljesebben – a háttérben már újból felerősödtek a színház államosításának kezdeményezését szorgalmazó törekvések.

Ez a két párhuzamos, mégis erőteljesen széttartó diskurzus végigkövette az egész ünnepségsorozatot és annak szervezőmunkáját. Az ebédek vendégkörét nemegyszer a párhuzamos jelenlét jellemezte, igaz, csak részben a nemesség – a polgárság – az állami szféra párhuzamossága.

A vigadóban megtartott banketten a szervezők mellett – akiknek társadalmi összetétele eleve változatos volt: nagybirtokosok, egyházi személyek, országgyűlési képviselők, egyetemi tanárok, lapszerkesztők, közművelődési egyletek elnökei, néhány színész, illetve egy szeszgyáros alkotta a bizottságot – az egyházak és a katonaság neves képviselői, magasabb rangú hivatali személyek, polgármesterek egyaránt részt vettek. Albach Géza polgármester a városi törvényhatóságok, állami hivatalok képviselőit vendégelte meg a Hungária Szálló különtermében, ahol polgármesterek, jegyzők, királyi tanácsosok vettek részt a sajtó által ismerkedő estélyként leírt fogadáson. Ezt tehát olyan rétegrendezvénynek tekinthetjük, amelynek az lehetett a célja, hogy a hivatásbeli közösséget alkotó résztvevők találkozzanak vagy megismerhessék egymást.

Az úri kaszinóban megtartott főúri estély – a tudósítások alapján – meglehetősen érdekes lehetett, nem pusztán azért, mert a kaszinó termei a tél elején déli növényekkel és virágokkal voltak feldíszítve. A díszelőadás – és ezzel együtt az élőképek – megismétlése után kezdődő estélyre az urak díszmagyarban, a hölgyek drága estélyi ruhákban és „magyar jelmezeikben” jelentek meg. (Az újság által közölt névsor valóban megegyezik az élőképekben résztvevő hölgyek névsorával.) Vagyis az élőképekben részt vevő arisztokrata nők korabeli jelmezekben vonultak át a színházból a kaszinóba, így nem léptek ki a fentebb már említett, különös történelmi időutazásból vagy kitágított időből, hanem önmaguk, de egyben őseik reprezentációjaként tűntek fel.

Az utolsó fogadást az a báró Horváth Ödönné, gróf Rhédey Johanna szervezte, akinek a felmenője, gróf Rhédey Mihályné 1792-ben egy évre ingyen átengedte házának báltermét a hivatásos társulat számára. Rhédey Johanna pedig azzal követte ősei mecénási hagyományát, hogy a szervező bizottság által javasolt, az eseményt méltón megidéző emléktábla megvalósításának költségeit teljes mértékben fedezte. Az általa november 17-én tartott ebéden jelen volt testvére, báró Wesselényi Istvánné, szül. Rhédey Stefánia és a jubileumi szervező bizottság tisztikara is. Az *Ellenzék* által közölt névsor alapján a házigazdán, a testvérén, báró Wesselényi Istvánnén és ennek lányán kívül egyetlen nemes, gróf Béli Ákos alispán, a bizottság elnöke vett

részt. A többiek polgári származásúak voltak, és éppen ez az egyletszerű mintára működő bizottság szervezte őket közösséggé. A lakoma végén pedig – tulajdonképpen nem is lehetett volna másként – miután méltatták az Erdélyi Irodalmi Társaság centenáriumhoz kapcsolódó ülését, gróf Wesselényi Istvánné „azonnal bejelenté alapító tagságát”.¹⁷

Míg a díszebéd étrendje hangsúlyozottan és teljesen magyar, sőt, erdélyi volt, addig a bárónénál felszolgált ételek nevei franciául jelentek meg, ahogy az újságban közölt étrendből tudjuk: „Potage: consommé à La Daumont; hors d’oeuvres: gateaux aux foie de veau gras; grosse pieces: filet de boeuf à la moderne; entrées: filet de chevreuil; rôti: chapon, compote, salad; entremets: crème au chocolat, fourte à la praline, fromage; dessert: café.” Mindezt fehér-, illetve vörösborok és francia pezsgő kísérte. Az első fogást, a levest az előétel, azaz borjómájás kis sütemények követték, majd a húsos fogások következtek: bélszín, szarvas, sült kappan kompóttal és salátával, végül pedig csokoládékrém, pörkölt mandula, sajt és kávé.

A díszebédek tehát a centenáriumok, évfordulók forgatókönyvének alapelemévé, részévé váltak, és az ünnepi fogások is segítettek emelni az alkalom különlegességét. A kolozsvári hivatásos színjátszás centenáriumának díszebédje – köszönhetően a fennmaradt levéltári és újságforrásoknak – jól rekonstruálható, és a rendezvények számlái, költségvetései izgalmas gazdaságtörténeti, sőt kultúrtörténeti-társadalomtörténeti kutatási irányokat nyithatnak meg. Társadalomtörténeti szempontból a kolozsvári díszebéd – a másik három, nem hivatalos, de szorosan az ünnephez tartozó fogadással összevetve – megmutatja a centenáriumi ünnepi eseményekre eleve jellemző párhuzamosságokat. De emellett a 19. századvégi Kolozsvár életére is sajátos nézőpontból világít rá. Segít meglátni az arisztokrácia kiemelt jelenlétét a nemzeti és erdélyi történelem és kultúra folyamatában, amelyet itt valahai mecénási múltjának felidézésével reprezentált. A négy ünnepi lakoma ugyanakkor olyan kisebb csoportosulásokat is létrehozott, amelyek különböző szereplehetőségek mentén szerveződtek: hol a származási közösség, hol a hivatali-közeleti tevékenység közössége, hol pedig egy-egy közös érdek mentén, amely felülírta mind a szakmai, mind a származási identitáskonstrukciókat.

17 Ellenzék, 1892. november 18.

*Tóth László költői útjának szakaszaihoz –
Részletek egy hosszabb pályaképből*

Tóth László tudatos költő és író, valószínűleg nagyon tudatos gondolkodó és egyéniség is. Nála semmi nincsen véletlenül. Versei, kötetei, gondolatmenetei mindig világosak, mindig megkomponáltak. Jó, ha olvasója vagy értelmezője kellőképpen figyelmes, kellőképpen résen, s mindezzel tisztában van. Szívesen beszél mindenkivel, nyilatkozik mindenről, teljesen azonban nagyon ritkán nyílik meg. Leginkább a verseiben. Azokban viszont nagyon sok áttételen át. Verseinek valódi megértéséhez, birtokba vételéhez túlságosan is sokat kell tudni róla, különleges egyéniségéről, kalandos sorsalakulásáról, kettős kisebbségi létezéséről, kettős családí szerezvállalásának személyes alakulástörténetéről. Vannak azonban kivételes pillanatok. Nemcsak az ismerősök, hanem az olvasók számára is, amikor betekintést enged személyisége legrejtettebb zugaiba. 1993-ban *Elfeledett évek* címmel kötetet állít össze esszéiből, cikkeiből, a vele készült interjúkból. Az önálló esszék és cikkek végére, a leghangsúlyosabb helyre a *Pillantás – a hídról* című írást helyezi. Nyilván nem véletlenül. Ellenkezőleg, ebben az esetben is nagyon tudatosan.

Írásában először is határozottan elvet – a cím alapján – bármifajta egybevetést Arthur Millerrel és drámájával. Azután sürgősen igyekszik az egész metaforát lefordítani „csehszlovákiai magyarra”. Könyörtelenül leszámol a „híd-hitet” táplálók, a „híd-imádók” népes táborának hamis illúziójával, ami évtizedeken át nem másról szólt, mint a csehszlovák és a magyar politikán és kultúrán kecsesen átívelő hídról. Ezzel a sematikus híd-értelmezéssel szemben kategorikusan a következőket szögezi le: „Az én mostani hidam azonban ennél (is) sokkal konkrétabb. A komáromi hídra gondolok, arról beszélek. Amióta eszemet tudom, számomra az volt, az maradt, s most már valószínűleg mindig is az marad a híd. Persze ehhez is könnyedén lehetne valamilyen metaforikus-szimbolikus jelentést találni, sőt egész kis ideológiát is kereshetnék köré, gáttalanul sorjázhathatnák ki a számon, illetve a tollamból az afféle sutaságok, mint például a »kapocs két ország között«, »történelmi idők tanúja«, »két szomszédos ország egymásra utaltságának mementója« és így tovább. Nem, nem ilyenekre gondolok hát. Inkább arra a szerepre, melyhez ez a híd az életemben jutott, melyet az életemben betölt. Életemnek nagy része ugyanis ezen a hídon zajlott, zajlik: meghatározó órákat, napokat jelent az életemből – s ki tudja, talán heteket is: ki kellene egyszer számítanom –, még akkor is, ha egy-két percnél hosszabb időt általában sohasem tartózkodtam rajta egyhuzamban. Legtöbbször csupán annyit, amennyi idő alatt átértem rajta Komáromból Komárnóba, illetve Komárnóból Komáromba, miközben hol a pesti vonatra, hol a dunaszerdahelyi autóbuszra loholtam éppen.

Mindössze egyszer, egyetlenegyszer történt meg, hogy megálltam a híd közepén (az akkor még) a Magyar Népköztársaságot és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságot jelző címeres táblák között, a senkiföldjén, s vagy egy félórát bámészkodtam

ottan életem folyásán töprengve. Egyszer az is megtörtént, hogy amikor a híd közepére értem, sem az egyik, sem a másik partot nem láttam, olyan nagy köd borult a világra. S ha akarnám, magát az esetet is fölruházhatnám valamiféle jelképes jelentéssel, lévén hogy a nyolcvanas évek közepén jártunk akkoriban, amikor a *létező szocializmus* távlatlanságán kívül nemigen láthatott mást maga előtt az emberfia, akár jobbra nézett, akár balra. Ugyanakkor életem is (egyik) mélypontján volt éppen, a sűrű köd helyzetem kilátástalanságának érzését erősítette csak föl bennem.”

Tóth Lászlót úgy kell elképzelnünk, mint versbéli vissza-visszatérő alteregóját, Ádámot. Emberi és költői léthelyzetét pedig úgy, mint egyik kulcsversének címe meghatározza: *Ádám a határon*. Figyeljünk csak rögtön a vershelyzet leírására: „Ádám a határon, a Duna-híd / kellős közepén, a korlátnak támaszkodva, / almát rágcsál mélán. Alatta faágakat, / ismeretlen rendeltetésű műanyagflakonokat, / szemetet, s egykedvű sirályokat ringat / a piszkosszürke víz.” (Jó szokásának megfelelően a költő szerencsére ezúttal is megadja versének pontos keletkezési helyszínét és időpontját: „Komárom–Komárno, Duna-híd, 1988. szeptember 11.” Ha hinni lehet az adatolás valóságának, s miért ne lehetne, akkor ez a vers a szerző szempontjából a lehető legideálisabb helyzetben fogant.) S figyeljünk csak, mit is kezd a költői alak más ezzel a versírás szempontjából ideálisnak nevezhető szituációval: „Az Édenre nem emlékszik már. / Évától is elvált néhányszor, / viszont az almáról, / amit most itt, a Duna-hídon rágcsál mélán, / azóta sem tudott leszokni. / Csend van most benne, / belső tereiben némaság honol, / csend van most, s e csennel / pusztítja őt a pokol, / amikor hirtelen / ott terem mellette / az Introverzió Démona, / és verset írni, / zsebéből papírt s ceruzát / húzni elő támad kedve egyszeriben.”

A versbéli versből azután nem lesz semmi, mert az alteregó megriad az esetleg rá leselkedő határőröktől és vámosoktól, s végül – a szerzőtől már megszokott eltávolító, ironikus gesztussal – „a csutkát messzire pöcköli a vízbe, / s a képzeletbeli küszöböt / szórakozottan lépve át, / elindul, / amerre mennie kell.” Mindeközben a költői pálya egyik legjellemzőbb verse – tehát nem a versbéli, hanem a valóságos vers – szinte észrevétlenül és mégis megszületik. Mert versnek – hiába a hídon inneni és a hídon túli világ „kézzelfogható valóságossága”, hiába a határőrök és vámosok fenyegető közelsége –, versnek születnie kell. Meg kell születnie. Szüntelenül meg kell kísértetni a nemlevőt, a fölfoghatatlant, a transzcendenst, a semmit, a van is-nincs is kettősségét. Szembe kell nézni az „irdatlan nagy, kegyetlenül fehér papírlappal”, s az alkotás folyamata során újra és újra szembesülni kell „az éppen születőfélben lévő személyiséggel”. Önmagunkkal. Azután szépen menni kell tovább a magunk útján. Újra és újra keresnünk kell a magunk senkiföldjét, a bennünk honoló némaságot, a bennünk lakozó csendet.

Pécsi Györgyi – nem mellesleg a Tózsér-monográfia szerzője, a szlovákiai és a magyarországi irodalmi viszonyoknak egyaránt jó ismerője – a miskolci *Napjaink* 1987. szeptember 9-i számában, közvetlenül az első válogatott verseskötet megjelenését és az áttelepülést követően – a következőképpen jellemzi Tóth László költészetének és fogadtatásának szituáltságát: „minden érvényes költészetre igaz, hogy a

néhány oldalas recenzió, amely értelmezni, lényegét meghatározni kívánná, szükségszerűen leegyszerűsíti, vulgarizálja azt, s lényeginek tűnő megállapítása – szándékai ellenére is – éppen a költészet legegységibb jegyeit képtelen mégis megfogalmazni. Tóth László esetében ez kétszeresen is igaz. Részint költészetének öntörvényűsége miatt, részint mert az általa képviselt költészeti modell – amely leginkább a cseh Vladimír Holanhoz, s aztán Tózsér Árpád későbbi alkotói periódusához hasonlítható – a magyarországi modern költészetben, ha nem is ismeretlen, de mindenképpen *szervesítetlen* –, nincs meg a maga megfelelő befogadói, értelmezői nyelve, még kevésbé a maga költészeti iskolája. Valószínűleg ez az oka, hogy noha Tóth László költészetének irodalmi rangja, értéke elismert, valójában még mindig félig-meddig »idegen test« a kortárs költészetben. Pedig Tóth modernségének, költői világának föltárása alighanem egyik alapvető kulcsa lehet a legújabb magyar költészeti modelleknek is.”

Az ezredforduló időszakában maga a költő is valami hasonló felismerésre jut, amikor egyre sürgetőbbnek érzi – az egyéb területeken végzett munkája eredményeit összefoglaló nagy művek megszületését követően – addigi költői pályája összegezésének, a lehető legteljesebb formában való felmutatásának, a kortársi költészetben való „szervesítés” legalább esélyének a megteremtését.

2003-ban, a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó és a budapesti Ister Kiadó együttműködésének köszönhetően, páratlan vállalkozásra szánja el magát. Egyetlen vaskos kötetben nemcsak összegyűjtött verseit, hanem az azokról készült kritikai-szaktudói vélekedéseket is közzéteszi, *Átváltozás, avagy Az „itt” és az „ott”*. *Mozdulatok egy múlt századi arcképhez* címmel. Ezáltal, egyetlen kötet áttanulmányozásával lehetőséget teremt a teljes költői életmű alakulás- és fogadtatástörténetének megismerésére, egyúttal a korábban hermeneutikainak vagy önhermeneutikainak nevezett, mesterségesen és tudatosan előidézett alkotói és befogadói situációt tovább szélesíti vagy mélyíti. Valójában saját addigi költészetének „kritikai kiadását” rendezi sajtó alá, filológusi pontossággal és alaposággal.

A kötet budapesti bemutatójára az Osiris Könyvesházban került sor, Szörényi László méltatásával. A Pozsonyi Páholy elnevezésű eseményen a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumban tartott könyvbemutatón pedig Margócsy István elemezte a kötet jelentőségét. Ez utóbbi előadó mindenekelőtt a találó címválasztást emelte ki, mert azzal a szerző és összeállító, úgymond, azonnal kettős célt tud elérni: „egyrészt remek önismerettel jellemezvén saját költészetét, rámutatván e költészetnek mindig megújuló és saját magát folyamatosan transzcendáló karakterére, másrészt pedig bekötvén e költészetet az európai hagyomány egyik legrégebb, mégis egyik legelegánsabb áramába, a posztmodern korban is érvényes ovidiusi példát idézve meg! Tóth költészetének lényegét alighanem épp e kettősségben pillanthatjuk meg: alkotói tevékenységének minden egyes korszakában, azaz minden újabb kötetében ott lobog valamilyen erős, avantgárd indulat, mely egyetlen versét vagy verscsoportját sem engedi megcsontosodni, önmagán belül, úgymond, klasszicizálódni, ugyanakkor pedig még legavantgárdabb, legmerészebb újításaiiban, neológ forma- és szóalkotásaiban is mindig ott rejlik a hagyományba kötöttség öntudatosan leküzdhetet-

len mozzanata is. Az új az *átváltozás* révén jelenik meg, de mivel nem *teremtődik*, hanem »csak« *átváltozik*, újdonsága mögött is felsejlik a régi, a kapott és átvett, az átalakított is.”

Margócsy István a gyűjteményes kötet másik nagy újdonságának és értékének azt tartja, hogy a szerző és szerkesztő a versek időrendbe rendezésével párhuzamosan szinkron kritikai recepciót is ad, „szinte irodalomtörténeti tükröt tartván saját maga és kortárs kritikusi elé. A költészet, sugallja – szerencsésen és tanulságosan – e kötet, nem csak magányos tevékenység, legalábbis nem úgy magányos, ahogy azt a romantikusok melankóliája óta a közhelyes gondolkodás szereti feltételezni, hanem, akár akarja, akár nem, össze van nőve mindazzal, amit róla barátai és kritikusi gondolnak, mondanak, írnak. E költő nemcsak azt vállalja, amit ő írt, hanem azt is, amit róla írtak, ahogy őt *mások* beállították vagy jellemezték, szépen szemléltetve ezzel a költőnek az időhöz és helyhez kötöttségét, egyediségét és csoporthoz tartozását – azaz az irodalmi alapviszonyt: beh szerencsés is lenne, ha példája másra is átragadna... Tóth László köteté gazdag, sokféle költészetet és tanulságokban bővelkedő poétikai és történeti olvasmányt kínál. Kívánjunk hát az átváltozó költőnek és a már megállapodott eddigi költészeti korpusznak sok régi és új olvasót, valamint sok újabb, átváltozásra serkentő kritikát és recepciót gesztust!”

Az *Átváltozás...* kötet – mint Tóth László minden más megnyilvánulása vagy megnyilatkozása – a teljesség megkísértése. Pályaalakításának van egy sajátos belső mozgása, öntörvényűsége, belső rendezettsége. Úgy is kell és csakis úgy szabad értelmezni. Ne feledjük: Tóth László egyszerre költő és szerkesztő, könyvet író és könyvet kiadó, irodalomművelő és irodalomszervező, egyszerre alkotó művész és tudós szakember! Ez a fajta kettősség minden versének, minden verseskötetének megkomponálásán és költői pályája egészének megformálásán is pontosan érzékelhető!

Első nagy korszakában módszeresen végigjárja és kimeríti a megismerés és önmegismerés legfontosabbnak tartott fokozatait. Első öt kötetében tudatosan szembenéz, mint azt a maga számára is megfogalmazza, a világ bennem és az én a világban, az én és a történelem/társadalom, valamint az én és a létezőm/testem problematikájával, hogy ennek a módszeres szembenézésnek mintegy a lezárásaként összeállítsa első válogatott kötetét, elkészítse első költői számvetését (*Éjjelenként a semmivel avagy A tett nélküli színhelyek*, 1987).

Ezt követően gondolkodásában és költészetfelfogásában a megismerés és önmegismerés kérdéséről fokozatosan áttevéődik a hangsúly a megismerés és önmegismerés folyamatára és annak tárgyiasítására, a megismerésnek és önmegismerésnek mint önépítésnek és a költészet révén való megtestesítésének a problematikájára. Az alkotói pályának ez a határozott elmozdulása-elmozdítása teszi szükségessé a második versválogatás, költői számvetés elkészítését (*Harangzúgásban, avagy A hús bohóca*, 1996). A pályakezdő három kötet anyagának (*A hangok utánzata*, 1971; *Ithakából Ithakába*, 1975; *Átkelés*, 1977) bizonyos mértékű háttérbe szorítását, ugyanakkor a következő három verseskötet (*Istentelen színjáték*, 1983; *Ötödik emelet...*, 1985; *Hármaskönyv*, 1994) „regénytrilógiává”, „lírai regénnyé” bővítését. Valamilyen szünni

nem akaró és folytonosan kísértő benső készlet hatására bizonyítania kell önmaga és a szűkebb vagy tágabb környezete számára, hogy képes a „nagy mű”, a tervezett „nagy trilógia” megalkotására. Élete és alkotói pályája nagy tervét, csaknem hétszáz oldalnyi terjedelmű gyűjteményes kötetével és az annak mintegy felét kitevő *Istentelen színháték. Trilógia (1976–1994)* részével maradéktalanul teljesíti is. Elismeri vagy nem: a nagy mű be van fejezve. A maga nemében zárt egész, fokozhatatlan és folytathatatlan. Fokozhatatlan és folytathatatlan, legalábbis az eddig megszokott, gondosan megtervezett és maradéktalanul megvalósított formájában mindenképpen az. A több mint hatszáz oldal terjedelmű életműválogatást mindenestre egy 1989 és 1991 között írott hosszúverssel (*Elégia. A nőkhöz*) és egy 1985 és 1989 között született prózai betéttel (*Történet Gellért püspökről, a macskáról és a szobor-lét előnyeiről*), valamint a nyolcvanas évek költészetét értékelő, csaknem száz oldalas recepciós anyaggal zárja.

Tóth László költészete, költészetének addigi szakasza a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulójának tájékán tehát lezárulni látszik. Az *Átváltozás...* kötet nem egyéb, mint a megtett költői életút eredményeinek összefoglalása és dokumentálása, a szerző és az olvasó számára egyaránt. „Mi volt az *Átváltozással* a célom? – teszi fel a kérdést mintegy önmaga számára a szerző 2011-ben a *Magyar Naplóban*, éppen recenzensével, Pécsi Györgyivel folytatott beszélgetése során, s a válasza: – Hogy együtt lássam addigi verseimet, s fölmérhessem az utat, amelyet ezek kijelöltek, bejártak. Én akkor már jó ideje, több mint tíz esztendeje, gyakorlatilag 1990-től, 1992-től szinte egyáltalán nem írtam (új) verset, talán csak egyszer-kétszer, ideig-óráig tartó hirtelen felbuzdulásból, s lehet, az addigi verseimmel való foglalkozástól kicsit az újbóli formába lendülést, a költő újraéledését is vártam (még ha újjászületését nem is feltétlenül). Meg aztán egyszer s mindenkorra rendet is kellett teremtenem – rendet is akartam teremteni – az addig írtak közt, s láthatóvá tenni az akkorra már egyre inkább magam számára is láthatatlant.”

Érdemes figyelni az interjú folytatására is. A Tóth László-i személyiség, gondolkodás- és alkotásmód lényegére: „tőlem sosem esett távol valamifajta természetes rendigény (hiszen a természetben is teljes rend – és rendszer – uralkodik, nem?), még akkor is, amikor bizonyos – kívülről rám aggatott kötöttségeket – nehezen is viseltem, bár ezek kapcsán is mindig megpróbáltam kifelé-befelé egyformán fegyelmezett maradni. Tehát, szerintem, nem első fokon bennem van rend, hanem a világban, s mivel eleve én is a világ része vagyok, bennem sem lehet más, mint egyfajta rend. És mindig mindent, ami a világban – körülöttem vagy bennem, tőlem függetlenül vagy általam – történik, mániákusan szerettem volna megérteni. Mindennek a motivációját kutattam, hogy ez miért van, s az miért. S én, marha, ilyen alapon néha még azt is megértettem, aki bántott, aki – a természet valamiféle rendeléséből – bántani kényszerült engem.”

Rend, rendigény, rendteremtés. Életben, viselkedésben, munkában, irodalomban egyaránt. Világos beszéd! Ez a vezérlő elve a szerkesztői és az írói tevékenységnek egyaránt. S alapvetően ez az indoka az újra és újra ismétlődő versválogatásoknak

is. (Az *Átváltozás...* után 2009-ben a pozsonyi Madách–Posonium Kiadó jóvoltából verseinek újabb, *Ma isten maga...*, avagy *Változatok a teremtésre. Válogatott versek 1968–2008* című gyűjteményes kötetével ünnepli költői pályakezdésének negyvenedik évfordulóját, ám abból, jellemző módon, második és harmadik kötete, az *Ithakából Ithakába* és az *Átkelés* anyagát, utólag felülretorizáltak gondolt szövegeit szinte teljes egészében kihagyja. Egy esztendővel később a szintén pozsonyi AB-ART Könyvkiadó sorozatának kilencedik darabjaként pedig, Vida Gergely válogatásában és utószavával jelennek meg *Tóth László legszebb versei*)

A költői újrakezdet vagy újjászületés biztos jele azonban – s ez a legfontosabb! – már az *Átváltozáshoz* illesztett tizenöt oldalnyi és húsz versből álló „prológus az utójátékhoz”. Darabjai – három kivétellel – a kilencvenes években keletkeztek. A három kivétel közül az első még 1989 márciusában született, s címe: *A toll*. A másik kettő (*Kései; A Költészet Napja*) a 2002-es versünnepen íródott. Mindegyikük, jellemző módon és nyilvánvalóan nem véletlenül: a versíráshoz, a költészethez kötődik. S az is nagyon jellemző és egyáltalában nem véletlen, hogy amikor a kötet összeállítója már minden verses és prózai, költői és értelmezői szövegét közzétette – egy újabb finom szerkesztői megoldással – könyvének végére még egy 1985-ből származó versét is odailleszti. A vers címe mi más is lehetne, természetesen: „*A szavak, a szavaim...*”

A szavak tehát, rögtön utána a személyessé, majd ezt követően – a talányos három ponttal – az azonnali bizonytalanná tételük. Szó és tett egységének összetettsége, a rendteremtés vágya és kényszere. A költői pálya valódi tétje, most már végképp nem kétséges: a vers megszülethetősége és a megszülethetőség (ön)kínzó nehézsége. Mindegyre annak bizonyítása, hogy a világban – minden ellenkező híreszteléssel szemben – valójában rend van, rendezettség van. Vagy, ha nincsen, akkor legalább a vers, a költészet eszközeinek révén a rend, a rendezettség megteremthető. Költő számára mi más adhatna reményt, hitet, elszánást a rendrakáshoz, a rendteremtéshez, ha nem „a szavak, a szavaim...”: „idegenül / s egyre idegenebbül lődörgök már / mondataim univerzumában / fáradtan leülök / s megpihenek verseim valamely szögletében / minél otthonosabban mozoghatnék bennük / annál inkább nem lelem helyemet / igék bolygói / főnevek napjai / jelzők kötőszavak meteorjai / írásjelek kusza miriádjai rajzanak köröttem / láthatatlan pályájukhoz titokzatos törvényeikhez / igazodva / és én nem értem / mit akarnak / mit akarhatnak / tőlem a szavak / a szavaim”.

2016-ban Tóth László önálló kötetbe gyűjti úgynevezett alkalmi írásait. Kötetének élére *A hatodik érzékszerv* című értekezését választja, mely nem kevesebbel, mint a költészet értelmének kérdésével vet számot. A róla és a költészetéről szóló összegezést nem is zárhatnánk mással, mint a kérdésre adott válaszával. Így hangzik: „A vers (a költészet, a művészet), mondhatnám, az emberben az ember, egyértelmű emberi lényegünk, egyidős velünk, s nem véletlen, hogy nevetni is, sírni is vele tudunk csak, hogy a születésünkhöz és a halálunkhoz is a vers (a dal) adja a kíséretet. A verssel tehát nem pénzt lehet keresni, hanem az utat: az útkeresés eszköze, hogy

eligazodjunk abban az átláthatatlan (misztikus) bozótban, »megfejthetetlen hieroglifák« erdejében, melybe születésünkkel – illetve életünk egy-egy helyzetében, egyik-másik órájában – jutottunk, s eszköz ahhoz, hogy alkalmasint, ha időre-órára is, kitaláljunk onnan.”

Tóth Lászlótól a közeljövőben további fontos verseket és versesköteteket remélhetünk.

Arkossy István

Arkossy István: Ex libris • Gábor Dénes

Tüskés Tibor hagyatékából

Számos kiállítást szenteltek az elmúlt évtizedekben annak a tematikának, amely a Balatont állította középpontba a festészetben (Pl. 1960, 1962: *Balaton a festészetben*, Rippl-Rónai József Múzeum, Kaposvár; 1968: *A Balaton festői*, Vaszary Terem, Kaposvár). A grafikai ábrázolások viszont nem kerültek az ilyen tematikájú képzőművészeti kiállítások előterébe, pedig a 19. század elejétől kezdve számos balatoni tájat ábrázoló rajzot és sokszorosított grafikát ismerünk.

A katonai mérnök-tábornok, festő és grafikus Petrich András (1765–1842) 1821-ben például rajzot készített *A füredi Balaton-part fürdőházzal* címmel – ezt ma a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében őrzik. A 19. században a fürdőkultúra fellendülésével egyre több grafikus is felfedezte magának a tavat mint képtémát.

Tüskés Tibor, író-irodalomtörténész-szerkesztő hagyatékában mintegy tíz, a Balatonnal vagy a vízi világgal kapcsolatos grafika található. Ezek egy részét a *Jelenkor* című folyóirat szerkesztése idején kapta ajándékba a művésztől, némelyikük meg is jelent szerkesztése idején a folyóiratban. A pécsi *Jelenkorban* ugyanis 1959 és 1964 között számos Balatonnal kapcsolatos rajzot és festményt közölt, például Bernáth Aurél, Bizse János, Diskay Lenke, Lantos Ferenc, Simon Béla és Soltra Elemér műveit (*Jelenkor*, 4. évf., 1961/1. sz. 67.; 2. sz. 140, 158, 167.; 4. sz. 393.). Ezek a képek egyrészt a pécsi Modern Magyar Képtár anyagában lévő művek reprodukciói (pl. Egry Józsefé), mások pedig a szerkesztőség felkérésére a kortárs művésztől kapott grafikák voltak.

A Balatonnak szentelt 1963. júliusi szám több grafikát is tartalmaz. A balatoni tematikus szám ötletéről Tüskés Tibor így írt Fodor Andrásnak 1963 márciusában: „Ilyesmin töröm a fejem: júliusban egy ún. balatoni számot szeretnék összeállítani, persze nem valami tematikus antológiára emlékeztetően, hanem nagyvonalúan és sokrétűen bemutatni, „fölfedezni” a Balatont: ismeretlen Egry rajzokkal, Egryről szóló tanulmánnyal, interjú-szerű körkérdéssel, versekkel, novellákkal, rajzokkal.”¹ A számban végül – Fodor András, Illyés Gyula és Németh László Balatonról szóló vallomások mellett – valóban megjelent egy-egy rajz Egry Józseftől és Varga Hajdu Istvántól (*Jelenkor*, 6. évf., 1963/7. sz. 579, 582.).

Az 1963-as Balaton-számnak olyan nagy sikere lett, hogy a következő évben, a júliusi számot ismét a „magyar tengernek” szentelték. 1964 márciusában Tüskés Tibor így írt Fodor Andrásnak: „Ezekbe a napokba férne még egy út Füredre, Lipták Gáborhoz, ami ürügyét adná a balatoni utamnak (az idej balatoni szám előkészítése stb.) [...] Hogy a balatoni ügynél maradjak, arról, hogy föltétlen kéziratot várunk Tőled, ezúttal talán verseket kérünk.”² Levelezésükből kiderül, hogy májusban nagyjából már össze is állt a szám anyaga: „[...] lassan gyűlik a balatoni szám anyaga is. Úgy látszik, hogy mégiscsak júliusban csináljuk meg, nagyon jó lenne, ismétlem,

1 Fodor András és Tüskés Tibor levelezése, I, 1959–1966, sajtó alá rend. Tüskés Anna, Pécs, 2008, 203.

2 Fodor András és Tüskés Tibor levelezése, i. m., 259.

Bandi, ha május 25-ig tudnál bele valamit küldeni. Illyés, Keresztury, Borsos Miklós stb. írása már itt van, s Bertha, Dallos Sándor, Rónay balatoni novelláját közöljük még.”³ A számban végül még ennél is több alkotás jelent meg: Ferenczy Béni és Varga Hajdu István rajzai, továbbá Szíj Rezső *Szentiványi Lajos és a Balaton* című, képekkel gazdagon illusztrált írása (*Jelenkor*, 7. évf., 1964/7. sz. 597, 631.). Fodor András az 1945 szeptemberében, tizenhat éves korában írt, majd 1964-ben átírt, *Nádak viharban* című szimbolikus értelmezéseket is megengedő versét küldte el a válogatásba.

Tüskés Tibor hagyatékában azonban még több grafika is megmaradt ebből az anyagból, s belőlük néhány eddig publikálatlan; ezeket most láthatják először az olvasók.

Bojár Iván (1924–1995) *Balaton* című, 1957-es tusrajza, amit az illusztrátor, dízlettervező „Tibor barátomnak szeretettel” dedikációval adott a szerkesztőnek (1. kép). A rajz megjelent a *Jelenkor* 1959/6. számában, Bojár Iván más balatoni látképével együtt (*Jelenkor*, 2. évf., 1959/6. sz., 31, 78.).

Nem a Balaton, de a vízi világ ihlette Bokros László (1928–2017) festő, grafikus *Száradó varsák* című rézkarcát (2. kép). Bokros művészi pályája Pécssett indult, első mestere Martyn Ferenc. 1957-ben Szolnokon telepedett le, s ezt a grafikát a szolnoki Tisza-part ihlette. A táj egyszerűsége, nyugalma, csendje tükröződik a rézkarcon.⁴ Bokros 1990-ben Szigligetre költözött, s azóta a Balaton ihleti számos munkáját.

A festő, grafikus Eigel Istvánnak (1922–2000) két *Madarakat* ábrázoló tollrajza maradt fent a hagyatékban (3. kép). Konstruktivista festményeivel és mozaikjaival ellentétben, grafikáit és könyvillusztrációit a természet közvetlen megfigyelése jellemzi.⁵ Ezeken a rajzokon a repülő és egymásnak eleséget adó vízi madarakat ábrázolta Eigel.

Két balatoni témájú linóleummetszet is található a hagyatékban. Az egyelőre nem meghatározott, ismeretlen művész alkotása a *Szent György-hegyet* ábrázolja, présházzal (4. kép).

A festő, grafikus Szigethy István (1891–1966) *A csónakos* című, 1964-ben készült linómetszetének próbanyomatát ajándékozta Tüskés Tibornak (5. kép). A dedikáció szerint „Ez a példány Tüskés Tibornak készült meleg barátsággal”. Szigethy több művének is témája volt a csónakos motívum. A korábban *Halászfű*, majd *Evezős* címmel a műkereskedelemben feltűnt olajkép központi, a kompozíciót uraló eleme a csónak orrában térdelve evező fiú alakja (olaj, vászon, 95x75 cm, jelzés jobbra lent: Szigethy, Násfa Galéria – 6. kép).

Két tollrajz ugyancsak balatoni témát jelenít meg. Az egyelőre nem meghatározott, ismeretlen művész alkotása *Vitorláskikötőt* ábrázol (7. kép).

Szikra János (1921–2009) *Virágcsendéletének* háttérében látjuk a Balatont (8. kép). A budapesti Képzőművészeti Főiskola elvégzése után a festő egész munkássága Somogyhoz és a Balatonhoz kötődik: 1951–1969 között Marcaliban, 1969-től 1984-

3 Fodor András és Tüskés Tibor levelezése, i. m., 259, 264.

4 Lásd erről: KOCZOGH Ákos, Bokros László, Bp., 1986, 5.

5 Vö. FECSKE András, Eigel István és Tassy Klára, Bp., 1996.

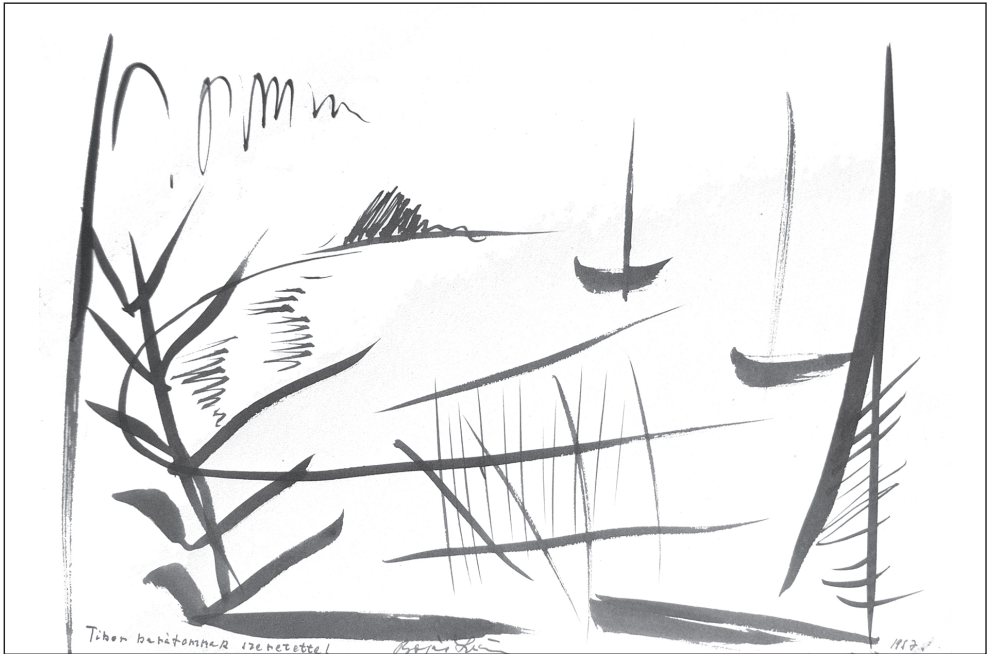
ig, nyugdíjba vonulásáig Fonyódon tanított. Alkotásainak legfőbb ihletője a balatoni táj, melynek tanulmányozásához fonyódi műterme nyújtott lehetőséget (pl. *Fonyódi fák* és *Esőfüggöny a Balatonon* című festményei).⁶ Több festményén és grafikáján is megfigyelhető az a kompozíciós megoldás, hogy az előtér (virág)csendélete mögött felsejlik a balatoni táj, az északi part hegyei (9. kép).⁷

A hagyatékban található, eddig ismeretlen képek jegyzéke:

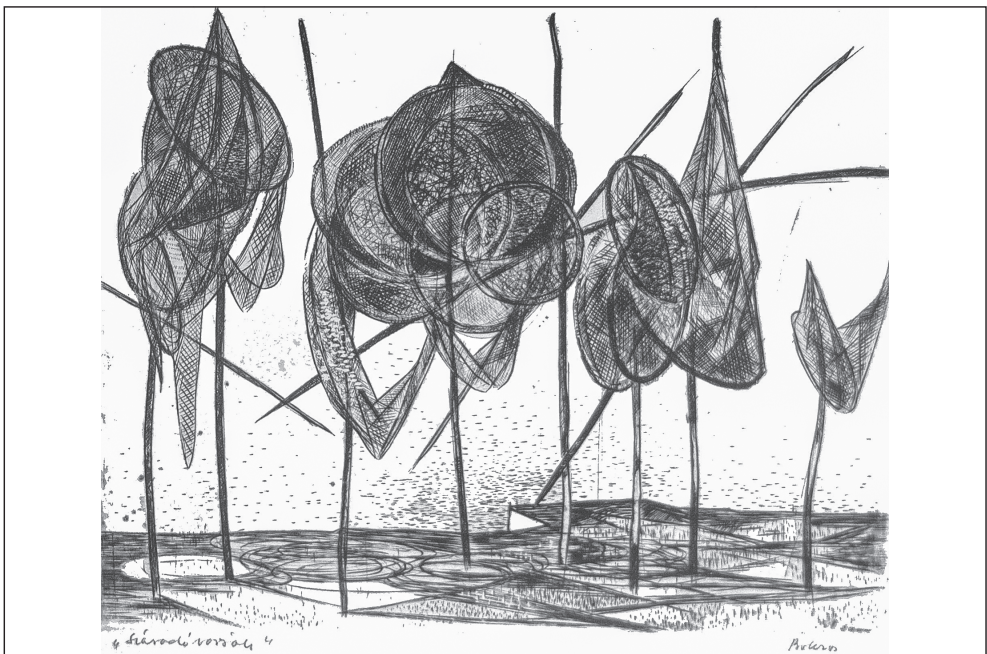
1. Bojár Iván: *Balaton*. Magántulajdon
2. Bokros László: *Száradó varsák*. Magántulajdon
3. Eigel István: *Madarak*. Magántulajdon
4. Ismeretlen művész: *Szent György-hegy*. Magántulajdon
5. Szigethy István: *A csónakos*. Magántulajdon
6. Szigethy István: *Evezős*. Magántulajdon
7. Ismeretlen művész: *Vitorlaskikötő*. Magántulajdon
8. Szikra János: *Virágcsendélet*. Magántulajdon
9. Szikra János: *Téli Balaton, Virágcsendélet*. <http://artportal.hu>

6 Szikra János gyűjteményes kiállítása, Marcali Nagyközségi Tanács Helytörténeti Múzeum, 1972. november 5.

7 *Virágcsendélet*. „Tisztelet Fonyódnak”, Szikra János kiállítása 1996. március 22-től április 22-ig, Fonyód, 5.

1. Bojár Iván: *Balaton. Magántulajdon*

2. Bokros László: *Száradó varsák. Magántulajdon*

3. Eigel István: *Madarak*. Magántulajdon

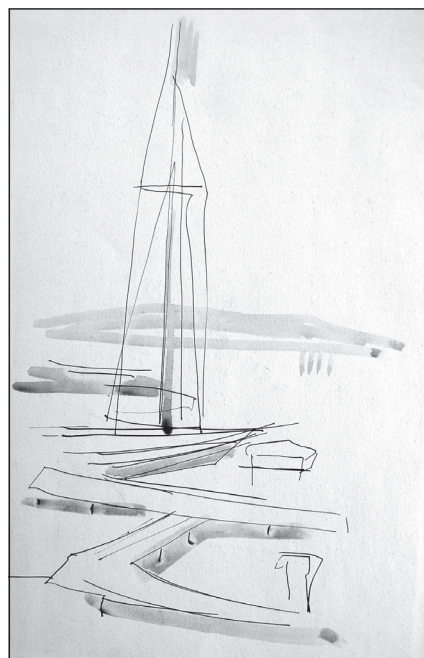
4. Ismeretlen művész: *Szent György-hegy*. Magántulajdon

5. Szigethy István: A csónakos. Magántulajdon

6. Szigethy István: Evezős.
Magántulajdon

7. Ismeretlen művész:
Vitorláskikötő. Magántulajdon

8. Szikra János: *Virágcsendélet*. Magántulajdon

9. Szikra János: *Téli Balaton, Virágcsendélet*. <http://artportal.hu>

Csöndje alá kőnek

Ha mentél, csöndje alá a kőnek, voltál a lóhasú eső,
eszembe nem jutsz, ha küldi felhőit az október,
s láthatatlan egyre csak követ, hogy el ne vesszek,
nincs vetés selyme se és apró lánc a hegynek,
göndör hosszú szőr az álladon,
jajdulnak álmok, virág-koponyádból akarnak inni,
mert te már nem vagy, ahogy a vadkörtefa sem,
madárbölcsőtől a síríg keresné arcodat az élő,
de mintha erdőben járna, nevedet hiába emlegetné.

Ha voltál a Kövecsesér lángja, látod, már nem vagy,
szárnyait szíved fölé nyitja a nagy Hosszúírtás rétje,
ha voltál fájdalmas szentiváni tűz, már nem vagy,
aki ott volt az üres házban,
a naptár színes plakátját rajzszögezte a konyhafalra,
lecsapó mennykövek elől fejére húzta a dunyhát,
szólókatok valakit, sánta Kiss Máriát,
anyám anyja ázott kutyánkat simogatja az udvaron,
bezörgethetne, beléphetne, hirtelen föltámadhatna.

Az Izland utcai hegybíró

A pincék olyanok, mintha a világ végén járna az ember,
az Izland utcai hegybíró azt álmodja,
hogy a régi öregekkel az asztalnál ül,
előttük üvegpoharak, fekete istenek,
és megint beesteledik és hajnalodik,
kányaszíveket esznek mézzel s kopogtatják a hordókat,
nem borul le egyik se kőbe harapni,
aztán szétnyílik kinn a búzáskörtefa,
kijön belőle egy férfi, bot a kezében,
a virágos sutttyókat nevükön szólítja,
Korcz Lajos kérdi tőle, mi újság, ő azt válaszolja: semmi.

Áradt víz viszi életem

szakállam pohárba lóghat
piros este szórakozhat

üveg borocska és halál
asztalomon gyertyát talál

megront fejem gonoszsága
vékony a rozmaring ága

ne örvendjeteK, jegenyék
a pünkösöd napja messze még

neked köves gyűrűt veszek
szeressél majd, ha nem leszek

gyere el hozzám, virágom
pallót vetek át a sáron

gálicos kék az éjszaka
gördül a hold, ne menj haza

gyöngyös a vállam, kezem
áradt víz viszi életem

A hatvannegyedik év

ALBERT GÁBOR EMLÉKEZETE

Jött az Ismeretlenből, elsöpört mindent maga körül
Mint ha elalszol, és aztán felébredsz, mintha
nem is volt volna éjszaka.
Egy pillanat Semmi és másik Semmi között.
Most itt fekszik szálfá vékonyan
mint zászlórúd, amire föltekerték a zászlót
fehéret, mert legvégül békét kötött
de előtte éégig lángolta énekét.

Hiszen itt van most is, mint eddig,
a ház másik végében, mert hosszú ez a ház
lehet nyugodtan távolságot tartani
benne, és bennem, Majd megjössz nemsokára,
hallom záródni az új ácsolt kaput
s a te egyre nehezebb járásodat a kövön.
Aztán leülsz a székre a szobámban
s elmondasz mindent nekem,
mert könnyebb a teher kettőnek.

Hát most azt mondta az Úr: tedd le.
És nekem látnom kellett átváltozva téged
és elfogadni könnyű hazatérte, hogy
ezentúl mindkettőnk terhét én vigyem.
Láttalak futni a kerten át
holtad után ifjan, mint feltámadáskor,
a régi zöld melegítőben. Visszanéztél
balkezed fölemelted, figyelmeztetés
vagy búcsú. Most itt vagy és nem vagy.
Köröttem könyv, meg könyv.

És megint szerda és megint péntek
és nincs vasárnap feltámadás.
Az újszülött halott szemével nem int,
idegen már itt nem tartozik senkihez
elköltözött, azt mondta várlak reggel
de nem várt. Titkot őriz, nyugodt,
fölötte van a testnek, azt itt hagyta,
eltűnt valahová, ránk bízta, mit
gondolunk róla, s mit teszünk.

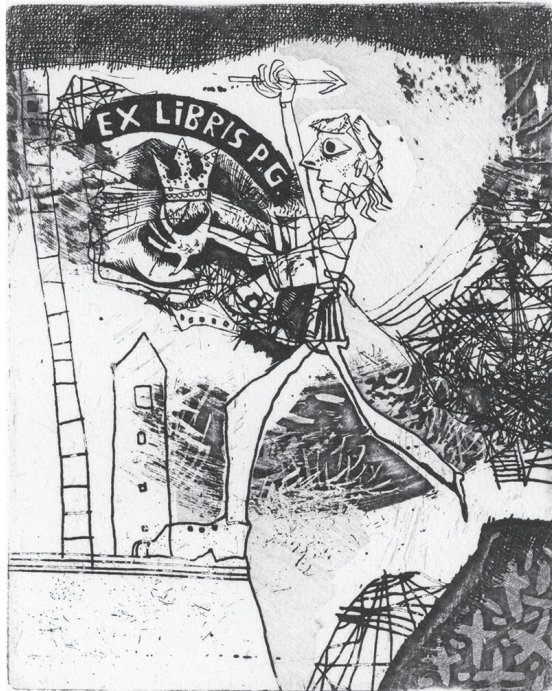
Hallom felettes énjeimet odaátról.
Anyámat: hallgass, téged: ne kommentálj,
igyekszem jól viselkedni, gondosan, de nem
feltűnően tenni mindent, ahogy illik,
józanul és hasznosan, gereblyézem a kertet
szédülök, de metszem a szőlőt is helyetted,
jól megtömöm zöld hulladékkal a zsákot,
mikor viszik el, nem tudom.
Áll mozdulatlanul a kocsin, tied az,
én már nem vezetek, de te sem.

A motor elromlott, a szív, nem volt üzemanyag
s te mozdulatlanul, nyugodtan áteveztél,
azóta tudom, ez csak a sátor volt, és én
hasonlóképpen itt hagyom majd a magamét.
Már nem példálóztál, hogy akkor majd
nehezebb lesz, s nem tudod, mit kezdek
majd az élettemmel, mert azt már féltél
elviselni, amilyen fegyelmetlenül tudtam
nem elfogadni a nemlét hihetetlen létét,
nem siratni élőnek leendő élettelen.

Nyílik az ajtó, megjöttem, mondanád,
az Úristennek is ezt mondtad? Megjöttem?
Ő is készített neked vacsorát? Az Úr vacsoráját?
Mindig megyek valahova nélküled, mindent
meg kell csinálni idejében, de te éppen dolgozol,
nincs kedved, nem kell várnom, se szólnom,
ez a szabadság. Az Isten szabadsága.
Mert elküldte hozzád a könnyű, gyors halál
irgalmas szolgálóját, a Lázat.
Hogy aztán meleg tenyerén elaludjál.

*

Egy nagy madár zörgött a kertben éjszaka.
Csupasz lugasunkon egy kárókatona.
szögletes fekete szárnyait szárogatta
csíkosra hasogatták tollai az utcalámpák
meg a szomszéd ház fényeit, teledobálták
az eget szikrázó buborék csillagokkal.
Lengedeztek a tavalyi szőlővesszők
a madár elrepült aztán visszajött,
hangja is volt, rekedtes. De csak nagy
fehér csőre látszott, a feje belesimult az éjbe.
Valahonnan jött, s ment valahová.

Árkossy

Árkossy István: *Ex libris* • P. G. (Páskándi Géza)

KOMÁROMI GABRIELLA: WOLAND FONYÓDON ÉS MÁS FÉLPERCESEK

TARJÁN TAMÁS EMLÉKÉRE

És te?

Elpusztult a cicánk, így illene, hogy mondjam. De szépeleghetnék is, hogy elszenderült, hogy örök álmra hajtotta fejét, hogy itt hagyta ezt az árnyékvilágot. De nem: Kormos Sámuel egyszerűen meghalt. Öreg volt, látott vagy tizenöt nyarat. Kandúr volt hajdan, amíg el nem bántak vele. De valószínűleg így is rengeteg fekete cicának lesz majd boldog őse, gyönyörködhet bennük a „Katzenhimmel”-ből. Az az igazság, hogy egyszerűen eljárt fölötte az idő. Beteg volt. Fájt neki az élet – meg a gennyes fogíny. Az orvos csak legyintett, az altatást sem bírná ki. Samu is tudta. Elnyávogta, hogy el akar menni, megértettem. (Bár engem értenének majd ennyire!)

Kormos Sámuel napok óta bujkált. – Helyet keres, ahol meghalhatna, mondta valaki. A néhai cseresznyefa tövében végre rátalált. A fa csonkját benötte a borostyán. Valóságos barlang, alig látszik a bejárata. Hát ide bújt el a világ elől. Miákolva jajgatott. Iszonyú haláltusája volt. A cseresznyefa „sírhalma” előtt, mert így nevezük, guggoltam. Benyúltam a bejáraton, elértem a bundáját.

– Itt vagyok, Samu, mondtam. Ne félj! Simogattam, amíg élt. Lehet, hogy tovább is. Holtában is kedves maradt, pedig hogy tiltakoztam, amikor „bejelentette”, hogy árva, és vegyem tudomásul, ezután nálam fog lakni. (Azóta megtanultam, egy macskával kár vitatkozni.)

Az almafa alá temettük, ami alatt annyit szunyókált. Mire betemettük a sírt, megérkeztek a húgom hatéves unokái. Hármas ikrek, két kislány és egy fiú.

– Öreg volt, beteg – mondták szánakozva, ahogy illik, ahogy a nagyoktól eltanulták. Mintha gyakorolták volna idefele, az úton a szomorkodást.

– Kész temető ez a kert, mondta Eszti.

Hát van benne valami. Az almafától jobbra fekszik a két skót juhász: Lessie és Ginny. „Te voltál a gyermekkorom”, mondta az ikrek mamája, amikor Lessie-től búcsúztunk. A tiszafa alatt nyugszik Cicuka, akin átgázolt két autó, a japán birs alatt Cirmos. A kerítés mellett első kiskutyánk, Pamacs és egy kócos szomszédkutya. Mellettük elfért még egy vadgalamb. Hát tényleg kész temető. De ha virágzik az almafa, elfelejtjük.

Egyszer csak megszólal Emma:

– És te hol szeretnél nyugodni? (Felnőtteken használta a szót, és komoly volt a kérdés. Komolyan várták a választ mind a hárman: Emma, Eszti, Peti.)

– Én is az almafa alatt – szerettem volna mondani.

Woland Fonyódon

Még hogy Fonyódon? Hogy jön ahhoz a Balaton-part, hogy Woland megforduljon ott? Woland és Moszkva, Moszkva és Woland. És nincs tovább. Legalábbis így tudtuk sokáig. De egy ideje rászabadult a világra. Megfordult Nizzában, Barcelo-

nában, Berlinben, Párizsban, Brüsszelben, Stockholmban, Szentpétervárott, minék is soroljam tovább. Tudná folytatni bárki. Már nem kell neki pokolgép. Elég egy kamion, egy furgon, egy kis teherautó – és gázol. Vagy megteszi egy kés. Bárhol, bárkikor. Jó a Westminster-híd, a Notre Dame előtti tér, egy szép barcelonai sugárút, egy nizzai tengerparti sétány és Berlinben a karácsonyi vásár. Néha csak a lelkekbe gázol, mint a Balaton-parton.

Meleg októberi délelőtt. Nyaraló ilyenkor csak azért van Fonyódon, hogy téliesítse a villáját, az apartmanját. (Az idegen szavak szótára azt mondja ez utóbbiról, hogy fényűzően berendezett lakosztály. Mi a 26 m²-es kuckónkat is így nevezzük. Semmi fényűzés, de ettől még nagyon gemütlich.) A miénk legnagyobb fényűzése, hogy látjuk a Badacsonyt, a keszthelyi öblöt és a fonyódi hegyet a balkonról. Ehhez persze fel kell mászni a negyedik emeletre, de se baj. Fényűzésnek számíthat még egy Hargitán szótt gyönyörű szőnyeg. Betakarja a nyaralót.

– Hogy jut el ide? – kérdeztem, amikor megrendeltem. Ne legyen gondja rá! – mondta farsangkor a székely árus a kaposvári vásárban. Aztán a nyár elején beállított két mernyei atyafi a szőnyeggel. Csiksomlyón jártak a búcsúban, oda csak egy ugrás a testvérfalujuk. Hát elhozták, pontosabban elcipelték ezt a szőnyeg-gyönyörűséget. Ezt teszem el a legnagyobb gonddal télire. Végigsimítom a szememet rajta, vajon látlak-e a jövőre?

Ilyenkor a Balatonnál a szorgoskodóké a világ. Lombot sepernek, víztelenítenek. Jóságos szomszéd asszonyunk megígéri a kóbor cicáknak, látjuk egymást a télen is. Mérget vehetnek rá, hogy kéthetente egy nagy szatyorral megérkeznek. Versengve szorgoskodunk, közben búcsúznak a Balatontól, a hattyúktól, a kacsáktól, a nádasban a vidrától. Csend és nyugalom mindenfelé. Kinek lenne szíve megzavarni?

A SPAR-nak nevezett szupermarket előtt hatalmas parkoló, száz autó is szorong itt nyáron. Parkolójegyet is kell váltani. Most néhány jármű ácsorog. Oda állhat bárki, ahova akar. A bejárat előtt négy autónak van hely. Egy a mozgássérülteké. Ez az egy foglalt.

Ráérősen, vásárnaposan ténfergünk az üzletben. A nyárihoz képest sornak se lehet nevezni a néhány embert a két kassza előtt.

Egyszer csak, mintha korbáccsal vágna végig rajtunk egy hang. „Takarodjon onnan! Tűnjön el!” 1 goromba hang – mondaná Karinthy. – Az üvöltözőt látom. Az áldozatot nem. A férfi középmagas, sötét öltönyben, fekete csontkeretes szemüvegben. Negyven-egynéhány évesnek látszik. Árad belőle a sötétség. Mintha a *Mester és Margarita* Wolandja állna előttem. De lehet, hogy ő a regényből Abadonna, a halál ördöge (vagy angyala). Ő, csak le ne vegye a szemüvegét, ha ránéz valakire, meghal!

Pillanatok alatt összetörik a vasárnap.

Az áldozat bűne, hogy a mozgássérülteknek fenntartott parkolóhelyre állt. Könnyes női hang könnyörgő: orvosi ügyeletre vinném a kicsimet, útközben tejet kellett vennem. Tényleg rossz helyre álltam. Máris megyek.

De csak menne, nem mozdulhat itt senki addig, amíg ez a vidéki Woland ki nem tombolja magát. „Szó bennszakad, hang fennakad, / Lehellet megszegik” – ci-

tálhatnánk Aranyt, csak szólásra nem emelkedik senki. Az ordítózó kéjesen élvezi, hogy félünk. Ha félek, álmomban se jön ki hang a torkomon. Már látom az áldozatot. A kicsi szőke asszony gyerekekkel az ölében, alig áll a lábán. Hangja, keze remeg. Mindenki vele érez, de mindenki a másik bátorságára vár, amit nem sikerül összeszedni senkinek.

– „Nincs nagyobb bűn, mint a gyávaság” – mondja Bulgakov Josuája. Igaz lehet.

Egy hatalmas, koromfekete kandúrt is látni véltem akkor a SPAR-ban. Olyan volt a hatalmas bajuszával, „akár egy régi vágású lovastiszt”. Mintha a kasszánál ő fizetett volna, aztán beszállt gazdája mögé a sötétszürke autó hátsó ülésre, és megvevően hátrapillantott. Lehet, hogy igaza volt.

Eltűnt

Hogy mi? Hol a szemüvegem, hol a lakáskulcsom, hol a mobiltelefonom, hol a slusszkulcsom? Eltűnt, mondom dühösen, beletörődve, kétségbeesve. És hétfőtől vasárnapig szidom magamat, mint a bokrot. Profán a szó, profán, profán a szituáció. De hát van másféle jelentése is ennek az eltűntnek.

Gyerekkorom óta hallom, hogy a nagynéném férje a 31 évesen eltűnt a Donnál. Rettenetesebben hangzott, mintha az mondták volna, hogy meghalt. A felesége nem gyászolta, csak várta. Nem keresett férjet, az árváknak apát. Ha megkérték, az utolsó percben mindig meggondolta magát. Hátha. S közben valahogy elmúlt az élet. Amikor az eltűnt, már nyolcvan lett volna, síremléket állított neki. Hamarosan mellé temették. A mi kis városunkból, Kaposvárról – most 75 éve – 13500 ember harcolt a keleti fronton. Több mint a fele (7500) sose tért haza. Meghalt, eltűnt.

A gyász is kopik, ha régi. Az a Nagy Háború éppen száz éve volt. A harmincas években még meg-megkoszorúzták Jálics Ernő Herkulesét és oroszlánját a gimnazisták, de a 60-as években mi már Leónak becéztük a 44-es gyalogezred emlékművét a színházpark sarkán. S uram bocsá', színes masnikat kötöttünk az oroszlán fülére, farkára az érettségi bankett éjszakáján. (Mit sem tudtunk arról, hogy a szobrász maga is végigharcolta a Nagy Háborút a 44-es gyalogezred hadnagyaként. Leó történet nélkül volt a kedvencünk, mindennap láttuk, ahogy a menzára mentünk.)

Amikor először láttam az Isonzót, eszembe jutott, hogy anyai nagyapám sose mesélt arról, milyen szép folyó. Alig múlt 18, amikor kikerült az olasz frontra. Egyszer megkérdeztem, nagyapa, hogy tudtál ölni. Szuronnal! Szelídebb embert nem hordott nála a föld. Lehajtotta a fejét, úgy mondta: nagyon féltém. És pálinkát is itattak velünk. De öregem is kihúzta magát, ha arról beszélt, hogy kitüntette Károly király és Stromfeld Aurél is. Csak a napiparancsból tudtuk meg, hogy most éppen vörösök vagyunk. *A magyar tüzér* című könyvbe – a kedvéért – százszor is belelapozunk.

Apám féltestvére belehalt a Nagy Háborúba. A 449. sorban, negyedikként vés-ték fel nevét a Hősök Templomának falára. A családi történetekben fényesítették a történetet. Apám húga kiváltképp. Ő volt a város első halottja, 18 éves se volt, mondta. Hú, micsoda katonai pompával temették! Ha ez 1914-ben történt, két-három éves lett volna a dicsekvő kishúg. Száz évnek kellett elmúlnia, hogy kíváncsian belelapoz-zak a régi újságokba.

Hogy meg lehet bolondítani az embereket! Hallottam már eleget a nagy sapkadobálásokról, de hogy ilyen őrjöngés volt! Éjszaka! Egy csendes kisvárosban. („Él-jen a háború! Éljen a hadsereg! Le a királygyilkosokkal!”)

A Turul Kávéházból tucatnyi ember vitte-hordta cigányzenével a hadüzenet híret. A főtéren már ezren voltak. Úriasszonyok, úrilányok is. Hajnali háromig ki-abáltak megrészegülten, magukból kivetközve, amíg a 44-es gyalogezred, a „rosseb bakák” laktanyájához értek. Hajnali ötkor megjött a mozgósítási parancs, de senki se sírt. Ófelsége mindent megfontolt, meggondolt. (Száz százalék, hogy Teréz nagya-nyám nem tartott velük. Három nagyfia mellett a második házasságából ott volt már hat kisgyerek. A háborútól félthette a három nagyot és imádott férjét. A gyermekál-dásnak csak az vetett véget, hogy nagyapám négy évre bevonult a háborúba, ő meg maga maradt a gyerekhaddal, a céggel, az anyóssal meg a háborús világ ezer bajával. Mi köze volt neki Ferenc Ferdinándhoz? S mi köze a többieknek?)

Apám bátyját az 1916-os év halottjai között találtam meg. A hírekben is ott van, a veszteséglistákon is. Niederfilinger Józsefnek hívták. Csak neve van, születési éve (1896) és halála: 1914-ben népfölkelőként, önként, dalolva vonult be, és a huszadik évében járt, amikor meghalt – 1916. augusztus 20-án. (A kaposvári csa-patkórházban vagy a tartalékkórházban. Hogy hol? Nyáron minden iskola kórház volt. Az elemi iskolák, a főgimnázium, a MÁV-internátus meg a háború első pilla-natától. Fekete Istvántól tudjuk, még a színház páholyaiban is sebesültek feküdtek.) Nem mondhatom, hogy ellenséges gránáttól, golyótól halt meg nagyanyám fia. Nem tudom, sebesült-e Szabács bevételénél vagy az orosz áttörésnél a lemergi úton, de ott volt. Halálos beteg hozták haza Galíciából. Agyhártyagyulladásban vagy tu-berkulózisban szenvedett. Hol ez, hol az áll az újságokban.

Az életéről mindenestre kevesebbet tudunk, mint a haláláról. Tudjuk, hogy még egyszer láthatta az anyja. Tudjuk, hogy augusztus 22-én, kedden, délután te-mették. A temető utcájában laktak. Hazatért. – Nagynéném, aki akkor négy-öt éves volt, csak kicsit fényesített az emlékeken. A mi Jóskánk, ahogy emlegették, nem volt a város első halottja, és nem 18 évesen halt meg. Istenem, már majdnem húsz volt! De a katonai pompa az igaz. Az a hajdani kislány biztosan büszke volt.

Sok évtized után kibontották a családi sírt, hogy apámat anyja és féltestvére mellé temessék. (Csak egy női koponyát találtak meg egy nejlon sálat. A 30-as évek-ben még kincs volt.) Megrendülten néztem az üres sírba. Sehol egy porladó csont. Hát hol a mi katonánk?

A sírásó széttárta a karját: *eltűnt.*

70 éve zajlottak a magyar–csehszlovák határrendező bizottsági tárgyalások Pozsonyban

Vajon mit keres a pozsonyi hídfő ügye a Somogyban?

Témaválasztásunkat egyrészt a jelzett évforduló indokolja: a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság a második ülészakát 1948 tavaszán, a harmadikat pedig ősszel tartotta. Másrészt csak igen kevesen tudnak arról, hogy a tárgyalásoknak Somogy megyei vonatkozása is volt. A harmadik ülészakot ugyanis informális egyeztetés előzte meg, melynek során hetven évvel ezelőtt, augusztus 5-én Ján Bujna, a csehszlovák kormányküldöttség elnöke a magyar kollégáját, Kiss Roland államtitkárt *balatonföldvári* nyaralása alatt látogatta meg. De ne vágjunk a témánk közepébe!

A pozsonyi hídfő keletkezése

Sokan úgy tudják, hogy a pozsonyi hídfő a második világháború után jött létre, pedig már 1919-ben, a trianoni békediktátumot megelőzően. Leginkább Rejtő Jenő *Az előretolt helyőrség* regényének címével utalhatunk arra, hogy a hídfőnek akkoriban milyen katonai-stratégiai jelentőséget tulajdonítottak. Ligetfalu történetét a kiváló helytörténész, Fogarassy László írta meg, a település Csehszlovákiához csatolásának körülményeit – azaz a pozsonyi hídfő létrehozását – kutatásai alapján foglaljuk össze.

Ligetfalu „előtörténete”

Ligetfalu a Duna jobb partján feküdt, a pozsonyi várral szemben, ma már Pozsony városának panelházakkal beépített része. Azt a helyet, ahol Ligetfalu keletkezett, először 1225-ben említik „insula Mogorsciget”, azaz Magyarisziget néven, amit a pozsonyi német lakosság Ungerauként fordított le. A hajdani Magyariszigeten a 17. század vége felé német falu jött létre, melynek Engerau volt a neve. A 19. század elején – valószínűleg az 1778. évi nagy árvíz következményeként – már a jelenlegi medrében folyt a Duna, Engerau pedig lassan megszűnt sziget lenni, mivel azt a délről és keletről körülvevő Duna-ág kiszáradt. A magyar Ligetfalu név először 1863-ban jelenik meg, mely a helyi lakosok által használt Audorf tükörfordításából ered.

A pozsonyi várhegy alatti dunai átkelő a Balti-tengertől Itáliába vezető út fontos állomása volt, a napóleoni háborúk alatt pedig a világtörténelemben is bevonult. 1809-ben ugyanis Napóleon arra számított, hogy ott nagyobb erővel fognak a Dunán átkelni az osztrákok, így parancsot adott Ligetfalu elfoglalására. A pozsonyi hídfőcsata Ligetfalu katonai jelentőségére már világosan utal. 1890. december 30-án Ferenc József császár jelenlétében Ligetfalu és Pozsony között állandó hidat adtak át, a következő évben pedig befejezték a vasúti közlekedésre szánt hídrészleget is. A

németajkú földműves őslakosok mellé munkások, vasutasok, alkalmazottak és tisztviselők telepedtek le, Ligetfalu hamarosan Pozsony három nyelvű elővárosa lett.

Az I. világháború következményei

A Károlyi Mihálynak a száz évvel ezelőtti, 1918 karácsony vigíliáján átadott antantdiktátum szerint Csehszlovákia és Magyarország ideiglenes határát a Duna vonala jelentette a Morva torkolatától az Ipoly torkolatáig. Ligetfalu községet tehát eredetileg magyar területen kívánták hagyni. A magyar kormány kiürítette Pozsonyt, ennek megfelelően a pozsonyi karhatalmi parancsnokság és a hadosztályparancsnokság 1918. december 31-én este Győrbe utazott.

A csehszlovák csapatok 1919. január 2-án vonultak be Pozsonyba, és lezárták a Duna-hidat.

A hídon január 3-áról 4-ére virradó éjjel csehszlovák legionisták törtek át. A meglepett és rosszul vezetett magyar honvédek eleinte nem tudták visszaverni a támadást. Oroszvárról azonban sikeres magyar ellentámadás indult. Majláth-Pokorny János százados emlékirata szerint a csehek „olyan pánikban futott[ak] vissza, hogy azok, akik már nem tudták elérni a hidat, a Dunába ugorva igyekeztek visszajutni Pozsonyba.”

A pozsonyi hídfőt őrző magyar gyalogság legfeljebb egynegyedét tette ki a pozsonyi csehszlovák helyőrségnek, a magyar tüzérségnek viszont a pozsonyhoz hasonló volt az ereje. Mindazonáltal sem a Károlyi-kormány, sem a proletárdiktatúra idején nem került sor olyan csapatösszevonásokra, amelyekből feltételezni lehetett volna, hogy a magyarok a Dunántúlról kísérletet tennének Pozsony visszafoglalására.

1919 márciusában Masaryk csehszlovák köztársasági elnök bizalmasa – aki éppen visszaérkezett Párizsból Prágába – úgy informálta a vezető politikusokat, hogy a békekonferencián megígérték, hogy Csehszlovákia Pozsonytól és Komáromtól délre 10–12 km körzetű hídfőt kap. E két hídfőről azonban nem döntött a békekonferencia.

A Tanácsköztársaság következményei

Ligetfalut és Pozsonyt nem érintette a Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság közötti háború. A fegyverszüneti egyezmény ügyében azonban Mittelhauser francia tábornok és Ágoston Péter Pozsonyban tárgyaltak, Ágoston kíséretével naponta járt oda Ligetfaluból. A tárgyalások – írta – „külsőleg nagyon nevetségesek. A csehek a Pozsony–Ligetfalu közti hídon bekötik a szemünket s egészen a tárgyalószobáig bekötve tartják. A szoba ablakai magasan be vannak függönyözve, úgyhogy csak térkép és a pozsonyi utcákat jól ismerő tiszték segítségével tudtuk megállapítani, hogy a Vigadóban tárgyaltunk.” A fegyverszüneti szerződésnek a semleges zóna megállapítása volt a célja, de nem a Duna vonalán, mert akkor a csehszlovák haderőnek Pozsonyból és Komáromból ki kellett volna vonulnia.

A békekonferencia azonban sem a kért határvonalat (Petronell–Lajtakáta–Nezsider–Gálos–Mosonszolnok–Kisbodak), sem a csehszlovák–szerb korridor ter-

vét nem fogadta el, ezért a csehszlovák kormány – Pellé francia tábornok ösztönzésére – az antant legfőbb haditanácsánál (Foch tábornok) kis-határmódosításért folyamodott Pozsonytól délre, a város védelmének biztosítása érdekében. A békekonferencia 1919. augusztus első napjaiban úgy határozott, hogy hozzájárul Ligetfalu és közvetlen környékének megszállásához.

Az olaszok nem zárkóztak volna el olyan módosítástól sem, hogy a település maradjon magyar területen, csak a semlegesített vasúti pályaudvara álljon Csehszlovákia rendelkezésére. Az olasz elképzelés szerint ha a pozsonyi hídfőt a Népszövetség felügyelete alatt nemzetközivé nyilvánítanák, akkor Ligetfalu helyzete Danzig szabadállaméhoz hasonlított volna. Beneš az olasz kapcsolatait azzal rontotta el, hogy korridorra törekedve 1919. május 24-én olaszellenes katonai egyezményt kötött a szerbekkel. Az olaszok tehát nem voltak érdekeltek abban, hogy egykori pártfogoltjuknak a Duna jobb partján katonai erők felvonulására alkalmas területet juttassanak. Az angolok és a franciák azonban az olasz álláspontot leszavazták azzal, hogy Ligetfalu csehszlovák fennhatóság alatt, de demilitarizált állapotban maradjon. A trianoni békeszerződés aláírása után azonban a csehszlovák helyőrség továbbra sem távozott, tehát sohasem valósult meg a demilitarizált állapot.

A nemzetközi szokásjog szerint a magyar kormánnyal pótegyezményt kellett volna kötni, ehelyett azonban célszerűbbnek tűnt a kérdést katonai *fait accompli*-val (kész ténnyel) megoldani. Pellé tábornoktól származott az ötlet, aki meg akarta akadályozni, hogy Horthy a ligetfalui „bolsevista helyőrséget” saját fehér csapataival váltsa fel.

A pozsonyi hídfő megszállása

Mittelhauser tábornok hírszerzése a sötétben tapogatózott a Dunántúl katonai helyzetét illetően: a tábornok a pozsonyi hídfő elfoglalására teljes dandár csapatot hozott létre. Augusztus 13-án parancsba adta a hídfő birtokba vételét, a megszállás szintén francia törzstiszt vezénylete alatt történt. Miután rajtaütésszerűen lefegyverezték a magyar hídőrséget, az egyik csehszlovák zászlóalj eltávolította a hídon lévő akadályokat, és Ligetfalun átvonulva a Köpcsényben elszállásolt magyar helyőrséget körülfogta és megadásra kényszerítette. Egy másik csehszlovák zászlóalj csónakokon kelt át a Dunán, és miután a Krištofek vendéglő melletti magyar tábor őrségét alvás közben meglepte és elfogta, a csehszlovák csapatok reggel nyolc óráig a hídfőt megszállták.

A magyar katonai jelentés ötven lefegyverzett, illetve fogságba esett katonát említett, ami azt jelenti, hogy augusztus 14-én nem lehetett több egy századnál Ligetfalu magyar helyőrsége. A belpolitikai fordulat után ugyanis a katonák egy része önként hazament, más részüket szabadságolták. Alig akadt az országban már ellenállásra alkalmas katonai erő. Jelzi ezt, hogy néhány nappal később, augusztus 20-án a román csapatok már Győrbe vonultak be, minden ellenállás nélkül.

Augusztus 15-én a szombathelyi fehér hadosztály parancsnoka, báró Lehár Antal ezredes Magyaróvárra (ma: Mosonmagyaróvár) ment, hogy tájékoztadjék a

helyszínen. A kémjelentésekből azonban arra a következtetésre jutott, olyan erős tüzértség fedezi a felvonuló csehszlovák gyalogságot, hogy Ligetfalu a gyengébb magyar tüzérséggel nem visszafoglalható. Így a magyar katonai parancsnokság követek útján érintkezésbe lépett a cseh parancsnoksággal, akikkel közölték, hogy Moson megye megszállása nincs tervbe véve, a csehszlovák csapatok csak a pozsonyi hídfő biztosítására foglaltak el néhány négyzetkilométernyi területet.

Lehár ezredes 1919. augusztus 20-án jelentette a magyar nemzeti fővezérségnek, hogy Mittelhauser tábornok hadikövet útján értesítette, hogy az új demarkációs vonal a csehszlovák államnak hídfőt biztosított Pozsonytól délre. A fővezérség a budapesti antanttábornoki misszió állásfoglalását kérte, hogy a hídfő megszállása jogos volt-e. Az antantmisszió megerősítette, a pozsonyi hídfőt a csehszlovák hadsereg valóban jogosan vette birtokba.

Már a trianoni békeszerződés aláírását követően, 1920. december 24-én este magyar szabadcsapatok akartak betörni szlovák területre. A támadást azért szervezték szentestére, mert akkor a katonák nagy része szabadságon volt, és ez megkönnyítette a fegyveres akciót. A támadás egyik iránya – Köpcsény felől – Ligetfalu lett volna. A budapesti csehszlovák követség azonban már december 20-án tudott a szervezkedésbe beépült ügynöke révén az előkészületekről, és értesítette a budapesti francia katonai missziót, amelynek vezetője, Hamelin tábornok Teleki Pál miniszterelnököt kérte fel, hogy akadályozza meg az akciót. Prónay Pál emlékezéseiből tudjuk meg, hogy a szabadcsapatok visszahívása érdekében Horthynak személyesen kellett közbelépnie.

A hídfő további kiterjesztésére ekkor még nem került sor, de területe így is 33 négyzetkilométert tett ki, amelynek Ligetfalun – 1919-től már Petržalkán – kívül Köpcsény község egyik határterülete is része volt.

Engerau városa

Ligetfalu Magyarországhoz az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntéssel sem tért vissza. Oda alig egy hónappal korábban, október 10-én vonult be a német birodalmi haderő (Wermacht) egyik zászlóalja. Ahogy a német közigazgatást bevezették, Ligetfalut azonnal városi rangra emelték. Hitler egyébként Szudéta-vidéki körútján járt Ligetfaluban is. A képeslapok közöltek is olyan felvételeket, amelyeken Hitler kíséretével Pozsonyt, illetve a Štefánik-szobrot nézi. Az egykori szobor mögött akkoriban egy magas talapzaton egy bronzoroszlán állt, amely egyik lábával a csehszlovák címert tartotta. Az az anekdota viszont, miszerint Hitler azt mondta volna, hogy „Die Katz muss runter!” [„A macskának odalent a helye!”], nincs hiteles forrásokkal alátámasztva.

Ligetfalunál a német hadvezetőség hosszú ostromra számított, ezért tankakadályok építésébe fogott. A pozsonyi hídfő támadása azonban elmaradt, mivel a szovjet főerő Bécs irányában haladt. Mindazonáltal a szovjetek Pozsonyt is elfoglalták, az 1945. április 5-i harcok során égett le a ligetfalui vasútállomás központi épülete, amit többé nem is állítottak helyre. Ligetfalu 1946. április 1-jén Pozsony városának egyik kerülete lett, és ezzel véget ért a település önálló története.

A pozsonyi hídfő kiszélesítése

Az 1947. február 10-én, Párizsban aláírt békeszerződéssel Magyarország területe tovább csökkent. A trianoni határokhoz képest három, Pozsonyhoz közeli településsel lett kisebb. Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún [Dunacsún nevét többféleképpen írják: Dunacsun, Dunacsuny, Dunacsúny – mi a leggyakrabban használt változatot vettük át. Az egykori község neve a csúnya szóból ered], Rajka és Bezenye szerepelt a tervezetben, végül azonban – az amerikai diplomácia eredményeként – Csehszlovákia „csak” az első három községet kapta meg. A döntés meghozatalának körülményeit – azaz a pozsonyi hídfő kiszélesítésének történetét – a Romsics Ignác által közölt adatok alapján foglaljuk össze, és egyben felhívjuk a figyelmet arra, hogy a döntés a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítési tervével van összefüggésben.

A II. világháború időszaka

Az önálló Szlovák Köztársaság – amelynek Jozef Tiso volt az államelnöke – 1939. március 14-én jött létre. Létét a náci Németországnak köszönhette. A Szlovák Köztársaság részt vett Lengyelország lerohanásában, majd a Szovjetunió elleni katonai támadásban is, így területe – Hitlertől kapott jutalomként – az I. világháború végén Lengyelországhoz került szepességi területtel egészült ki.

1940 júliusában azonban Csehszlovákia törvényes államelnökének Edvard Beneš ismerte el Anglia, és Londonban az általa összeválogatott testületet is elismerte emigrációs kormányának. Az emigráció diplomáciai erőfeszítései jelentős eredményt hoztak: Beneš 1943 decemberében fogadták Moszkvában. A szovjetek ekkor járultak hozzá ahhoz, hogy „Azoknak a területeknek, amelyeket Magyarország Hitler segítségével annektált Csehszlovákiától, vissza kell jutniuk a Csehszlovák Köztársasághoz”, illetve, hogy – a németekhez hasonlóan – a magyarokat is ki kell telepíteni Csehszlovákiából. Beneš szovjeteknél elért eredménye azért volt különösen jelentős, mert a teheráni konferencián (1943. november 28. – december 1.) Churchill, Rooseveltt és Sztálin nem a balkáni, hanem a normandiai partraszállás mellett döntöttek, továbbá, mert 1944 októberében, az úgynevezett százalékos egyezményben – amelyben Churchill és Eden Moszkvában állapodott meg Sztálinnal és Molotovval – a Szovjetunió a háború utáni Magyarországon 80%-os befolyásra tett szert. Nem volt tehát semmi alapja annak a magyar várakozásnak, hogy majd angolszász erők érkeznek az országba.

A szovjetek viszont tartották ígéretüket: a magyar csapatoknak és hivataloknak az 1938 előtti határokra kellett visszavonulniuk az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében, és Csehszlovákiából nyomban megkezdődött a magyarok kitelepítése is. Hiábavaló volt bármiféle tiltakozás: a csehszlovákok azzal érveltek, hogy ők a „magyarokkal szembeni terveiket, sőt törvényjavaslataikat is Moszkvában dolgozták ki, s azokat Sztálin és Molotov elvtársak jóváhagyták”. Hozzá tették azt is, hogy „Sztálin elvtárs a csehszlovák delegációval

június végén folytatott tárgyalásai során a magyarok kérdésében azt a határozott véleményét fejezte ki, hogy úgy kell kezelni őket, mint a németeket”, és a magyarokra célozva állítólag még azt is hozzátette, hogy „Csapjanak csak oda nekik!”

A pozsonyi hídfő kiszélesítésének felvetése

A magyar békeszerződés tervezetére nézve a csehszlovák kormány 1946. április 10-én jegyzéket juttatott el a londoni külügyminiszter-helyettesi értekezlethez. Ezzel az volt a célja, hogy a nagyhatalmak kötelezzék Magyarországot arra, hogy kétszázezer magyar áttelepítéséről kössön egyezményt Csehszlovákiával, továbbá, hogy adja át Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún, Rajka és Bezenye falvakat. Az utóbbi kérést azzal indokolták, hogy Pozsony városfejlesztése csak ebben az irányban lehetséges, és hogy a szlovák főváros védelme csakis így biztosítható a magyar tűzérés esetleges támadásával szemben. Ezenkívül még azt is kérték a jegyzékben, hogy Magyarország a „Szent István-i gondolatról” és az erre épülő revizionista igényeiről, továbbá minden irredenta propagandáról és jelkép használatáról egyszer és mindenkorra köteles legyen lemondani. Ez utóbbiakba sorolták például a magyar címerben található hármashalmot és kettős keresztet is, amelyek szerintük, azaz a jegyzék megfogalmazói szerint, egyértelműen Szlovákiára utalnak.

Meg kell említeni még, hogy Molotov és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter, akit egyébként ugyancsak Moszkvában jelöltek ki, szintén egy nappal korábban, április 9-én találkozott. Gyöngyösi ekkor közölte, hogy ha „a csehszlovákok továbbra is ragaszkodnának a magyarok kitelepítéséhez, akkor a magyar kormány nem zárkozhat el a területi kérdés felvetésétől”, azaz az „embert földdel”-konceptiót fogalmazta meg. Érvelése szerint tehát egyszerűbb volna, ha Magyarország határa valamivel északabbra húzódná. Molotov azonban a lakosságcsere-egyezmény megkötését helyesnek tartotta, és remélte, hogy „Csehszlovákia egyenjogúvá teszi a magyarokat Szlovákiában”. Ezzel jelezte, hogy magyar területi követelésnek nincsen helye. Az igényelt öt falu lakossága 1946. augusztus 11-én tömeggyűlésen adott hangot a felháborodásának, amit táviratban tudomására is hoztak a békekonferenciának.

A hídfő területének megfelelése

Mivel az új csehszlovák területi igényről a magyar delegáció hivatalosan nem tudott, erről haladéktalanul tájékoztatták őket, és a párizsi békekonferencia Magyar Területi és Politikai Bizottsága határidőt szabott a magyar észrevételek megtételére. A magyar delegáció augusztus 27-én nyújtotta be memorandumát, amelyben tagadta, hogy Pozsony fejlődéséhez valóban szükség volna erre a 145 km²-nyi területre, és felhívta a figyelmet a magyarokból, horvátokból és németekből álló, hétezer fős lakosság tiltakozására. Utalt emellett arra is, hogy a kért területen áthaladó Budapest–Bécs országút forgalma így várhatóan megnehezedik, továbbá emlékeztetett az Atlanti Charta szellemére is. Mindazonáltal a szeptember 6-i ülésen a csehszlovák követelést „energikusan” támogatta mind Jugoszlávia, mind Ukrajna képviselője. Meghallgatták ugyan a folyosón várakozó Sebestyén Pál külügyminiszter-helytest

is, aki igyekezett rámutatni a területkövetelés és a magyar lakosság egy részének kitelepítési szándéka közötti ellentmondásra. Az ausztrál küldött végül azt javasolta, hogy állítsanak fel egy külön albizottságot a kérdés kivizsgálására.

A szeptember 9-i ülés fontos fordulatot hozott, mivel az amerikai Bedell Smith tábornok ugyan „rokonszenvesnek” találta a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó javaslatot, de úgy vélte, hogy a Budapest és Bécs közötti forgalom biztosítása érdekében Rajka és Bezenye maradhatna Magyarországon. Továbbá elképzelhetetlennek tartotta, hogy a kétszáz ezer magyar kitelepítését az Egyesült Államok elfogadja. A hídfő és a kitelepítés ügyének összekapcsolását Juraj Slávik csehszlovák nagykövet – a szovjet képviselővel egyetértésben – hevesen ellenezte, ám mégis sor került az albizottság kiküldésére, amelynek azonban Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és Ukrajna mellett – az Egyesült Államok tiltakozása ellenére – maga az érintett, Csehszlovákia is tagja lett.

A hídfő mint a csehszlovákiai magyarság jogállásának biztosítója

Az albizottság a hídfő ügyét öt alkalommal tárgyalta, és mivel annak kanadai elnöke, illetve az új-zélandi és az ausztráliai küldött is az amerikai javaslatot támogatta, így a Csehszlovákiát képviselő Vavro Hajdú nagyobb ellenállás nélkül beletörődött a redukált megoldásba. 1946. szeptember 28-án az albizottság a három Pozsonnyal szembeni falu Csehszlovákiához csatolását négy igen szavazattal és egy tartózkodással elfogadta, kikötötte azonban, hogy az átengedett terület lakossága minden Csehszlovákiában érvényes emberi jogot megkap. A határozat megszavazásától tartózkodó ausztrál küldött külön nyilatkozatot tett: a három faluért „Csehszlovákiának valahol másutt azonos értékű területet kellene felajánlania Magyarországnak” – szögezte le.

A Magyar Területi és Politikai Bizottság folytatta az üléseit az albizottsági ülések alatt is, ahol szeptember 20-án Bedell Smith megismételte, hogy az egyoldalú kitelepítés az Egyesült Államok számára elfogadhatatlan, és utalt arra, hogy ha Csehszlovákia nem hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni a magyarokkal, akkor a Pozsonnyal szembeni falvakra sem számíthat. A szovjet Visinszkij viszont határozottan támogatta a csehszlovák tervet, azt „korrektnek” és minden „embertelenségtől mentesnek” nevezte. Olyan magatartás a magyaroké – mondta –, „mintha egy sokgyermekes családanya a szomszédokhoz tuszkolná gyermekeit, nem akarná nevelni őket, és arra hivatkozna, hogy tehertételt és nehézséget jelentenek számára”.

Szeptember 23-án a csehszlovák indítványt továbbra is támogatta Jugoszlávia, Ukrajna és Belorusszia képviselője, Nagy-Britanniáé azonban szembefordult vele. Lord Samuel Hood az amerikai állásponttal egyezően kijelentette, hogy országa a magyarok egyoldalú kitelepítésébe nem egyezik bele, még Csehszlovákia iránti rokonszenve ellenére sem. Romsics úgy látja, hogy Nagy-Britannia fellépésében része lehetett annak a találkozónak, amely Hood kezdeményezésére néhány nappal korábban jött létre Kertész Istvánnal, a magyar békedelegáció főtitkárával. Hood érdeklődött ugyanis, hogy ha elfogadnák a csehszlovák javaslatot, akkor a magyar

delegáció mit fog tenni. Kertész azt válaszolta, hogy ő maga azonnal hazautazna, mert a továbbiakban nem látná értelmét a magyar jelenlétnek Párizsban, a koalíciós kormány pedig, amely a nyugati demokrácia elveit a térségben egyedül képviseli, „minden bizonnyal összeomlana”. Szeptember 30-án az ausztrál delegátus, Alfred Stirling is külön nyilatkozatot tett, jelezve, hogy amíg a kitelepítés kérdésében nem lesz megállapodás, Ausztrália nem dönt a hídfő ügyében.

Mivel biztosra lehetett venni, hogy az egyoldalú áttelepítésre vonatkozó indítvány fenntartása esetén az albizottság ajánlását a Pozsonnyal szembeni három falu átengedéséről az angolszász hatalmak nem fogják megszavazni, október 2-án a csehszlovák delegátus az áttelepítésre vonatkozó indítványát jobbnak látta visszavonni. Ugyanakkor elfogadta azt az Új-Zéland delegátusa által előterjesztett javaslatot, mely szerint „Magyarország kétoldalú tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosok ügyét, akik a lakosságcsere tárgyában 1946. évi február 27-én kelt Egyezmény értelmében nem fognak Magyarországra áttelepülni.” Ezt követően az október 3-i ülésen a békekonferencia Magyar Területi és Politikai Bizottsága a három községet – amit Új-Zéland delegátusa becsmérően csak „birkalegelőnek” titulált – egyhangúan Csehszlovákiának ítélte.

Az utolsó kísérlet

Mialatt a New Yorkban ülésező Külügyminiszterek Tanácsa 1946. november 3-a és december 12-e között a párizsi békekonferencia ajánlásait véglegesítette, a magyar kormány ismét kérte – az új fejleményekre tekintettel – a három község elcsatolásának törlését. Ugyanis a prágai kormány 1946 novemberében felújította az 1945 végén már elkezdett, de a lakosságcserere vonatkozó tárgyalások miatt leállított magyar lakosság cseh-morva területekre való deportálását. A magyar kezdeményezés azonban ezúttal is eredménytelen maradt.

Mindazonáltal Romsiccsal egyet kell értenünk abban, hogy a pozsonyi hídfő területének a megfelelése és a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítésének az elvetése – az adott helyzetet figyelembe véve a békekonferencia – a sok negatívum mellett akár pozitív – eredményeként is értékelhető. A párizsi békekonferencia döntései a csehszlovák közvéleményre is kiábrándítóan hatottak. Martin Hano szlovák újságíró 1946 novemberében egyenesen így fogalmazott: „Csehszlovákiát Jugoszláviával összekötő korridorról voltak híreink, Vácról és Miskolcra suttoztunk, Közép-Szlovákiának Kassával való összeköttetésének dél felől. Aztán visszavonulást fújtak: maradt a München előtti határ, a harmadik fázis pedig már a védekezés volt, előkészületek a magyar étvágy harapásának a kivédésére.” Mindehhez még hozzá kell tennünk, hogy a két háború között Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásáról már 1945. június 29-én létrejött az államközi szerződés a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság között.

A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság

1947. október 15-én, amikor Csehszlovákia a párizsi békeszerződés nyomán Magyarországtól elcsatolt Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár községeket birtokba vette, a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság tárgyalásai még épphogy csak megkezdődtek. A békeszerződés szerint ugyanis a két kormány képviselőiből álló Határrendező Bizottságnak két hónap alatt kellett kijelölni az új határ pontos vonalrészleteit. A bizottság más, ehhez kapcsolódó kérdésekben is döntött, így egészen 1949 elejéig kitolódta a tárgyalásai.

Az alábbiakban a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság szervezetét, tevékenységét és megállapodásait mutatjuk be, a Magyar Nemzeti Levéltárban fellelhető iratanyagát alapul véve. (A dokumentumanyagot egyébként önálló kötetben is feldolgoztuk az elmúlt évben.)

A magyar kormányküldöttség összetétele és szervezete

A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság magyar kormányküldöttségét az 1947. szeptember 19-i határozatával alakította meg a Minisztertanács, maga a köztársasági elnök nevezte ki a küldöttség minden tagját. Eredetileg Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár lett volna az elnöke, még a tagokat is ő állította össze, végül azonban Kiss Roland belügyi államtitkárral – aki eredetileg az elnök állandó helyettese lett volna – töltötték be az elnöki tiszteket. A küldöttségben Szondy Viktor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, Bartha József közlekedésügyi miniszteri osztályfőnök, Zalányi Andor földművelésügyi miniszteri tanácsos, továbbá a küldöttség titkára, Karcsay Sándor belügyi osztálytanácsos tagként foglalt helyet.

Kiss Rolandról, a „bibliás szocialistáról” érdekes adat, hogy már 1917-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba (MSZDP), 1949-ben pedig a Duna-melléki Református Egyházkerület főgondnokságát és az egyetemes konvent világi elnökségét – amelyet 1954-ig látott el – a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megbízásából vállalta. Habár egyházi „pályafutása” kétségkívül vitatott, Jakabffy Imre memoárja szerint Kiss a pozsonyi tárgyalások során meglehetősen határozott személyiségnek mutatkozott: „Kiss Roland már az első napokban tekintélyt harcolt ki a szlovákoknál. Napirend előtt felszólalt: »Nem érti, miért van hibás lobogó kitűzve a Carlton szállodán, ugyanis a vörös alapon fehér kereszt nem Magyarország zászlaja, hanem Dániáé«. A dán lobogó azért került a szálloda kapuja fölé, mert a dán követ itt szállt meg a Carltonban, s innen ment át a Grassalkovich-palotába, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács elnökének bemutatassa megbízólevelét a prágai bemutatkozása után, így írja elő a protokoll. De a protokoll azt is előírja – válaszolt Kiss Roland –, hogy amíg hivatalos tárgyalás folyik a magyar és csehszlovák delegáció között állami szinten, a magyar lobogónak a tárgyalások tartama alatt kitűzve kell lenni. Ez meg is történt – néhány napig.»

A magyar küldöttségben a másik aláírásra jogosult személy Szondy Viktor volt, akiről Jakabffy említett visszaemlékezésében nem kis élccel szól: „Szondy Vik-

tor bácsiban sikerült Kiss Roland tökéletes ellentétét megismerni. Életkoránál öregebbre aszalódott, szerény modorú, fáradt ember, akin meglátszott, hogy nehezen élte át a háborús éveket. Elhanyagolt külseje a professzorság tökéletes karikatúrája. Mindig nehéz, oposszumprémes bundájába burkolózott, szivarjának hamuja, parázsdarabokat tartalmazva lyukakat égetett az amúgyis kopott öltözetébe. A nemzetközi jog tudományában, elsősorban az államok közti szerződéseknek a megfogalmazásában memóriája tökéletesen működött; viszont a tárgyalások során figyelme elkalandozott, sőt szunyókált is eközben (Szundibácsinak hívtuk). Előfordult, hogy dünyögő hangon hozzászól az előtte szóló érveléséhez, mondandója azonban sehogyan sem »passzolt« az előzményekhez. A jó szlovák kollégák – akik igencsak méltányolták Viktor bácsi jogtudói képességeit – elnéző mosollyal válaszoltak, és a helyes mederbe terelték a tárgyalás folyamatát.”

Az elnök és a tagok munkáját szakértők is segítették, így a küldöttség munkájában még Bogárdi János, a Vízrajzi Intézet igazgatója mint vízügyi szakértő, Hollós László pénzügyminiszteri osztálytanácsos mint pénzügyi és gazdasági szakértő, Hazay István miniszteri osztályfőnök, a Pénzügyminisztérium földmérési osztályának vezetője mint a határ tényleges kitűzésével kapcsolatos ügyek szakértője, Mikó Tibor miniszterelnökségi osztálytanácsos mint nemzetiségi szakértő és összekötő, Jakabffy Imre az Államtudományi Intézet osztályvezetője mint statisztikus és kartográfus, illetve Czebe Jenő vezérkari alezredes vettek részt. Meg kell emlékeznünk még a küldöttség adminisztrációjáról is: annak intézésére Raáb Józsefné miniszterelnökségi irodafőtisztet küldték ki Pozsonyba.

A magyar kormányküldöttség mögött „háttérintézményként” tárcaközi határrendező (határmegállapító) bizottság működött. Ezen belül három albizottságot alakítottak ki, melyeknek még voltak fentebb nem említett munkatársai is. A határkijelölő albizottságnak maga Kiss Roland volt az elnöke, a visszamaradó lakosság ügyét rendező bizottságot Szondy Viktor vezette, az átadandó területtel kapcsolatos, a függőben lévő gazdasági, vagyoni és közlekedési kérdéseket rendező bizottság elnöklése pedig Bartha József és Zalányi Andor között oszlott meg. Karcsey Sándor összekötőként mindhárom albizottság ülésein részt vett, mivel az volt a feladata, hogy „az összes szakbizottságokban tárgyalt anyagot belügyi szempontból összehangba tartsa”.

Az első ülészak

A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság magyar és csehszlovák kormányküldöttsége 1947. október 11-én ült össze Pozsonyban, azonban csakis a legégetőbb kérdésekben tudott megállapodni a békeszerződés által szabott rövid, két hónapos terminus alatt.

Az egyik legfőbb probléma, amit meg kellett oldani, hogy a területelcsatolás miatt csehszlovák területre került a Budapest–Bécs között egyik szakasza, így a két főváros közötti közvetlen forgalmi összeköttetés megszakadt. A megkötött, úgynevezett passage-egyezménnyel a menetrend szerinti és a menetrenden kívüli személy- és

áruszállítás a továbbiakban is biztosítva lett, igaz, a csehszlovák vámszervek kíséretéért fizetni kellett. Az egyezményt folyamatosan meghosszabbították, amíg a közvetlen közúti összeköttetés Ausztriával ki nem épült. Fontos, hogy a passage-egyezmény önálló egyezményként lépett életbe, és azt nem a Határrendező Bizottság 1947. december 22-én aláírt Zárójegyzőkönyvébe építették be – az alábbiakkal szemben.

A magyar küldöttség rendkívül nehéz tárgyalások során érte el, hogy érvényt szerezzen a békeszerződés ama rendelkezésének, hogy „a Rajka község határán belül fekvő zsilip és visszaeresztő csatorna magyar területen maradnak.” A békeszerződés térképmellékletében ugyanis rosszul húzták be a határvonalat, mi több, a szövegben szereplő távolságadatok még nagyjából is pontatlanok voltak. A kérdés jelentősége az volt, hogy Dunacsún és az ott lévő zsilip elcsatolását követően a Szigetköz (a Nagy-Duna és a Mosoni-Duna által határolt sziget) településeinek – köztük Győr – árvízvédelme is ezen a zsilipen múlt.

Mivel a magyar kormányküldöttség a térségben nem egyezett bele lakosság-cserébe, a csehszlovák delegáció nyilatkozatot tett a Magyarország által Csehszlovákiának átengedett terület lakosságának sorsára vonatkozólag, illetve a terület-átengedéssel összefüggő egyes, részint magánjogi, részint közigazgatási természetű kérdésekre nézve. Az első nyilatkozat az ottmaradó lakosság csehszlovák állampolgárságát és diszkriminációmentességét biztosította, a második pedig a magyar közszolgálati idő elismerésének és a társadalombiztosítási ellátás (pl. nyugdíj) folyósításának a kötelezettségét tartalmazta. E nyilatkozatokban foglaltakat azonban nem tartotta be Csehszlovákia.

Pénzügyi kérdésekben a felek nem tudtak megállapodni. Így csak annyi került a Zárójegyzőkönyvbe, hogy „azok végleges rendezése államközi tárgyalások anyagát fogja képezni”. Továbbá rögzítésre került az is, hogy a határ végleges megállapításától számított három hónap alatt a felek egymással vízügyi egyezményt fognak kötni.

A második ülészak

A második ülészakot a vízügyi egyezmény előkészítése előzte meg, amit egy célra létrehozott magyar–csehszlovák vegyes albizottság végzett. (Más tárgykörökben is vegyes albizottságok készítettek elő a megállapodásokat, de azokat – a vízüggyel szemben – a plenáris ülésekkel párhuzamosan.) A vízügyi albizottság ülései 1948. január 9-én kezdődtek meg Pozsonyban. A Határrendező Bizottság második ülészakának azonban nemcsak a vízügyi egyezmény megtárgyalása és a határki-tűzés volt a feladata: az átengedett területet „önként” elhagyó személyek és a csehszlovákiai magyarság sérelmei új problémákként jelentek meg a tárgyalási anyagban.

A Határrendező Bizottság 1948. május 5-től július 2-ig tartó második ülészaka során a magyar küldöttséget továbbra is Kiss Roland vezette. A csehszlovák delegáció elnöklését viszont június 22-től Ivan Horváth rendkívüli követ és meghatalmazott minisztertől, a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökétől – „akadályoztatása miatt” – Ján Bujna követségi tanácsos, a Csehszlovák Köztársaság budapesti ügyvivője vette át. Az eredeti névsorhoz képest újabb szakértők segítettek a magyar kül-

döttség munkáját is: Hegedűs Nándor miniszterelnökségi miniszteri osztályfőnököt, Molnár Jenő miniszterelnökségi miniszteri tanácsost és Petényi Oszkár földművelésügyi miniszteri osztálytanácsost kell megemlíteni.

A megbeszélések rendkívül feszült hangulatban folytak: a június 26-ára virradó éjjel ismeretlen tettesek már másodízben tépték le Kiss Roland gépkocsijáról a magyar zászlót Pozsonyban. De szinte özönvízszerű volt a csehszlovákiai magyar lakosság panaszáradata is. Az egyik legkirívóbb esetre a július 1-jei ülés jegyzőkönyve emlékeztet: „Meg kell állapítania [Kiss Rolandnak], hogy a három község magyar lakosságát üldözik. [...] Nem tudja megrendülését palástolni. Megemlíti, hogy a nap folyamán megjelent nála egy nő, a magyar meghatalmazotti hivatal alkalmazottja, aki zokogva adta elő, hogy édesatyját, Egyházi Károly dunaszerdahelyi lakost, akit ú.n. »fehér lapos«, halálos betegen lakoltatták ki saját házából és tették ki ágyastól az udvarra.” (A „fehér lap” a Magyar Meghatalmazotti Hivatal által a lakosságcseré keretében Csehszlovákiából kitelepítésre kijelölt személyek számára hivatalosan kikézsített értesítés köznyelvi megnevezése volt.) Végül a tárgyalások újra megszakadtak, kézzelfogható eredménye nem lett a második ülészaknak.

A harmadik ülészak

A tárgyalások megszakadása után több hónapig tartó, formanélküli megbeszélések következtek, melyeknek Budapest, illetve Balatonföldvár volt a helyszíne. 1948. július 17-én ugyanis Kiss Roland levelet intézett a csehszlovák delegáció elnökéhez, melyben kijelentette, a tárgyalások folytatásának az a feltétele, hogy a Határrendező Bizottság mindkét delegációjának elnöke a helyszínen győződhessen meg, hogy az elcsatolt községek lakosságára vonatkozó, Zárójegyzőkönyvben foglalt rendelkezéseket betartják-e. Bujna telefonon közölte Kiss-sel, hogy levelét megkapta, és személyes megbeszélést szeretne folytatni vele. Kiss Balatonföldvárra hívta meg, ahol nyári szabadságát töltötte. Augusztus 5-i látogatásakor Bujna kilátásba helyezte, hogy kormánya hozzá fog járulni ahhoz, hogy a Határrendező Bizottság elnökei a Zárójegyzőkönyvben foglalt megállapodások teljesítéséről a helyszínen győződhessenek meg.

Ez volt az alapja a harmadik ülészaknak, amelyre 1948. október 4-e és 14-e között Pozsonyban került sor. Ekkor írták alá a vízügyi egyezményt, amely biztosította a szomszédos magyar területek árvízvédelmét és a Mosoni-Duna élővízzel való ellátását. (A párizsi békeszerződés ugyanis Dunacsúnnal együtt elcsatolta a Mosoni-Duna kiágazási részét, és azzal együtt 9,6 km gátszakaszt is.) Csehszlovákia kötelezettséget vállalt arra, hogy amíg magyar területen új vízmérce nem épül, addig az oroszvári vízmérce vízállás-adatait naponta kétszer közli Magyarországgal. A Rába-szabályozó Társulat átengedett területen fekvő vagyonaért (pl. a gátak) azonban nem volt hajlandó semmiféle kártalanítást fizetni, így a Határrendező Bizottság a „békeszerződéssel kapcsolatos pénzügyi tárgyalások” anyagába utalta ezt a kérdést is.

Szintén a harmadik ülészak alatt írták alá az I. és II. számú pótjegyzőkönyvet, amelyek közül az első a határkitűzési munkálatok tárgyában, a második pedig az

„önként” áttelepülő személyekre vonatkozóan jött létre. A Magyarországra „önként” áttelepülők szabadon rendelkezettek az ingóvagyonukkal, a már elköltözöttek pedig visszatérhettek a hátramaradt ingóságaiként. A visszamaradt ingatlanvagyon összeírására és felértékelésére – főszabályként – a lakosságcsere-egyezmény (1946. február 27.) és az az alapján létrejött vegyes bizottság határozatainak alkalmazását rendelték el.

A munkálatok befejezése

Az I. számú pótjegyzőkönyv és a vízügyi egyezmény magyar és szlovák nyelvű szövegében oly nagy számban fordultak elő eltérések, hogy a francia szöveg megfogalmazásához 1948 decemberében és 1949. január elején ezeket Prágában, egy negyedik ülészakon kellett tisztázniuk a feleknek.

A Határrendező Bizottság működésével a magyar–csehszlovák határrendezés korántsem ért véget. A csehszlovák delegáció ugyanis indítványozta, hogy a Határrendező Bizottságnak a magyar–csehszlovák trianoni határ egészének a felülvizsgálatát munkája körébe kellene vonnia, mivel a korábbi területátcsatolás következtében (I. bécsi döntés: 1938. november 2.) hiányoznak a határjelző kövek.

A magyar Minisztertanács állásfoglalása szerint ez azonban meghaladta a békeszerződés szerinti Határrendező Bizottság hatáskörét, és úgy döntött, hogy külön bizottságot küld ki: Állami Határügyi Bizottságot szervezett e feladatra. E bizottság működésével azonban itt már nem foglalkozunk, hiszen 1949 elején a pozsonyi hídfővel kapcsolatos tárgyalások lezárultak.

Irodalomjegyzék

- BALAHÓ Zoltán – GÁL Vilmos, *A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság munkájáról = Folia Historica, A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve, XXIII–II. köt. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2002.*
- BALOGH Sándor, *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*, Bp., Kossuth, 1982.
- DANCSE CZ Mónika, *Hatvan éve csatolták el Oroszvárt, Horvátjárfa l ut és Dunacsúnyt, Archivnet. XX. századi történeti források*, VII, 2007/6.
- FOGARASSY László, *Ligetfalu és a pozsonyi hídfő története*, Pozsony, Madách–Posonium, 1995.
- FÜLÖP Mihály, *A befejezetlen béke. A külügyminiszterek tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*, Bp., Püski, 2008.
- HAAS György, *Második Trianon*. Békés csaba, Tevan, 1995.
- HOLLÓSI Gábor, *A pozsonyi hídfő. A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság tárgyalásai (1947–1949)*, Bp., VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2017, 1–205.
- JAKABFFY Imre, *A pozsonyi hídfő, Életünk*, XXXVI, 1998/10.
- Dalibor M. KRNO, *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Bp., k. n., [1947] 1990.
- ROMSICS Ignác, *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, Bp., Osiris, 2006.

Juretics Ferenc fiatalkori emlékei

(Az évekkel ezelőtti, 2010. április 18-án Kapcán, Juretics Ferenc szülőházában készült interjú szerkesztett változata)

Kisgyerek voltam még, hat-hét éves lehettem, amikor 1956-ban Kanadába emigráló nagybátyám, Szabó László, édesanyám öccse, a múlt század hatvanas éveinek második felében első alkalommal hazalátogathatott az akkori Jugoszláviába. Emlékezetem szerint hárman jöttek haza, az egyik közülük Feri bácsi volt, azaz a Kapcáról származó Juretics Ferenc. Egy beszélgetésben ő mondta magáról, hogy „mindig nyitott szemmel szerettem járni a világban”.

Ferenc és Laci nagybátyám azonos generációhoz tartoztak. Az alsólendvai polgári iskolában ismerték meg egymást, még az ún. „magyar időben” (1941–1945), majd a szülőföldet is hasonló okból és módon hagyták el mindketten. Többre vágytak, mint amit a második világháború utáni években a magyar–jugoszláv ellentét behatárolta Lendva-vidéki térség nyújtani tudott nekik. A szülőföldjük elhagyása utána is egymás közelébe kerültek, hiszen mindketten Kanadában, Torontóban telepedtek le végérvényesen.

Amikor 1998 novemberében meghívtak a torontói Katalin-bálra, a Mura-vidékről származó magyarok egyik hagyományos rendezvényére, közelebbi ismeretségbe is kerültünk vele. Megismertem a feleségét is, Marikát, aki Mosonmagyaróvár környékéről került az „Óperencián túlra”. Házasságukból három gyermek született, két fiú és egy leány.

Ferenc volt az egyik ösztönzője és támogatója a magyar államalapítás millenniuma tiszteletére Alsólendván állíttatott Szent István-szobornak. Mivel az említett ezredforduló után minden esztendőben, sőt nemegyszer évente két-három alkalommal is hazalátogathatott, az elmúlt években számos Mura-vidéki rendezvényen találkozhattunk. Miután pedig igen nagyra becsült nagybátyám 2002-ben elhunyt, Juretics Ferenc lett számomra a kanadai kapcsolat őrzője.

Azt soha nem lehetett pontosan tudni, hogy mikor érkezik haza a Kapcán szépen felújított és berendezett egykori szülőházába. Esetenként úgy toppant be a lendvai magyar székházba, mintha tegnap is ott lett volna. És általában nem maradt hosszan, csak rákérdezett egy-két eseményre, aztán sietett is tovább, mert teendője mindig bőven akadt. Folyton szorgoskodott szülőháza felújításán, gyümölcsfákat ültetett a kertben, vagy a magyar napilapokat olvasgatta, rendezvényekre járt. Hosszabb útjai előtt rendszerint úgy köszönt el, hogy „majd jövök”. És jött is néhány hónap múlva, csak előtte még visszaugrott Kanadába, és ott is fáradhatatlanul végezte napi teendőit.

Valamikor 2017 júniusában véletlenszerűen találkoztam össze vele Lentiben. Mintha csak előtte való nap váltunk volna el, mellém toppant az újságárusnál. Sietett, mert még aznap este Budapestről visszarepült Kanadába. „Ősszel majd találkozunk és beszélgetünk, mert már hosszabb ideje ne látalak” – köszönt el tőlem. Idős kora ellenére fürgén beült az autójába, és elhajtott. De többé nem jelentkezett.

Amint később a fiától megtudtam, 2017 szilveszterét még kellemesen töltötte, az új esztendő első reggelén azonban örökre búcsút intett szeretteinek és a földi életnek. Halálának hírért a *Népújság* hetilapból tudtam meg, amelynek Ferenc hűségese előfizetője és lelkes olvasója volt.

Gyermekévek egy háromgenerációs kapcai családban

Juretics Ferenc 1932. szeptember 22-én született Kapcán, az átlagosnál valamivel tehetősebb parasztcsaládban. Gyengélkedő újszülött volt, állítólag kétszer gyújtottak fölötte szentelt gyertyát, hogy életben maradjon. Később azonban gyorsan megerősödött, és makkegészséges gyerekké cseperedett. Kisgyermekkorára visszagondolva, az egyik legszebb emléke az volt, hogy akkoriban tízen ültek asztalhoz az ebédnél; a hat gyermek (négy fiú és két lány), a két szülő és a két nagyszülő. A gyermekek születési dátuma szerint Ferenc negyedik volt a sorban. A szülők – lehetőségeikhez mérten – mindnyájukat segítették felkészülni az életre. Mariska nővére, aki a legidősebb volt közöttük, Szombathelyen bábaképzőt végzett. Az interjú idején, kilencven évesen, a celldömölki idősek otthonában élt. A másik nővéréből, Katicából, varrónő lett. József bátyja katonai pályára készült. Az 1940-es években felvették a neves Ludovikára, azonban a II. világháborúban bekövetkezett magyar összeomlás miatt további tervei megghiúsultak. Később Žalecban telepedett le. Ferenc öccsei, István és Lajos, Svédországba kerültek, sikeres emberekké váltak. István, aki az interjú idején már nem volt az élők sorában, tanítóként tevékenykedett, Lajos pedig a Volvo autógyárban dolgozott, és emellett sikeres méhészt is volt.

A kapcai Juretics család a 20. század harmincas éveiben rendszerint két pár, azaz négy befogásra alkalmas tehénnel bírt. Hat-hét hold termőföldön gazdálkodtak, amely meglehetősen kicsinek számított, azonban megtermett rajta minden, ami a család fenntartásához szükséges volt. Emellett évente egy üsző- vagy bikaborjú, valamint néhány sertés eladására is futotta. Leginkább azonban a csentehegyi Mivölgynön lévő szőlőbirtok termése, pontosabban az abból keletkező bor árusítása jövedelmezett.

A múlt század derekán Kapcán az átlagosnál nagyobb számú iparos tevékenykedett. Ferenc emlékezete szerint a faluban volt három kovács és asztalos, öt cipésmester, akik közül – egy kivételével – mindnyájan földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak. Akkoriban a falusi gazdák összesen néhány száz tehenet tartottak, annak ellenére, hogy nagyobb méretű közlegelő nem volt a közelben.

Ferenc a gyermekkoráról, valamint Kapca egykori hétköznapijairól szép emlékeket őrzött. A legemlékezetesebbek a délutánok és az esték voltak, amikor húsz-húszonöt gyerek is összeverbuválódott játszani. Az ún. *karikázást* szerette legjobban, amihez a legények is csatlakoztak. Az akkor még eléggé forgalommentes postautat teljes hosszában elfoglalták. Sokszor a falu elejétől egészen a hotizai templomig terjedt az ún. *tolatás*. Ősszel szívesen üzték a *cinkázást* is, amit legtöbbször tehenlegeltetés közben játszottak. Annak az volt a lényege, hogy egy golyót kellett a lyukba

juttatni, és aki nem tudta azt megakadályozni, az lett a „kanász”. Néha fociztak is, tehénszörből készített labdával, mivel minőségesebb anyaghoz akkoriban nem lehetett hozzájutni. A játékszert így vászonból készítették, és tehénszőrrel tömték tele. Egy alkalommal Seruga István, aki cipész volt, bőrből varrt nekik egy labdát, amely nagyon hosszan szolgálta a kapcai gyerekeket. Azzal szerettek igazán focizni, mert – emlékezete szerint – a Krizsanics Lajosnak olyan gumilabdája volt, amely annyira csípett, amikor a lábhoz ért, hogy kellemetlen volt vele játszani.

A nemzeti identitás a magyar nyelvhatár peremén

A családi névre utalva Ferenc elmondta, hogy apai ágon a Muraközbe vezethetők vissza a gyökerek. Ő és testvérei már az ötödik nemzedéknek számítottak. Valamennyien Kapcán születtek és azonos családi udvarban éltek. Családjuk mindig magyarnak vallotta magát, bár nem titkolták az apai ág szláv gyökerét. Annak ellenére, hogy Kapca a magyar és a szlovén, valamint a horvát nyelvhatár mentén található, és a korábbi századokban a szláv nyelv is dominálhatott, a faluban a két világháború között mindössze öt-hat vegyes nemzetiségű család élt, a többi magyarnak számított. A vegyes etnikumú családoknál mindkét nyelv jelen volt a napi kommunikációban. Jureticséknél ez azonban már a Ferenc előtti nemzedékek esetében sem volt jellemző.

Kapcán gyakori jelenség volt, hogy a szomszédos szlovénok lakta falvakból benősültek a férfiak vagy férjhez jöttek ide asszonyok. A 20. század első felében az volt a „szabály”, hogy a máshonnan származók – mivel Kapca estében magyar faluról volt szó – beilleszkedtek a közösségbe, valamint valamilyen szinten megtanulták a magyar nyelvet. Így a családok többsége megmaradt magyarnak. Arra is volt példa, hogy a szlovén vagy horvát házastárs megtanította a saját anyanyelvére a gyermekeit. A faluban abból soha nem származott ellentét. A település magyar jellege a 20. század első felében összességében nem változott meg. Akkor is hasonlóan alakult a helyzet, amikor magyar házastárs került szlovén faluba, csakhogy akkor a települések szlovén jellege maradt meg. Ferenc véleménye szerint azok az emberek, akik vállalták a sajátjuktól eltérő nyelvű falut, általában tiszteletben tartották annak évszázados értékrendjét, szabályait, és bizonyos szintig vállalták a beilleszkedéssel járó változásokat is. Néhány szélsőséges esettől eltekintve, kölcsönös volt a tiszteletadás a más nyelvet beszélő települések lakosai között. Jól illusztrálja a korabeli állapotot, hogy amikor Ferenc édesapjának palinai ismerősei, akik szlovének voltak, Kapca érintésével Alsólendvára vagy a szőlőhegyre mentek, magyarul köszöntek Juretics bácsinak, amit ő szlovén nyelvjárásban viszonzott nekik. Rendszerint szívesen megálltak a házuk előtt a szomszédos szlovén falvakban lakó emberek. Azok a családok, akik a „városi rétekről”, azaz a lendvai határban lévő parcellákról szállítottak haza nagy mennyiségű szénát, a Juretics-ház előtti kútnál itattak. A pihenés mindig kellemes társalgással járt, miközben a férfinép néhány pohár bort is elfogyasztott.

Az eltérő nyelvet beszélő falvak kölcsönös tiszteletadását a politikai döntések-

kel összefüggő 20. századi események bontották meg. Sajnos kirívó eset is akadt. Egy nemzetiségi jellegű veszekedés halálos kimenetelű volt, amiről az emberek sok évvel később is beszéltek még. Arra is többször adódott példa, hogy a szomszédos szlovén falvakból érkező udvarlókat a helyi magyar legények megverték, majd amikor közülük ment valaki a szlovén falvakbeli lányokhoz, a magyar legény volt az áldozat.

Ferenc szerint a környékbeli szlovének önbizalmát fokozta az impériumváltás, miután délszláv állami fennhatóság alá került a vidék. Akkortól a magyarok gyakran másodhegedűs szerepkörbe kényszerültek. A negatív megkülönböztetés erőteljesen érződött a két világháború között, valamint közvetlenül a második világháborút követően, az ún. partizán önkényeskedés idején. Néhány „bottal csinált”, a lendvai intézményekben alkalmazott hivatalnok – aki a szlovén falvakból származott – elvárta, hogy a magyarok alázkodjanak meg előttük. Szerencsére a legtöbbjükre nem ez volt a jellemző.

A magyar családokban a két világháború között gyakori beszédtema volt az állami hovatarozás kérdése. Gyermekkorában Ferenc különböző összejövetelekkor sokszor hallotta, hogy az embereket nyugtalanította a vidéknek Magyarországtól történő elcsatolása. A létrejött állapotot nem tekintették véglegesnek. Nyilvánosan nem hangoztathatták, de a magyar falvakban, Kapcán is, a legtöbben reménykedtek a Mura-mente Magyarországhoz való visszacsatolásában. Még a szlovén nemzetiségűek között is akadt, aki hasonlóan gondolkodott.

Juretics Ferenc az elemi iskola első két osztályában szlovén nyelven tanult, mivel a többségében magyarok lakta faluban a harmincas években magyar oktatás nem volt. Annak ellenére, hogy Jagodič Julka tanítónő kedves teremtésként maradt meg emlékezetében, a számára akkor még ismeretlen nyelven zajló tanítási körülményeket Ferenc „durvának” minősítette. Az említett tanítónő szerencsére megértette, hogy mit jelent a magyar kisebbség számára anyanyelvének mellőzése, ezért megpróbált kedves lenni a magyar gyerekekhez. Tanítania ugyan szlovénul kellett, de a viszonyulása nem volt ellenséges, s ez rokonszenvet váltott ki az emberekben. Ez azonban nem volt általános és nem mindenkire vonatkozott. Például a Stupnik nevű igazgató-tanító, aki a felsőbb osztályokat oktatta, néhányszor könyörtelenül megverte a magyar gyerekeket. Gorombasága miatt több szülő tiltakozott, s ebből jócskán adódtak feszültségek. Az ellentét addig fajult, hogy egy alkalommal három markos diák szembeszállt az igazgatóval, és megverték. Később állítólag enyhült az ellenszenv a magyarok iránt. A kapcai iskolában a harmincas évek végén egyébként hárman tanították az akkor még népes „diáksereget”.

A hat-hét éves kapcai nebulók közül a beiratkozáskor legtöbben csupán néhány szót bírtak a szlovén nyelvből. A hittant egy rokonszenves pap, a Bagonyáról származó Berden atya tanította magyar nyelven, aki hotizai plébános volt. Az alsó-lendvai plébánia nagy volt, így az ottani papok akkoriban alig győzték becsülettel ellátni teendőiket. A hotizai plébános – megegyezés alapján – sokszor besegített nekik, például a hittantanításnál. A kapcai római katolikus hívek egyébként az alsó-lendvai plébániához tartoztak, a közelség miatt azonban sokan a szomszédos hotizai temp-

lomba jártak szentmisére és a szertartásokra is. Nem jelentett számukra akadályt, hogy a szlovénok lakta faluban szlovén nyelven zajlott a szertartás.

Ferenc kitérőként elmesélte, hogy amikor bő két évtizeddel később egyik kapcai barátjával hazalátogattak Amerikából a szülőfalujukba, a plébános úrnak öltönyt vittek ajándékba. Ő nagyon megörült, de meglepődött, hogy éppen a kapcai magyarok ajándékozták meg. Éppen akkor volt ott látogatóban egykori kedves tanítónője, Julka is, Ferenc számára ezért különösen emlékezetes maradt a találkozó.

A II. világháború időszaka és a „magyar éra”

Ferenc emlékei szerint a Magyarországhoz történő, 1941-es visszacsatoláskor igazi forradalmi hangulat volt Kapcán. Már néhány nappal az áprilisi események előtt több háznál varrták a magyar zászlókat, de mivel nagy volt a bizonytalanság, folyamatosan kérdezősködtek, mikor kerül ténylegesen sor a „magyarok megérkezésére”. Többen kételkedtek, és azt hangoztatták, úgysem lesz az egészből semmi. A néhány, Kapcán élő, szláv érzelmű ember meg főképpen abban reménykedett, hogy a politikai változás emlegetése pusztán propagandafogás. Amikor aztán április 6-án a németek fegyelmezett bevonulását nézték, Ferenc nagyapja azt mormogta maga elé: „na, megérkezett az antikrisztus”. A tehergépkocsik, a hernyótalpasok és a katonák az iskola környékén állomásoztak, a falusi gyerekek ott nézelődhettek és szaladgálhattak közöttük. Nem bántottak senkit, és Ferenc nem emlékezett olyanra, hogy az emberek különösebben féltek volna tőlük. A német katonák egy csoportja meg is szállt a kapcai iskolában.

Miután a németek továbbvonultak, több kapcai – köztük Ferenc is – néhány-szor Hosszúfaluiig, a határátkelőig is elmerészkedtek, hogy le ne maradjanak a magyarok érkezéséről. Kabátjuk alatt többüknel ott volt elrejtve a magyar zászló. De többször is csalódottan kellett hazacammogniuk. Amikor végül 1941. április 16-án bevonultak a magyar katonák Alsólendvára, Ferenc is elment a rendezvényre. A felvonuláson annyi ember gyűlt össze, hogy a gyerekek alig láthattak valamit az óriási tömegtől. Elmondása szerint a hangulat fenséges volt: „Akkora nagy ünnep volt, amilyen még addig soha, és talán nem is lesz többé.”

Az ünnepelés után az élet lassan visszatért a hétköznapi kerékvágásába. Kapcára már április végén megérkezett a magyar Tüske tanító, feltehetően Rédicscről vagy Gáborjánházáról. Majd nem sokkal utána a nagyon csinos Hartman Piroška tanítónő, Győrből. Ferenc viccesen jegyezte meg, bár akkor még tíz éves sem volt, de a tanítónő volt az első szerelme. Az ő nemzedéke a második osztályt már magyar nyelven fejezte be. Ferenc jó tanuló volt, általában jeles osztályzatai voltak. A 3. és a 4. osztályt szintén még Kapcán járta végig. Az oktatást illetően a faluban nem volt semmilyen fennakadás, mivel mindnyájan – a szlovén származásúak is – jól beszéltek a magyar nyelvet.

A „magyar időszak” első két évében békés hangulat és jó együttműködés volt az emberek között. A katonaköteles legények az első hónapokban örömmel vonultak

be a magyar hadseregbe, mert hazafias kötelezettségnek tekintették. A katonai szolgálatot kétségtelenül erőteljesen népszerűsítették, az illetékesek a család és a haza védelmére összpontosító, hazaszeretetre buzdító szórólapokat osztogattak. Az emberek véleménye és a közhangulat akkor kezdett megváltozni, amikor 1943-tól már kudarcokról érkeztek a hírek, a halálos áldozatok száma egyre nőtt. Kapcáról hatan veszítették életüket a háborúban, ami egy ilyen kis lélekszámú településen nagy veszteségnek számított. A lakosságot egyidejűleg sújtották az 1944-től kezdődő beszolgáltatási kötelezettségek is: elhajtották a sertést, a tehenet, valamint elvitték a termény bizonyos részét is.

Juretics Ferenc szerint az utolsó háborús évben már minden értelmes ember számára egyértelmű volt, hogy a náciizmus és a fasizmus legyőzésére összpontosuló óriási túlerőt a még oly fejlett és jól szervezett német hadsereg sem tudja legyőzni.

A beszolgáltatások idején Jureticséknél emlékezetes eseményre került sor. Amikor egy százados vezetésével érkező, három tagú „beszolgáltató” küldöttség közölte, hogy – a vagyoni helyzetükre való tekintettel – nekik és egy másik családnak fél-fél tehenet kell átadniuk, Ferenc édesapja úgy döntött, ők maguk adnak oda egy tehenet. A százados furcsállta az önzetlen felajánlást, és megkérdezte, vajon ahányszor eljönnek, hasonló választ kapnak-e. Ferenc édesapja erre igennel válaszolt. És hozzáfűzte: „inkább a magyarok egyék meg az állatok húsát, mint az oroszok”. A századosnak azonban nagyon nem tetszett az oroszok emlegetése, és határozottan visszaszólt: „Mit képzelsz Maga, Juretics bácsi, hogy bejön ide az orosz? Ez hazaárulás!” De a családfő sem hagyta magát, úgyszintén felemelte a hangját, és visszakérdezett: „Mit gondolsz Maga, százados úr?! Az oroszok sajnos már a Kárpátokon innen vannak. Én csak annyit szeretnék, hogy a családunkat ne érje nagyobb bántódás!” És erre mindketten szomorúan elhallgattak.

Ferenc még egy eseményt felemlített. Ez akkor történt, amikor 1945 tavaszán az oroszok már Zala megyében voltak. Nagypéntek volt, édesapja kint, az udvaron nyírta a gyerekek haját, hogy hűsvétra fessebbek legyenek. Egyszer csak a visszavonuló magyar és német alakulatok közül – akik a falu érintésével vonultak a Mura folyó felé – kivált egy hatalmas német teherautó. Kiugrott belőle a sofőr, és azt parancsolta Ferenc édesapjának, azonnal ürítse ki a nagy pajtát, hogy elrejtse ott a kamiont, mivel ellenséges repülők bevetéséről kaptak hírt. Juretics bácsi értett németül, mert bizonyos ideig Németországban dolgozott. Azonnal intézkedett. Negyed óra múlva tényleg öt-hat repülő érkezett. Köröztek felettük egy darabig, de az elrejtett teherautót nem fedezték fel. Ekkor kapott egyébként bombatalálatot az alsó-lendvai vasútállomás és néhány közeli épület.

Amikor a veszély megszűnt, a német megkérdezte Ferenc édesapját, őt is megnyírná és megborotválná-e. Hozzálátott a munkához. Időközben egy magyar szakaszvezető is megérkezett, és amikor meglátta, hogy Juretics-papa borotválja a németet, odaszólt neki: „Papa, vágja csak el a nyakát!” Juretics bácsi egy pillanatra megdermedt, a német ugyanis rákérdezett, mi történik. De Jureticsnek eszébe nem volt elárulni a szakaszvezetőt. A jelenet azonban bizonyosság volt arra, hogy a magyar

és a német alakulatok közötti viszonyt nem lehetett barátinak nevezni. A német katonát azért megettették, megkínálták két-három pohár borral, sőt kérésére húsz liter üzemanyagot is kapott, legalább ötszörös árat fizetve érte. Miután elindult, Ferenc édesapja megkérdezte az akkorra már a szomszédos udvaron letáborozó magyar katonáktól, ki volt az a bátor ember, aki a német katona borotválásakor a megjegyzést tette. Miután az illető jelentkezett, Ferenc édesapja jutalmul őt is megborotválta.

A háború utolsó hónapjai

Az 1944-es év meglehetősen zűrzavaros volt Kapca környékén is. Akkor már beszéltek a szomszédos szlovén falvakban észlelt partizánszervekedésekről, de a faluban több nyilas-párti ember is élt. A legagresszívabbak néhány alkalommal partizánvadászatot kezdeményeztek a szomszédos, szlovénok lakta Palinán. Mindez az emberekben bizonytalanságot és félelmet keltett. Ferenc szerint azonban akkor még partizánok alig voltak ténylegesen a környező falvakban. Legfeljebb katonaszökevényekről lehetett beszélni, akik dezertáltak vagy be sem vonultak a magyar hadseregbe. Az utóbbira Kapcán is volt példa, s szörnyű tragédiával végződött. A Jakab családban az egyik fiú katonaköteles volt, de nem jelent meg a sorozáson. Otthon rejtőzött el, erről azonban még a szülei sem tudtak. Amikor a csendőrök megérkeztek a keresésére, az édesapja határozottan állította, hogy nincs otthon a fia. A csendőrök azonban megtalálták a legényt, akinek mégis sikerült elszöknie előlük. A csendőrök bosszúból ismeretlen helyre hurcolták el az apát és a két otthon tartózkodó fiát. A szerencsétlenek soha többé nem tértek haza. Ferenc nem tudott róla, mi lett a sorsuk.

Amikor 1944 decemberében a front elérte Somogy megyét, Kapcán mintegy 15 nagybajomi család tartózkodott. A menekültek családoknál voltak elhelyezve. Jureticséknél is több hónapon át voltak néhányan. Ferenc egy nagy, erős emberre emlékezett vissza, aki a feleségével és két lányával náluk lakott. Az egyik lány a kisgyermekével jött, a férjét feltehetően elveszítette a háborúban. Szekérrel érkeztek. Ruhát és némi élelmet hoztak magukkal. Az őszi munkából alaposan kivették a részüket. Rendkívül tisztelettudó, becsületes emberek voltak.

1945. március 16-án rettenetes dolog történt. Megölték Halász Dánielt. A mártírpap meggyilkolása a környékbeli falvak lakosságát nagyon elszomorította. Ferenc ismerte az egykori alsólendvai káplánt, aki a gyilkosság idején már palinai plébános volt. Halász – szlovén származása ellenére – szépen beszélt a magyar nyelvet. Az emberek tudták, vagy legalábbis feltételezték, hogy miként történt a gyilkosság. Egyesek a gyilkosok nevét is tudni vélték. De nyilvánosan nem mertek beszélni róla – sem akkor, sem később, a háború után. Volt olyan, aki állítólag azt is hallotta, hogy – megtévesztés céljából – bántalmazói és gyilkosai magyar nyelven kiabáltak volna a pappal, de szerinte a gyilkosok nem magyarok voltak. Ferenc szerint az interjú idején (2010-ben) egy személy még állítólag élt a feltételezett elkövetők közül.

A háború végéhez közeledve már sokan tisztában voltak azzal, hogy a Muravidék hovatarozása ismét változni fog. Ferenc emlékezett olyanokra is, akik még 1945

márciusában is hittek a „német csodafegyverben és az utolsó, áttörő bevetésben” – igaz, nem ez volt a jellemző. A helyzetet tisztában látók azonban ekkorra már biztonságba helyezték az élelmiszertartalékaikat, rejtékhelyekre vitték a húst, a szalonnát, a bort stb.

A háború utolsó kapcai jelenete a Juretics-ház közelében zajlott. Nyolc hatalmas német hernyótalpas próbálta meg több lövéssorozattal megállítani a túlerőben lévő orosz egységeket, pedig akkor erre már semmi esély nem volt.

A visszavonulás során Kapcán – akárcsak a többi környékbeli faluban is – mintegy tíz napon át német és magyar katonák tartózkodtak. A Juretics családnál öt magyar katona volt elhelyezve. Ferenc édesapja azt tanácsolta nekik, ne menjenek tovább nyugat felé, hiszen ott már nem élnek magyarok, hanem öltözzenek ki az egyenruhájukból, és forduljanak vissza. De ők nem fogadták meg a tanácsát. Pár nappal később benyomultak az oroszok.

Két nappal később, éjszaka, az ötből hárman nesztelenül visszatértek. A magyar katonák ruhájukat és fegyvereiket beásták a trágyadomb alá, majd Juretics István ellátta őket civil öltözékekkel, fejszékekkel, tarisznyával az útra, amelybe élelmiszert is pakoltak be, majd elkísérte őket egészen a Mura-erdőig. Onnan indultak tovább Magyarországra. Feltehetően szerencsésen hazaértek. Mint kiderült, a szomszédok közül valaki tudhatott a dologról és beárulta őket. Néhány nappal később ugyanis megérkeztek az új hatalom ideiglenes emberei, a palinai fiatalokból verbuvált, partizánruhába beöltözött legények. Szekérrel jöttek, és követelték a magyar katonaruhák kiadását. Kötelezték arra Juretics apját, hogy ássa ki a trágyadomb alól a ruhákat és hánnya fel a szekerekre. Ferenc gyermekszemmel úgy érezte, hogy a szomszéd falu fiataljai igazi győztesként viselkedtek, gorombáskodtak, és bár nem bántalmazták, de lenézően lemagyarozták az édesapját. Az egyik szökésében segített katona, a Szabolcs megyei Jámbor Lajos tíz évvel később jelentkezett náluk.

A háború utolsó hónapjaiban a kapcai határban lezuhant egy négymotoros amerikai repülőgép. Valójában kényszerleszállásról volt szó. Ferenc éppen a leventecsoport foglalkozásán volt, mikor az eset történt. Mádi Géza leventeparancsnok irányításával az országút mellett gyakoroltak, mikor látták, hogy 13 amerikai katona ejtőernyővel kiugrik a gépből, a gép pedig nagy robajjal, a falutól nem messzire lévő területre zuhant le és azonnal fel is robbant. A robbanás után többen odarohantak, és volt olyan is, aki néhány épségben maradt, kisebb tárgyat zsákmányolt a még részben égő gépből. Hamarosan azonban megérkeztek a németek, és mindenkit eltereltek onnan. Ferenc emlékezete szerint 14 amerikai puskát találtak a roncsok között. A repülőgép egyik szárnyát később az egyik kapcai család hazavitte, és részeit felhasználta a malmuk korszerűsítésénél.

Az újabb impériumváltás megpróbáltatásai

Amikor a front rohamos közeledtével a németek nyugatabbra vonultak, Kapcáról többen – köztük Ferenc is – a tükszeri erdőben rejtőztek el, ahol a Magdics

család malma állt. Ott várták félelemmel az oroszok megérkezését. Elöl egy orosz kamion közeledett, vörös zászlóval. Mintegy ötven méterrel a többi előtt jött, mivel tudták, hogy ezen a szakaszon már nem tartózkodik ellenség. Utána érkeztek fegyelmezetten a különböző alakulatok. Végül az ún. kiszolgáló-egységek érkeztek, itt már kevésbé volt érezhető a katonás rend.

Ferenc emlékezete szerint négy teherautón érkeztek a faluba. Többnyire fegyelmezettek és tiszták voltak. Élelmet követeltek. Mind elfogyasztották a savanyú káposztát, valamint a zsírban tárolt, sült húsokat. A faluban az idősebb emberek közül néhányan beszéltek oroszul, közöttük Jáklin bácsi is, aki négy-öt évet töltött orosz fogságban az első világháború után. Az oroszok kedvére volt, hogy voltak oroszul beszélő emberek, különösképpen a tisztek bólogattak elismerően. Miután jólaktak és megmosakodtak, az első alakulatok békésen továbbmentek. A később érkező egységek már sokkal durvábbak voltak. Magukkal vittek mindent, amit találtak a házaknál.

Akadtt példa az oroszok által elkövetett erőszakoskodásra is. Az egyik katona annyira agresszív volt és olyan megalázó tetteket követett el, hogy állítólag a falubeliek végeztek vele, majd titokban elásták valahol.

Hogy elejét vegyék az atrocitásoknak, a falusi tűzoltók közül néhányan, közöttük Ferenc édesapja is, őrséget szerveztek. Tűzoltó-egyenruhába öltöztek, vörös csillagot tűztek a sapkájukra (ennek nagy jelentősége volt az oroszok előtt), és jelezték az orosz tiszteknek, hogy a faluban ideiglenesen ők lesznek felelősek a rendért. A szervezkedés igen szerencsés volt azért is, mert az egyre csak érkező katonai csoportok egyébként még több állatot és élelmet koboztak volna el a lakosságtól. A rögtönzött falusi őrségnek több helyen sikerült túlkapaszkodásokat is megakadályozni.

Arra is volt példa, hogy az illetékes orosz tiszt korbáccsal megverte az egyik katonát, mert az elvette a már említett Jáklin bácsi csizmáját. Az idős embernek akkor is a nagy hasznára volt, hogy jól beszélt oroszul. Miután elpanaszolta a sérelmét, és a környékbeli gyerekek közreműködésével meg tudta mutatni a tettet, a csizmáját visszakapta.

Az új hatalom rögtönözve verbuvált emberei – amint már utaltunk rá – a környező szlovén falvak „partizánjai” voltak. A helybeliek többnyire ismerték őket, hiszen a Lendva-hegyre menet, és más alkalmakkor is, sokszor Kapcán keresztül közlekedtek. Néhányuk ténylegesen részt vett más szlovéniai vidékeken zajló partizánharcokban vagy a muraközi ellenállási mozgalomban. Akadt azonban olyan is közöttük, aki a háború idején elrejtőzött, nem vonult be a magyar hadseregbe, inkább meghúzódott valahol. A háború utolsó napjaiban, amikor már egyértelmű volt, hogy mi lesz annak a kimenetele, azonnal előléptek és a helyi események vezéralakjaivá váltak. Közvetlenül a háború utáni hetekben, kb. két-három hónapig a Muravidéken rögtönzött „igazgatás” működött, amelyet – Ferenc szerint – az említett, esetenként rosszindulatú személyek irányítottak. Döntéseiket a más vidékekről érkező „főnökök” utasítására hajtották végre. A csendőrséget is alkalmi jelleggel állították fel, túlnyomórészt képzetlen, az új hatalomhoz lojális személyekből. De a főszerepet

egyértelműen a magukat partizánoknak tituláltak játszották. Azokban a hetekben a partizán alakulatok több ízben átlépték a visszaállított trianoni határt. Megtörtént, hogy esetenként zaklatták a közeli magyarországi falvak lakosait is.

A falusi emberek hamar felismerték az új helyzetet. Megértették, hogy ismét kisebbségi sors vár a magyarokra. Ferenc emlékezete szerint néhányan mégis reménykedtek abban, hogy a megváltozott helyzet nem lesz tartós, és később ismét impériumváltásra kerülhet sor. Az illúziók aztán hamar szertefoszlottak.

Tüske tanítónak közvetlenül a magyar fennhatóság megszűnése után el kellett hagynia a falut. Rédicésre költöztetésüknél a Juretics család is segédkezett. Ferenc is elkísérte egykori kedves tanítóját. Az új hatalom emberei is követték őket Magyarországra. Egészen Rédicsig velük tartottak, hogy meggyőződjenek a távozásukról.

A jugoszlávok azokkal a személyekkel különösképpen agresszívok voltak, akik a magyar fennhatóság alatt csatlakoztak a Szálasi-féle nyilas párthoz. Kapcán úgy húsz–huszonöt nyilast tartottak számon, akiknek a többsége érdekből szegődött a szélsőséges párthoz, főképpen azért, hogy ne vigyék el a frontra. De olyanok is akadtak közöttük, akik ténylegesen szélsőséges eszméket vallottak. Többüket már 1945 áprilisában Filócra hurcolták, ahol az „ellenséges elemek” részére létrehoztak egy rögtönzött gyűjtőtábort. A fogva tartottak egy-két hónapot töltöttek ott, néhányukat nagyon megkínózták. Az egykori nyilasok később sem élveztek tiszteletet a faluközösségben, ami – Ferenc szerint – erősen megosztotta a település lakosságát.

Az új hatalom szélsőséges elemei, a bolsevik módszereket alkalmazó államvédelmi szervezet irányításával 1945 júliusában – a Filócra elhurcoltakon kívül – a Lendva-vidékről további több száz magyart a hrastoveci és más Stájer-vidéki gyűjtőtáborba zártak. Kapcáról hét–nyolc családot vittek el. Ferenc szerint eredetileg ők is a névsorban szerepeltek, azonban szerencsájük volt. A kiszemeltek szállító teherautó már megállt a házuk előtt, de a szörnyű rendeletet végrehajtó személyzetben volt két ember, akik édesapja közeli ismerősei voltak, és emiatt velük kivételt tettek. Ferenc emlékezetében megmaradt az egyikük kijelentése: „nem, nem, a Pistát (Ferenc édesapját) csak nem visszük el”.

Útkeresés

Ferenc 1943-ban kezdte látogatni az alsólendvai polgári iskolát. Ebből bő másfél évet az ún. magyar időben fejezett be. Eleinte a városi gyerekek lenézték a faluról érkező diákokat. Ferencnek is volt összetűzése az egyik lendvai ministráns pajtásával, akit jól „elnáspángolt”, amiért utána ő is kikapott egyik közkedvelt tanáruktól, Nagy Jánostól. Nagy tanár úr akkoriban a leventeparancsnoki teendőket is ellátta.

Egy kellemetlen esemény örökre megmaradt Ferenc emlékezetében. A petesházi Horváth József tanító megfestette vele a magyar hadsereg tiszti jelvényeit, a tizedesi rendfokozattól a tábornokig. Mivel a feladatot szépen teljesítette, három könyvet kapott ajándékba, amelyek időszerű, az akkor zajló háborúval összefüggő személyekről, eseményekről szóltak. Az egyiknek *Ki nyeri meg a világháborút?* volt

a címe, a másik arról szólt, képesek lesznek-e az angolok kiéheztetni Európát, míg a harmadik Mussolini elmarasztaló döntésével, valamint a későbbi fogva tartásával foglalkozott. A könyvek böngészése Ferencben sajátos kérdéseket ébresztett: nem értette, hogy amennyiben – a magyar papokhoz hasonlóan – az olasz és más papok is megáldják a saját fegyvereiket, akkor a Jóisten melyik hadviselő fél imáját részesíti előnyben, és melyik győzedelmeskedik majd a háborúban?

Az nem vetődött fel a mindössze 11–12 éves diákban, hogy az adott helyzetben nem tanácsos olyasmiről hangosan elmélkedni, ami saját országa és a szövetséges haderő remélt sikerét megkérdőjelezi. Véletlenszerűen, Kopácsy-Kovács Lajos hitoktatótól kérdezte meg, mit gondol erről, az őt foglalkoztató kérdésről. A hitoktató semmit nem válaszolt, de úgy pofon vágta Ferencet, hogy a szerencsétlen gyerek több métert csúszott a folyosó kövén. Amikor édesanyja meglátta a dagadt arcát, erélyes természetű asszony lévén, azonnal ünneplőbe öltözött, és Ferencsel együtt berontott az iskolába. Amikor Kürönya Jenő igazgató meghallgatta panaszkodását, azonnal hívatta a hitoktatót. Kopácsy-Kovács láthatóan kínosan érezte magát, mikor meglátta a megpofozott fiút az anyjával. Nem tudott mást mondani, csak annyit, indulatos volt, és elnézést kért a durvaságáért. Kürönya ráparancsolt, hogy többé ne forduljon elő hasonló, majd a tanintézmény nevében ő is elnézést kért. Távozásukkor azonban megjegyezte, „szorgalmasan tanuljon tovább ez a gyerek, de tartsa távol magát a felesleges kérdésfeltevésektől”. A néhány kellemetlen élmény ellenére Ferenc szépen beilleszkedett az alsólendvai diákcsoportba.

A második tanévet sajnos már nem fejezhették be, mert a gyakori bombázások miatt az első félév után megszűnt a tanítás.

Később, már a második jugoszláv érában, Ferencet azért nem vették fel a szlovén nyelven induló polgári iskolába, mert szláv hangzású családi neve ellenére magyarnak vallotta magát. A döntés okát nyilvánosan nem hangoztatták, de egyértelműen éreztették vele. Ferenc emiatt a lendvai vár épületében szervezett, a kőolaj kitermelése miatt igényelt ún. fúrászati tanfolyamra jelentkezett. De 1946-ban onnan is kitesékelték, amire később sem tudott választ találni. Ezt követően a seprűgyárba került, ahol egy évet dolgozott, majd utána – úgyszintén egy esztendeig – a Mura menti gát építésénél segédkezett. Közben folyamatosan kereste a lehetőséget, hogy továbbtanulhasson. Érdekelte az erdőszet, de sajnos ez sem sikerült.

Fontos szerepet töltött be viszont a kapcai ifjúság körében. Színdarabot tanultak, amivel Zsitkócban is bemutatkoztak. Alkalmi jelleggel működött egy lövészegyletük is, ehhez Ferenc két puskát kapott a lendvai rendőrségen. A falusi legények igen megörültek a puskáknak, mivel akkoriban dívott az orvvadászat.

A fiatalok erőteljes ideológiai nyomásnak voltak kitéve. Az ún. felszabadító front, valamint más intézmények előadói járták a vidéket, és előadásokat szerveztek a szocializmus és a kommunizmus előnyeiről. Kapcán is tartottak néhány ilyen rendezvényt. Közben azonban Ferenc a környezetében, főképpen a szlovén falvakban, ellentmondásos állapotokkal találkozott. Az itteni lakosok nagyon vallásosak voltak, mégis akadt néhány fiatal, aki – valamilyen érdekből – párttaggá vált. De ő

soha nem lépett be a kommunista pártba, mert már akkor felismerte annak autoriter jellegét, valamint azt, hogy a tagság többségénél nem a meggyőződés, hanem a személyes érdek volt a legfontosabb. Visszaidézte egykori tanítójának, a petesházi Horváth tanítónak a figyelmeztetését, aki szerint a kommunista párt erőszakos, más véleményt és elméletet nem tűrő szervezet. Ferenc utólag úgy értékelte, hogy ennek az őszinte kijelentésnek köszönhető, hogy az 1940-es évek második felének agresszív propagandája őt nem tudta megfertőzni.

Újabb nehéz esztendőök

A háború utáni években Jugoszláviában nagy volt a szegénység. A földműveléssel foglalkozó családokat így a termény, valamint a saját használatra nevelt állatok bizonyos részének a beszolgáltatására kényszerítették.

Talán 1948-ban történt, hogy Jureticséknél megjelent egy rendőr. A családfő nem volt otthon. A rendőr Ferenc édesanyját faggatta, aki rosszul beszélte a szlovént, Ferencnek kellett közvetítenie és válaszolnia édesanyja helyett a kérdésekre. A rendőr felelősségre vonta őket, miért nem szolgáltatták be a kötelező sertést. A rendőrnek nem tetszett Ferenc határozott kiállása, ezért felszólította, hagyja el a szobát. Erre Ferenc közölte, hogy ő abból a szobából, ahol született, nem hajlandó kimenni. A rendőr nagyon felháborodva, erőszakkal próbálta őt kitessékelni a helyiségből. De Ferenc 16 évesen már erős legény volt, nem hagyta magát. Végül ő taszította ki a rendőrt az udvarra, ahol tovább vitatkoztak. A rendőr próbálta kilökdösní Ferencet az utcára, semleges területre. A kiabálásra időközben néhány szomszéd is összegyűlt. Miközben civakodtak egymással, kislefjével a kezében előkerült Ferenc disznótököt magozó nagyanyja is. Hangosan szidta a rendőrt, és kérdőre vonta, miért bántalmazza az unokáját. Később emiatt a lendvai rendőrőrsön azzal vádolták meg a nagyanyját, hogy fejszével tört a rendőr életére. Ez persze nem volt igaz. De végül nagy nehezen kitessékelték az udvarról a mérges rendőrt, aki kerekpárjára pattant, és elkarikázott Alsólendva irányába.

Később a rendőr negyedmagával tért vissza. Az egész Juretics családot, az otthon tartózkodó hat embert bekísérték Alsólendvára. Fogdában tartották őket éjfélig. Ferenc kivételével ezután a többieket hazaengedték. Az éjszaka hátralevő részében Ferencet egy olyan pincehelyiségbe zárták, ahol burgonyát tároltak. Összetolt két deszkát, hogy leülhessen, de ekkor a burgonya szétgurult a földön. A zaj hallatára egy rendőr lépett be az ajtón. Nem vette észre a szerteszet gurult burgonyát, és elcsúszott rajta. A sajátos baleset miatt még inkább elmérgesedett a helyzet. Meg nem verték ugyan, de nagyon megfenyegették, mielőtt másnap reggel hazaengedték. De a következő napokon reggel jelentkeznie kellett az őrsön. Két-három alkalom után Ferenc kijelentette, hogy otthon tartózkodik, dolgozik, és amennyiben kíváncsiak a hollétére, ellenőrizték őt otthon, mert minden nap ő nem ér rá bejárni Lendvára. Ennek köszönhető, hogy kényszermunkára ítélték.

Tizenégy sorstársával kényszerültek dolgozni Kočevje környékén. A bünte-

tésük eredetileg három hónapra szólt, de néhányukat korábban hazaengedték. Ferencnek azonban egy egész esztendő t Kočevski Rogban kellett töltenie. Igaz, három hónap után már fizetésért dolgozott az ottani erdőgazdaságnál. A felettesei felfigyeltek a szorgalmára és a leleményességére, elő munkás lett belőle. A farönkök szállításának mennyiségét regisztrálta, és ő állította ki a szállítóleveleket. A munka során szembesült a szomorú látvánnyal, hogy az egykor gazdag sváb falvak teljesen kihaltak. Az új hatalom ugyanis közvetlenül a második világháború után elűzte a német lakosságot. A „kočevjei” esztendő után Ferenc Jesenice környékén dolgozott.

Ferenc nagyon szenvedett a térség zártságától, hiszen a magyar–jugoszláv konfliktus hatása a magyar határ közelében még erőteljesebben érződött. Például a magyarországi bábaképzőben tanuló nővérétől 1948 után legalább három évig semmilyen értesítést nem kaptak. A másik nővére, aki a háború alatt Tornyiszentmiklóson dolgozott, 1945 után még tartotta a kapcsolatot az ottani ismerőseivel, és néha átszaladt a szigorúan őrzött államhatáron olyan kellékekért, amit Jugoszláviában nem lehetett beszerezni. Ez persze csempészetnek minősült. Egy alkalommal a hóban elfogták, egy év börtönbüntetésre ítélték, amit Begunje környékén töltött le.

1949-től az államhatárnak már a közelébe sem lehetett menni. A magyar–jugoszláv helyzet rendkívül feszült volt. Egy jugoszláv határőrt lelőttek a lováról. A golyó állítólag a magyar oldalról jött. A botrány óriási volt. Amikor elszállították holttestét a lendvai vasútállomásra – Ferenc is épp jelen volt –, legalább háromszázan összegyűltek. Részben kíváncsiskodók, részben az állami intézmények és a katonaság képviselői voltak ott. Az esemény remek lehetőséget biztosított az amúgy is erőteljes magyarságellenes propaganda dinamizálására.

Amikor az ideje engedte, Ferenc magántanulóként az egyik palinai tanítónál vett órákat, abban bízva, hogy majd könnyebben bejuthat valamilyen oktatási intézménybe. Mivel szakközépiskolába nem tudott bekerülni, egyre többször jutott eszébe a szülőföld elhagyásának a gondolata. Az is befolyásolta, hogy édesanyjának bátyja Amerikában élt, és az ő levelei sokat elárultak a távoli vidék nyújtotta lehetőségekről.

Egyszer egyik barátjával – ügyetlen kísérletként – át is akartak szökni a vasúti töltés mentén Ausztriába. Csak kevésen múlt, hogy a határ előtt nem lőtték őket agyon. A szökésből bírósági eljárás lett, de szerencsére komolyabb következménye nem volt.

Ezután ismét otthon igyekezett munkát találni. Rövid ideig a lendvai pincegazdaságnál dolgozott, majd a nádvágást próbálta ki. Az utóbbi nagyon jól jövedelmezett. A nádat Muraszombatban értékesítette, ahová tíz nap alatt nyolc szekér nádat szállítottak. Később a hosszúfalui Bedecs Jánossal a pélmonostori cukorgyárban dolgoztak néhány hónapig.

1952 októberétől Ferenc a sorkatonai kötelezettségét a jugoszláv hadseregben, Valjevo városában teljesítette. Vele együtt huszonnyolc katonaköteles fiatal utazott el a Muravidékről a szerbiai városba. A három hónapos kiképzés után ők többnyire a konyhára kerültek, vagy egyes szakmában gyakorolták magukat, a vágóhídon, vala-

mint szabó- és cipésműhelyben dolgoztak. A Vajdaságból és a Muravidékről érkező magyarok többsége együttműködött és összetartott. Néhány magyar származású tiszt is akadt köztük. Moziba menet nemegyszer magyar nótákra gyűjtöttek, ami nem kis feltűnést keltett, de nem járt érte megrovás. Ferencben még az is felmerült, hogy hivatását a hadsereg állandó állományában folytatja, de végül meggondolta magát. A szabadságvágya ugyanis mindig meghatározó szerepet játszott. Egyre erősödött benne az elhatározás, hogy valahol külföldön próbál szerencsét.

1954 áprilisában szerelt le. A katonaidő után Pohorjén dolgozott az erdőgazdaságnál, ahol meglehetősen jól keresett. Megfordult a fejében, hogy megpróbálkozik az otthoni gazdaság modernizálásával, de végül a merészebb álmai felé indult.

A magyar forradalom segítésének vágya – búcsú a szülőföldtől

Juretics Ferencet már fiatalon a fa, valamint a fával való tevékenység érdekelte leginkább. Az 1950-es évek közepén még reménykedett abban, hogy akár saját ki-süzemében lesz majd fafeldolgozási vállalkozása, hiszen a faipar kifizetődő gazdasági ágazatnak látszott. Terveit azonban a térségben zajló történelmi és társadalmi események teljesen átalakították és más irányba terelték.

1956-ban, de még a magyarországi forradalmi események előtt elkerékpározott egyik barátjával a goricskói (dobmvidéki) falvakba. Az ottani erdőkről és fűrésztelepekről kívánt tájékozódni. Cankova (Vashidegkút) környékén azonban már arról tanakodtak, hogy szükség esetén, ha bármi rendkívüli történne a környéken, vajon át tudnának-e jutni valahogy Ausztriába. Amikor a jugoszláv–osztrák határ közelében kémlelték a tájat, a rendőrök feltartóztatták őket. Megvádolták őket, hogy szökni akarnak, és bekísérték őket az őrre. Közben kisebb dulakodásra került sor, a barátja megrúgta az egyik rendőr sípcsontját is, azok pedig nagyon megverték őket. A muraszombati börtönben kötöttek ki, ahol három napig voltak bezárva. A rendőrök a tárgyaláson végül nem tudták bebizonyítani a szökési kísérlet tényét, ezért a bíró elrendelte Ferencék szabadon bocsátását.

Amikor Magyarországon 1956 októberében kitört a forradalom, megbukni látszott az addigi rendszer, Ferenc és a baráti köréhez tartozó fiatalok úgy gondolták, nekik is elérkezett az idejük. Bár nem voltak pontos információik, egyetértettek abban, hogy segíteni kell a magyarországi felkelőknek. A csoportban mintegy húsz-huszonöt magyar érzelmű legény volt, valamint egy tapasztaltabb Lendva-hegyi férfi, akire egymás között mint főszervezőre tekintettek. Közvetlenül október 23-a után a jugoszláv katonai vezérkar katonákkal, rendőrökkel erősítette meg a muravidéki határszakaszt. „Amikor már bukásnak állt a forradalom”, egy este a harcra kész csoport vakmerően elindult a magyar–jugoszláv határ felé, a fiatalok többségének fegyvere is volt, Ferencnek is. Illegálisan akartak átkelni a határon. A későbbi Hosszúfalu–Rédics határátkelőtől néhány száz méterre nyugatra, a Borosznak patak mentén tervezték a határátlépést. A terv azonban meghiúsult, mert a határőrség le-

leplezte őket, és közvetlenül a határvonal előtt bekerítették a csoportot. Rájuk parancsoltak, hogy azonnal adják át a fegyvereiket, és menjenek haza. Úgy is történt. A megijedt legények bántódás nélkül hazatértek. Három nappal később azonban a főszervezőt a rendőrség letartóztatta. Mindenki megijedt, mert féltek a büntetéstől. Kettejüket vagy hármójukat a következő napokban kihallgatták ugyan, de őket is hazaengedték.

A félelem vagy a másutt elképzelt érvényesülés vágya volt-e végül a meggyőző, ma már nehéz lenne megmondani. Mindenesetre néhányan Jugoszlávia elhagyása mellett döntöttek. Abban a csoportban, amelyben Ferenc is volt, tizennégyen vágtak neki 1956. december 6-án az osztrák–jugoszláv határ illegális átlépésének. Bakovcától (Barkócz) északra keltek át a Kučnica patakon. Akkor is volt náluk fegyver. Elszántak voltak, hogy ha bárki is megállítja őket, vagy akadályozni akarja az átjutást Ausztriába, löni fognak. Szerencsére erre nem került sor, bár két jugoszláv katona csupán száz méterre volt attól a ponttól, ahol ők átlépték a határt, de nem vették őket észre. Ferenc szerint megláthatták őket, de érezve, hogy a népes csoporttal nem bírnanak el, hagyták őket futni. A határpatakon úgy keltek át, hogy ketten levetkőztek, és a hátukon vitték át a többieket a derékig érő vízben az osztrák partra. Amikor valamennyien szerencsésen átérték, fegyvereikből több sorozatot lőttek ki, majd a puskákat és pisztolyokat a patakba dobálták. Az útjuk egyenesen Radkersburgba (Radgona, Regede) vezetett, ahol jelentkeztek a rendőrségen. Ferenc öt hónapot töltött Ausztriában egy Linz melletti, egykori amerikai bázisból átalakított táborban. Neki szerencséje volt, mert már az ötödik napon dolgozhatott egy közeli gazdaságban. Három héttel később pedig egy drótygyárba került, ahol kerítésekkel csináltak. Közben intenzíven tanulta az angol nyelvet, a lágerban szervezett tanfolyamon.

Később Kanadába került, ahol nagyszerűen beilleszkedett az idegen környezetbe és családot is alapított. Amikor már kellő anyagi háttérrel rendelkezett, Torontóban építkezési vállalkozóként érvényesült. Kanadában a muravidéki magyarok alapította Délvidék Egyesületben és a Szent Erzsébet-egyházközösségben egyaránt fontos szerepet töltött be. Új hazájában majd hat évtizedet élt és dolgozott, de a szülőföldjét is gyakran látogatta. Az 1990-es években bekövetkezett változások után évente többször is hazautazott. Hiszen tényleges hazájának mindvégig a Muravidéket tekintette, azon belül a szíve közepén mindig is szülőfaluja, Kapca állt. Idős korában – családjával együtt – felújította egykori szülőházát, és folyamatosan bővítette az egykori Juretics-portát.

Juretics Ferenc alkotó ember volt, aki egész életében tervezett és tevékenyen dolgozott. Életében sok szépet és rosszat átélt. Sokszínű és teljes életet élt. Egyszerre volt világpolgár és magyar, nagyvárosi és falusi, aki minden népet tisztelt, és valamennyi jóra való embert megbecsült.

Pillantás kötetét olvasva

A csillag a legősibb természeti tárgy-jelenség, amit az ember sajátos tulajdonságokkal kapcsolt össze. Lehetőséget kínált és kínál, az emberi cselekvés megmutatására, érzelmek kifejezésére, gondolatok, filozofikus tartalmak kifejezésére. Történelmünk legrégebbi időszakából maradtak fenn tárgyi emlékek, bizonyítékok erről. Az indiai, a perzsa mitológiákban szerepet játszott a jóslásokban, a jövődő fürkészésében. A keresztény mitológia sem kerülhette meg. Gondoljunk csak arra, hogy a három királyokat csillag vezette (irányította) Jézus születési helyére.

Ehhez az ősi jelképhez nyúlt vissza Szakáli Anna újabb verseiben. *Pillantás* című kötetének első ciklusában a csillag meghatározó szimbólum (*Álom csillagfényvel, Tövisek az út a csillagokig, Csillagpor, Csillagok gyúlésa*). Természetesen a kozmosz, a világmindenség részeként a csillag lehet út és iránymutató. (Gondoljunk csak arra – párhuzamerőltetés nélkül –, mit énekeltek a „nagy háborúban” a doberdói harcmezőn a magyar bakák: „föltekintek a csillagos nagy égre”. Azért, hogy megtudhassák, merre van a hazájuk, otthonuk.) A világirodalom jelentős alkotásaiiban (Leonardo da Vinci, Lev Tolsztoj, Madách Imre, hogy csak néhányat említsek), az ember a csillagokhoz – a Nap is az természetesen – vágyik, de oda egyénileg nem juthat el, vissza kell térnie a Földre. *Álom csillagfényvel* versének sorai szerint ugyanezt szeretné Szakáli Anna; meghódítani a kozmoszt, szállni ismeretlen bolygók irányába. Azt azonban az ablakon át szemlélődve is fölmérte:

Csillagok fénye nem ejt rabul,
visszavágyom a Föld porába.
Földanyától születtem,
elhagyni nem tudom.

Ebben már két évvel korábban bizonyos volt, a *Tövisek az út a csillagokig* záró szakasza szerint:

Tövisek hullottak alá
elénk tárva a csillagok titkát,
melyek fényüket nem az égben,
itt a Földön ragyogtatták.

A költőben a csillagok szemlélése sok mindent felszínre hozott a tudatalattiból.

Például a hamletti kérdést; „lenni vagy nem lenni” (*Csillagkapun átlép a pont*), a szerelem örökkévalóságát (*Ne búcsúzz!*), vagy éppen a kora középkori világképet, amely szerint a Föld valahol véget ér, s ha az ember hajlandó sokat, hosszan gyalogolni, akkor ott leülve lábát lógathatja az űrbe (*Színek, vonalak, foltok*):

ha kezem ölembe ejtve megpihen,
lábam lóbálva ülhetek
a csillagos égperemen.

A láb lóbálása a *Pillantás* másik meghatározó eleménél, a szerelemnél – gondoljunk az átkarolásokra, a botladozó lépésekre, az olykor megbicsakló vallomásokra – szinte lehetetlen. Tudta ezt Balassi Bálint is, aki középkori főúrként a legképtelenebb dolgokra volt képes szerelme beteljesedése érdekében (például lóháton kergette, üldözte a selmecbányai mezőn). A 21. században élő költő szelídebb utat választott, verssorokkal írta le érzelmeit. Ha a csillag-motívumnál a legősibb mitológiai elemekre ismerhettünk, akkor a másik lírát determináló alkotó résznél a görög mondavilágra, illetve a 20. századi költő hatására. Nagy László azt kérdezte, ki viszi át a szerelmet a túlsó partra? Szakáli Anna ezt úgy tette 21. századivá, hogy soraiba belerejített valamennyit a keresztény mondavilágból. Bizonyosságul idézem a *Gyász* néhány sorát:

Mindig váratlan, ha itt az angyal,
dolga, kísérni a nagy folyón át.
Hát menj! Legyen veled a béke,
majd találkozunk odaát.

A szerelem, az érzelmek velejárója, hogy csaknem minden ember, férfi és nő múlhatatlannak, örökig tartónak tudja. Szakáli Annánál is felbukkan ez, de valószínűleg fontosabb a másikkal való azonosulás (*Rejtőzködés*). Egyik négysorosában, a *Szerelmedből nem* címűben még ezen is túlmegy, hiszen egy más élet lehetőségét látja meg:

Szerelmedből nem fűzhetek
hibátlan gyöngysort,
de szemed tükrében
új életre ébredek.

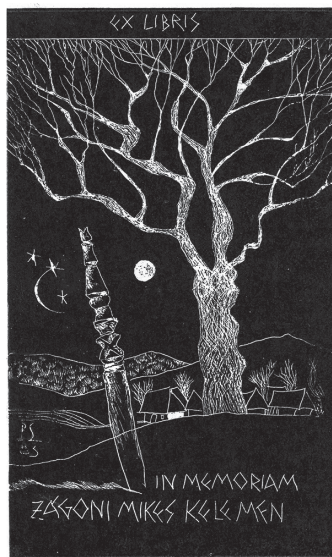
Aligha olvasható olyan verseskötet, amelyben közvetlenül vagy áttételeken keresztül ne jelenne meg a couleur locale, a helyi színezet. A költő két, szüleihez szóló verset illesztett a *Pillantás* negyedik ciklusába: *Anyám árnyéka*, *Apám emléke*. A művek megírása között pár hónap telt el (könnyen mérhető, mert Anna precízen odajegyezte versei alá a megírás évét, hónapját, de látható, hogy az apa emlékét némi távolságtartással írta le, míg az *Anyám árnyékát* óvón és érzelmedúsan). Különösen a második szakaszban:

Messze a szőlő,
szilvafák árnya vár,

hol megpihenünk,
s fejem öledbe hajtom.
Emlékemben arcod,
hangod, pillantásod él.
Kopott fényképed előttem,
arcodon mintha bánatot látnék.
Ne térj vissza a szenvedésbe,
drága anyám! Te eltűnő árnyék...

A helyszín, motívumsor nemcsak így jelenik meg a *Pillantásban*, hanem a nagy tó, a Balaton kínálta élmények nyomán is. Az előző mondat utolsó szava nem véletlen, hiszen a költő alkalmatosságra írt versei (Csokonai Vitéz Mihály szavaival, aki Zamárdi közelében, Szántódon lépett a somogyi partra) erősen kötődnek a tóhoz, az ottani emberekhez, eseményekhez. Írt Szent Kristófról, a vízen átkelők, az utasok védelmezőjéről, a Kékszalag-futamról, a Balatonfüredről Siófok irányába versenyző vitorlásokról, s a színészkirályról, Latinovits Zoltánról, aki Balatonszemesen szomorú tette miatt kapott emlékmúzeumot.

Az előző allúziók nem szűkülő költői világ, nem egyszerűsödő motívumrendszer jelzései, hanem éppen ellenkezőleg, annak bizonyítéka, hogy szűkebb territóriumát alaposabban megműveli. S akként, hogy onnan a kozmoszra is figyel. A *Pillantás* így érett, egyéni hangú költői mű.

Sándor Plugor emlékére
Plugor Sándor

Szakály Sándor interjúkötetét olvasva (*Múltunkról és jelenünkről*) –
Válogatott interjúk és beszélgetések, 2002–2017

BUDAPEST, MAGYAR NAPLÓ, 2017

(*A világ és az előítéletek*) Szabad-e egy történésznek előítéletesnek lennie? A válasz: nyilvánvalóan nem. De létezik-e előítéletmentes ember? Nyilvánvalóan nem. Vajon a történész nem ember? Már a kérdés is abszurd! Azt, hogy mindenki (mindenki!) törekszik arra, hogy *lehetőleg* előítéletmentesen végezze munkáját, és úgy is éljen – mondhatni alapvető elvárás. De aki azt állítja, hogy *maradéktalanul* megfelel ennek az elvárásnak – nem mond igazat. Azzal „vádolni” valakit, hogy vannak előítéletei, számomra kicsit olyan, mintha valakit azzal gyanúsítanánk, hogy *titokban* levegőt szokott venni.

Hirtelen jobb példa nem jut eszembe: apaként arra intettem gyerekeimet, hogy eszükbe ne jusson megfogni a forró kályhát. Szerencsére hittek nekem – még nyáron sem nyúltak a kályhához (már ahol volt), vagyis sikerült egy „előítéletet” beléjük ültetnem. (És persze nem is egyet.) A kályha azonban joggal sértődhet meg, hiszen ő *nem mindig* veszélyes az őt megtapogatókra. (Lásd a híres Carlsberg-féle mozis kísérletet, ahol a 148 kigyúrt, tetovált motoros között levő két szabad helyre szinte senki sem mert beülni – noha a motoros legénység válogatottan kedves és barátságos emberekből állt!)

(*Van-e kurzustörténész?*) Van, volt – mindig is lesz. Már ha van... kurzus (s természetesen nem tanulmányira, hanem politikaira gondolok). Nem mindegyik, de a legtöbb politikai „vonálnak” van ideológiai irányzata (is), ami átfonja a társadalom életét. Jó esetben nem törekszik kizárólagosságra és teret enged a sokféleségnek (ez demokrácia). Rossz esetben nem enged (ez – ilyen-olyan – diktatúra). Előbbiben sem könnyű élni, de... *jobb*. Utóbbiban is lehet *jól* élni, de... korlátozó.

Nekünk, magyaroknak, igen sajnálatosan, csaknem fél évszázad jutott diktatúrából, s negyven év az egyik legkeményebb fajtájából, a kommunizusból (leánykori nevén szocializmus). Abban mindenki megtanulhatta: mi az, hogy „uralkodó eszme”, mi a *támogatás, tűrés, tiltás* ideológiai „szentháromsága”. Akik éltünk és dolgoztunk akkor, mindannyian *benne* éltünk – tudjuk, hogy miről van szó. Többségünknek nem hiányzik. Nem hiányzik egyetlen formációja sem. De úgy tenni utólag, mintha nem is lett volna (nem *úgy* lett volna, *ahogy!*) – finoman szólva is, nem elégáns dolog.

Aki például a történész szakma gyakorlására adta a fejét, tudta, amit „tudnia illett”. A korszellem a marxizmus volt – csaknem minden társadalomtudós marxista volt, még akkor is, ha nem.

Ez persze nem csak a történészekre vonatkozott. Egy újságíró sem írhatott az 56-os „forradalomról”, nem kérdőjelezhetette meg a „szovjet–magyar (fegyver)barátságot” – egyszerűen azért, mert nem volt értelme. Mert írása nem jelenhetett meg (az első nyilvánosságban), vagy ha – véletlenül – mégis, akár életeket (az első időkben), de egzisztenciákat mindenképpen (az enyhülő szakaszban is) kockáztatott volna.

Minden diktatúrának megvannak a maga eszközei, s amíg megvan az ereje, él is vele. Eleinte erőszakot kell alkalmaznia, később már elég, ha a lelkek megnyomorítására törekszik (ugyanis hatásosabb).

Vajon mi történt a sok (magyarországi) társadalomtudóssal a hirtelen ránk szakadt demokráciában?

Semmi.

Minden folytatódott, a régi rend szerint – a marxizmust ugyan már nem kellett szórni, mint a szenteltvizet, de nem is volt szükség „bűnvallásra” (a nézetek, úgymond, felülvizsgálatára). Amikor még azt hittük, hogy az új kereteket milyen könnyű lesz új tartalommal kitölteni, nem gondoltunk arra, hogy a legnehezebb a gondolkodás (nézetek, világnézet? – van egyáltalán ilyen? naná hogy van!) váltóit átállítani. Legyünk őszinték: nagy baj volna, ha ezen a síkon elég lenne egyetlen „váltóállítás”. Viszont újfajta gondolkodás nélkül nem születhetnek új gondolatok.

A történelemtudomány (-kutatás) az egyik legkényesebb terület. Egyrészt, mert minden diktatúra először azt sajátítja ki – első dolga megírni (-iratni) a „saját” és „egyetlen” igaz történetét. 1948 (vagy bátran mondjunk 1945-öt?) és 1990 között nemzedékek nőttek fel, amelynek tagjai csakis magánszorgalomból ismerhettek meg a tankönyvekénél más/több/eltérő történelmeket – de azt is valahogy úgy, mint Rejtő Jenő Senki Alfonza, aki a világ minden országából ki volt tiltva, s leginkább csak éjszaka tartózkodhatott a földön.

Vajon azt jelenti-e mindez, hogy a történelem jeles kutatói közül mindenki ment tovább az addigi nyomvonalon? Biztosan nem. De ahhoz azért csak „vastag bőr” kellett... volna, ha valaki Marx után habozás nélkül polgári irányzatokat kezd követni. Nem mintha az hitelesebb változat, amikor 1956 Kádár-kori sztár hadtörténetésze szinte átmenet nélkül a „forradalmat” kezdi mantrázni. Nem sokat javított a szakma becsületén.

Egyáltalán, van-e külön „becsülete” a történész szakmának? Talán nincs, talán van. Kellene! Hiszen az egyik legkényesebb talajon mozog. Hiszen – látszólag – tények, adatok, események stb. vizsgálódásainak tárgya. 2x2 a tudományban mindig négy, s csak a szerelemben és filmen „néha öt”. A valóságban azonban éppenséggel a történelem egy hatalmas kirakós puzzle – hiába, hogy minden részletnek megvan a maga (egyetlen, érvényes) helye, valójában tág tere kínálkozik az „alkotói szabadságnak”. Csak egyetlen történelmi „olvasat” lehetséges? Vagy ahány ember, annyiféle? Tessék eldönteni!

És... most írom le először a nevet, akinek kapcsán mindezt fontosnak tartottam elmondani: Szakály Sándor – doktor meg prof meg egyéb címek, de azokat hagyjuk, mert ezúttal nem a címekkel visszaigazolt tudományos életútról lenne szó, hanem csakis a munkálkodó történészről. Munkálkodás az élet (*kellemes* élet) meg-rontója, mondhatni, mert bajjal jár. Ha nyájban jársz (jó, csapat!), megvéd a közösség – ha egyedül, ki vagy szolgáltatva a másokat összetartó előítéletnek.

Végül is, nevezhető-e Szakály doktor kurzustörténésznek csak azért, mert a kormány (kurzus?) által grümdolt tudományos intézet élén áll (Veritas Intézet)? Ha

igen, vonatkozzék ez a megállapítás mindenki másra is, aki korábban vagy napjainkban, hasonló intézetekben alkot vagy netán az élén állt vagy áll! (Ez az „egyenlőség-igény” volna a legkevesebb.) Zárójelben (mert magánvélemény).

Vajon elmondható-e, hogy a Fidesz-kormánynak van koherens kulturális (vagyis történeti, irodalmi, filozófiai, egyéb) világnézete? A kormánynak sok mindegyike van, nyilván – először is sok pénze (ami meg még nincs, azt majd megszerzi – kitől? hagyjuk), de hogy világnézete volna, azt, sokakkal együtt, én sem hinném. (Persze, legyünk őszinték, nem is ez a kormányok dolga. Az ellenkezőjét is csak a ’kommenisták’ akarták elhithetni velünk.)

Szakály Sándor *Múltunkról és jelenünkről* beszél abban 431 oldalas kötetben, amelyben válogatott interjúk és beszélgetések (2002–2017) gyűjteményét adja közre. És maga az ötven cím is mutatja, hogy mennyire sokoldalú, sokfelé nyitott, mennyire *munkás* a történész Szakály Sándor gyakorlati tevékenysége.

(*Hideg szobrok „megértése”*) Ha korábban az előítéletek „hasznosságáról” értekeztünk, most mégis azzal kell folytatni, hogy mekkora veszélyforrás az előítéletmentes gondolkodás. Ha ugyanaz érhető tetten, amikor a szakember „idegenrendészeti eljárásnak” nevezi a M. Kir. Belügyminisztérium (KEOKH) által 1941 nyarán elrendelt razzitát és a magyar állampolgárságukat bizonyítani nem tudók mintegy húszeszes tömegének a mai Ukrajna területén levő Kamenyec-Podolszkijba (mai neve Kamjanec-Podilszkij) deportálását, ahol nagy többségük tömegsírban végzi. Ez az esemény a magyar zsidóság első igazi nagy vérvesztése volt, mintegy az 1944-es tragédia előfutára (egy nemzetközi jogász megfogalmazása szerint: a holokauszt előszobája). Nem csodálkozhatunk, ha különleges érzékenységgel reagál mindenki, aki akár származásilag, akár csak érzelmileg, bárhogyan érintettnek tudhatja magát. Valóban nehéz megfelelő szavakat találni, amikor a történész egy ilyen esemény „szakmai” feldolgozására vállalkozik. Ha író volna, megírná a *Babij Jar* című remekművet (Anatolij Kuznyecov; Magvető Könyvkiadó, 1968), ha költő, akkor a *Rekviem* (Pilinszky János, 1963) – de ő „csak” történész. Tényeket kutat, azokat vizsgálja. Persze, lehetetlen, hogy érző emberként ne lennének *magánérzelmei!* „A magyar hatóságok korabeli szóhasználatával éltem – mondta a *Népszabadságnak*. – Nem vontam kétségbe a Kamenyec-Podolszkijban történeteket, de a jelek szerint a pontos szóhasználatért »megkövezés« jár.” [82. o.]

A magyar történelemnek vannak máig kibeszéletlen traumái, ezek egyike bizonyosan a zsidóságot a II. világháború ideje alatt (főként a végén) ért tragédia. Sajnos az esély is mind kisebb rá, hiszen amikor valaki – úgymond, „illetéktelenül” – megszólal, akkor még az a jog sem illeti meg, hogy megszólalása esetleg... „helytelen”, „nem eléggé érzékeny”, vagy „sebeket feltépő” – de semmiképpen sem gonosz szándékú vagy ellenséges. Szerencsére nem a recenzens dolga itt igazságot tenni (ki is vállalkoznék a lehetetlenre?!), de annyit azért halkan megjegyeznék: vajon milyen esélye van a tisztázó szavaknak ott, ahol egy Romsics Ignácot sanzsén (*sans-géne*) le lehet antiszemitázni csak azért, mert... ki tudja, miért – én nem.

„A történelmet minden nemzedék újraírja, pontosabban újra megírja.” [168 Óra; 66. o.] Szakály Sándornak – e kötet tanúsága szerint – fontos mondanivalója van ebben az újra megírásban. „A történész az, aki megfogalmazhat olyan szempontokat, hogy amit létrehoz, az mit szolgál. El tudom fogadni, hogyha valaki a tényekből eltérő következtetésekre jut. Egyetlen kutató sem birtokolhatja a mindennek felett álló igazságot.” [uo.] Szakály mérsékelt jobboldali–konzervatívként határozza meg önmagát [68. o.], s e tekintetben nem is lát nagy hullámmást harmincéves pályája (pályájának eddigi harminc éve) alatt. „Többféleképpen lehet a historiáról írni, beszélni, gondolkodni, de bizonyos tényeket (...) eltagadni nem lehet. És nincs is ilyen szándék.” [69. o.]

Szakály Sándor esetében indokolt egy efféle gyűjtemény, amelyet a *Magyar Napló* 2017 végén adott az olvasók kezébe – életkora (63 év), pályája (30 év) egyaránt indokolja. (A szakma őt elsősorban hadtörténészként tartja számon, de azt is tudni kell, hogy sporttörténészként is jelentős munkát végzett – miközben azt a tényt nyilván csak kevesen ismerik, hogy ifjúkorában a *Népsport* című sportnapilap rendszeres tudósítója volt.) Fő érdeklődési területe a Magyar Királyi Honvédség, a csendőrség, a trianoni trauma, a Don-kanyar, a katonai hírszerzés és kémelhárítás – vagyis a magyar közelmúlt (félmúlt?) legérzékenyebb területei. Méltányosan beszélni a Horthy-hadseregről, pláne a csendőrségről még ma sem teljesen kockázatmentes, olyan mélyen épültek bele a magyar társadalom idegsejtjeibe a hamis sztereotípiák. (A Magyar Királyi Csendőrség – megalakulásának éve 1881! – máig a gonoszok gonosza. Jó [méltányos] szó egyáltalán nem illelheti! Pedig: szinte nincs is magyar család, amelyiknek szűkebb vagy tágabb rokonságában, ismeretségi körében ne akadt volna egy-két csendőr, s bizony nem is csak gyalogos vagy lovas csendőr, hanem – horribile dictu! – tiszt is, s akik különben, „amúgy”, sokan nagyon is rendes emberek voltak, lehettek...) Kellott egyfajta vagányság, ha egy fiatal történész „köztünk” kereste az igazságot, illetve hát, igen, a... boldogulását.

Azt, hogy ma mekkora a magyar társadalom érdeklődése a történelmi témák iránt, nehéz megítélni. A '80-as évek végének, '90-es évek elejének hirtelen felhabzása elcsitult, a „kurzus”-témákat gyorsan kibeszélték, s a „tömegeknek” elég is volt ennyi. Ritka az olyan kiadványok megérdemelt sikere, mint amilyen például a rendkívül igényes *Rubicon* – inkább a felületes ismeretterjesztés, a zanzásított-bulvárosított történelem a „menő”. Ilyen értelemben is kellemes cáfolat ez a kötet, hiszen igazolja a nyomtatott sajtó – és a még meglevő olvasótábor – érdeklődését. Egyrészt a nyilatkozó, de a nyilatkozatoknak helyet adó fórumok igényességéről állít ki jó bizonyítványt, hogy nem kell pironkodva forgatni ezeket az oldalakat. (Még sajtóhiba is csak elvétve található – bár általánosságban is elmondható volna ez.) Sokféle, érdekes téma, világos kifejtés. Nem fáradunk bele egy idő után se, sőt, amikor letesszük a könyvet, magunkban inkább valami olyasmit fogalmazunk meg, hogy jó volna mindezt... „tovább olvashatni”.

„Időtálló történelemtankönyvek nincsenek – mondta Szakály Sándor az erdélyi (Szatmárnémeti) *Friss Újság* kérdésére –, mert a politika bizonyos dolgokat igyek-

szik másként látni és láttatni. (...) A történelemoktatásban is megint az a kérdés, hogy mit tekintünk fontosnak. A történészek igyekeznek lebeszélni a mindenkori politikát arról, hogy politikai érdekeik miatt meghamisítsák a történelmet, de nem mindig sikerül. Mindnyájunknak más történelemtanára volt, akik mind beleviszik saját nézeteiket, véleményüket az oktatásba. Egy dolog viszont tény. Sem egy emléktábla, sem egy utcanév nem feledteti, illetve írja át a múltat, de felhívhatja a figyelmet annak megismerésére, mert sajnos az utóbbival inkább állunk hadilábon, mint a hangzatos és haragos megnyilvánulásokkal, hozzáértés nélküli megnyilatkozásokkal. Inkább ezekről kellene lemondani. Az valóban a közjavát szolgálná.” [430–431. o.]

Talán törvényszerű, hogy a történelem „nagy kérdéseivel” igen gyakran egy-egy szobor (felállítása vagy ledöntése) körüli esemény/vita szembesíti a közvéleményt. Ismeretesek azok a szenvedélyek, amelyek elsősorban is a konzervatív, illetve jobboldali politikusokkal kapcsolatos szoborterveket kísérik. Horthy Miklóst ezek a szenvedélyek eddig sikeresen tartották távol a közterektől – miközben a sok tekintetben szintén összetetten megítélt – vagy inkább: megítélendő? – kommunista Nagy Imre esetében ilyen kérdések még csak fel sem vetődnek. Az ezt firtató interjúban (*Kinek igen, kinek nem; Magyar Demokrata*) fogalmaz így a történész: „Én az adott közösségre bízok minden szoborállítást. Minden, két világháború közötti politikussal szemben megvan a heves baloldali ellenállás, ha szobrot akarnak valamelyiküknek. Teleki Pál szobra sem kerülhetett a Sándor-palota elé, végül Balatonbogláron avatták fel. A szoborügyek egyébként még 1919-ben kezdődtek Magyarországon, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetőinek döntése értelmében például teljesen befedték deszkákkal a Hősök terén álló szobor-együttest, a magyar nemzeti és történelmi múlt emlékét.” [267. o.]

„A Horthy-korszak kutatójaként lát-e esélyt konszenzusra az egykori kormányzó megítélésében?” – kérdezik tőle egy másik interjúban (*Tisztába tenni a múltat; Heti Válasz*). „Amíg Horthy Miklóst bizonyos körök fasiszta diktátornak tartják, eddig nem” – válaszolja. [73. o.]